ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 5

Eesti Vabariigi 16. aastapäevaks 1934

Millised on sinu ihamasinad? . . . . . Jüri Lipping

Keeled ja geenid Eesti kandis . . . . . Rein Taagepera

***Erkel-Merkel Tricke drei* . . . . . Toomas Kiho**

Kõnelus Arvo Krikmanniga . . Kalevi Kull, Ekaterina Velmezova

Venemaa Teaduste Akadeemia reformimine . . . Uno Veismann

Luulet . . . . . Piret Põldver

Päevik 1944–1961 . . . . . Herbert Normann

Kerti Tergemi usutlus Toon Tellegeniga

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Marju Lepajõe, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora / *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:
Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee
www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2019
Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1500.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 5 (362)

Jalgrattapasun ja surnud roti perse ehk Mõista-mõista, millised on sinu ihamasinad. I
Jüri Lipping 771

Keeled ja geenid Eesti kandis
Rein Taagepera 809

"Üle kodumaa käib ränk kohtumõistmine…":
Eesti Vabariigi 16. aastapäevaks 1934
..... 833

Erkel-Merkel Tricke drei
Toomas Kiho 854

Semiootikast ja vanasõnauuringuist:
Kõnelus Arvo Krikmanniga
Kalevi Kull, Ekaterina Velmezova 857

Venemaa Teaduste Akadeemia reformimine
Uno Veismann 888

Luulet
Piret Põldver 926

Kerti Tergemi usutlus Toon Tellegeniga: "Loomalugude kirjutamine on väga mõnus. See tegevus on vabastav"
..... 929

Abstracts
..... 934
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XII
Herbert Normann 943

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee

Žikleetrükid (*giclée*) lk 808, 832, 856, 887, 960:

INGA HEAMÄGI (1961) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia (ERKI) 1988. aastal vabagraafika erialal, töötanud aastatel 1997–2004 reklaamibüroodes Laks & Ko ja Inorek & Grey AD-na, 2003–2005 Eesti Kunstiakadeemia litograafia, vabagraafika ja kompositsiooni õppejõud, 2006–2009 joonistamise õppejõud, 2007–2009 Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kirjastuse kunstnik, seejärel vabakutseline, alates 2018. aastast Kohila Koolituskeskuse direktor.

Inga Heamägi: "Vastavalt pärimusele kasutab õigeusu kirik viirukit palve sümbolina, mis tõuseb Jumala poole. Olgu mu palve kui viirukisuits Su palge ees... (Psalm 141:2), lauldakse Jumalale õhtusel jumalateenistusel. Olen oma töödes kasutanud küünlasuitsu, õigemini seda imelühikest hetke, mis jääb leegist järele pärast selle kustutamist. Tekib tunne, et kellegi nähtamatu käsi kirjutab suitsuga tühjuse kohal peenes kalligraafias, kasutades erinevaid keeli — võib-olla heebrea, võib-olla araabia või mõnda muud keelt."

JALGRATTAPASUN JA SURNUD ROTI PERSE

ehk

Mõista-mõista, millised on sinu ihamasinad

Jüri Lipping

Anti-Oidipus[1] mõjus omal ajal — ja mõjub ilmselt ka praegu — väikekodanliku maailma aknasse heidetud telliskivina. Või kohtusaali eeskotta sokutatud haisva tossupommina. Või ülikoolihoone fassaadile kritseldatud ropu grafitina. Või... ja nii edasi. Mis see siis on: huligaansus, hoiatuslask, ülevoolav kiidukõne narrusele, jumalavallatu akadeemiline travestia, röögatu onto-teoloogiline tahakeeramine? Või kuldseid kuuekümnendaid lõpetav hõbekuul, läbikukkunud ühiskondlike vapustuste filosoofiline maamärk? Ehk hoopis läheneva mõtterevolutsiooni eelaimus, tulevikufilosoofia kuulutus? Üleskutse pöörasele seiklusele, improviseeritud lustikäigule skisoga, mille lõpetab sihitu amokijooks piki suuri bulvareid? Või lihtsalt küüniline kübaratrikk, skandaalne seatemp kõrgseltskonna kultuurisfääris, marxis-

Selle teksti varasem ja lühem versioon ilmus algselt nädalalehes *Sirp* 25. mail 2018.

[1] Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari 1972. a avaldatud raamat, mis Mart Kanguri eestindatuna ilmus 2017. Edaspidi AO, tekstisisesed numbrid sulgudes viitavad eestikeelse tõlke lehekülgedele.

mi majandusmullis, psühhoanalüütiku pihidiivanil? Kõike seda korraga, läbisegi, vaheldumisi?

Kuidas kirjeldada plahvatust, mis leiab ootamatult aset keset kõike, paiskab hooga kummuli kogu olemasoleva ruumikorralduse, pühib läbisegi minema ideed ja instituudid, sõnad ja struktuurid, fiktsioonid ja funktsioonid, hoolikalt mahamärgitud orientiirid, mängib ühe ropsuga ümber seni kehtinud jõujooned, võimusuhted ja seisusevahed? Väga keeruline, seda enam et selle plahvatuse mõju totaalsetele teooriatele, kõikehõlmavatele diskursustele, n-ö suurtele narratiividele, nagu marxism, psühhoanalüüs ja strukturalism, "põhineb praktiliselt üksnes omaenda imepärasel teoreetilisel leidlikkusel" (Foucault 2011: 188). Tõepoolest, Deleuze'i ja Guattari (edaspidi DG) mõttetalgute tulemus — seletamatu tekstipurse filosoofiaraamatute soliidses seltskonnas — on täiesti imetabane: kõik, mida nad puudutavad, muutub kontseptuaalseks kristalliks. Nõnda pakatab AO uutest mõistetest justkui virtsa peal kasvanud umbrohi: ihamasinad ja organiteta kehad, voolud ja lõiked, pagemisjooned, nomaadid, täiskehad, mittetähistavad märgid, koodid ja dekodeerimine, antitootmine, immanentsus, konsistentsus, univooksus, transversaalsus, deterritorialisatsioon, reterritorialisatsioon, konnektiivsed, disjunktiivsed ja konjunktiivsed sünteesid, molaarsed kogumid ja molekulaarsed elemendid ja... ja... ja...

JA on paljususe operaator, lõpmatu seostamise võimalikkus ja ühtlasi ka lõplike identiteetide häving. Ta ei viita mingile spetsiifilisele suhtele, vaid toob kaasa kõik suhted, nende puhta paljususe, poeetilise ühendamatuse ehk kõige erilaadsemate ühenduste jaatuse, mis toodab uusi, veidraid, võluvalt võikaid kombinatsioone ja kujundeid (meenutagem vihmavarju ja õmblusmasina juhuslikku kohtumist lahkamislaual). "Paljusust ei määratle ei elemendid ega hulgad. Seda määratleb JA kui miski, mis asub elementide või hulkade vahel. JA, JA, JA — kogelemine." (Deleuze, Parnet 2006: 26.) Säärane kokutav keelemasin sünteesib uut sõnavara, uut lausumisviisi, uut kõnepruuki, ning teeb seda just kogelemise, mitte kogemuse pinnalt, väristuste, mitte väärtuste vahendusel, tasakaalutuse ja teadmatuse tingimusis. JA viitab niisiis loomise võimalikkusele, keele sõlmeminekule, loovale kogelemisele, kee-

le võõrkasutusele, mis õõnestab *olema*-verbi turvalisi ja tunnustatud rakendusi.[2] Olla võõras omas keeles, seada end sisse selle lävedel ja lünkades (s.o varieerimise ja vibreerimise tsoonides), saada siksakitavaks, kõrvalepõikavaks, üha murduvaks ja katkevaks pagemisjooneks: "Iga tõeline keel on arusaamatu nagu kerjuse hambaplagin" (Antonin Artaud).[3]

Pihustunud subjektid, esemekillud, mõranenud ja kooldus pinnad, ümberringi vedelevad kehaosad, läbisegi sõbrad ja vaenlased, revolutsionäärid ja reaktsionäärid, siin ärarebitud jäsemed, seal lõhkikäristatud laused, poolikud sõnad, veidrad väljendid…

---

[2]"JA pole ei üks ega teine, ta on alati kahe vahel, ta on piirijoon, see on alati olemas, mingi pagemis- või voolamisjoon, lihtsalt seda ei nähta, sest see on kõige vähem tajutav. Ometi asjad juhtuvad, saamised tekivad, revolutsioonid kujunevad just sellel pagemisjoonel." (Deleuze 1995a: 45.) JA ei väärista siin pelgalt suhet kui sellist, vaid kuulutab lausa uut (paljususe) metafüüsikat — see ei aja lihtsalt segi kõiki kinnistunud suhteid, konkreetseid ühendusi, vaid viib enesest välja olemise enda: ja nii edasi. Teisisõnu, JA ei pane lausele punkti, fikseerides ta nõnda olemisse, vaid paneb kolm punkti, avades ta seniolemata ühenduste mitmuslikule saamisele.

[3]Deleuze nimetab kogelemist "enamuskeele vähemuskasutuseks" (*un usage mineur de la langue majeure*, vt Deleuze 1997: 109). Enamuskeel on n-ö keeleline versioon homogeniseerimise, tsentraliseerimise, standardiseerimise, domineerimise poliitilisest mudelist: "Grammatiliselt korrektsete lausete moodustamine on normaalse indiviidi jaoks eeltingimus mistahes ühiskondlikele seadustele allumiseks. Keegi ei tohiks grammatilisust eirata; need, kes seda teevad, kuuluvad kinnistesse asutustesse. Keele ühtsus on põhjapanevalt poliitiline." (Deleuze 1987: 101.) Enamuskeel kehtestab keele "päristise" territooriumi, korrastab, piiritleb ja normib keele ühtlast süsteemi. Tema toiminguks on invariantse struktuuri selitamine: muutujate vahel püsisuhete määratlemine, muutujate seast konstantide eristamine ja nende "universaalidena" pealesurumine. Iga enamuskeel väljendab sama asja: "Kõik ütlevad nii." Vähemuskeel seevastu on pidev ja püsiv, immanentne teisenemine, mis toimetab keele ja konstantide kallal eesmärgiga nad taas valla päästa. Kogelemine ei ole vähemusolek, vaid *vähemustumise protsess*: panna enamuskeel kogelema, see tähendab, kutsuda selle seades esile võimalikult palju loovat variatiivsust, pagemisjooni, mis ühendavad teda tema väljaspoolsusega, võõrapärasusega, võiks öelda ka: tulevikuga.

Taamal vilistab roostes gaasiballoon, raksatades variseb kokku mingi kandetalastik, seinakonstruktsioon, kõikjal vedeleb kirjeldamatut kola, kusagil pahiseb lõhkenud veetoru, rusuhunniku alt immitseb mingit lehkavat ollust… Kui tolm lõpuks haihtub, õhk selgineb ning kaos vähehaaval taandub, siis saab nentida, et eelneva diskursiivse formatsiooni asemel on koha sisse võtnud uus abstraktne masin, senikuulmatu kollektiivne lausumisseade, üks ütlemata veider aparaat. Sündinud on ontliku riigikodaniku luupainaja: ihafilosoofia. Ei Aphroditena merevahust (Eros) ega ka Antigonena mõrsjaloorist (Thanatos), vaid hoopis Oidipusena *ex machina* — hiiglaslike mõõtmeteni paisutatud masin-Oidipusena, kelle laialitõmmatud kujutise raster katab punkti- või joonevõrguna terve universumi ning hõivab nietzschelikult öeldes "kõik nimed ajaloos".

Anti-Oidipuse pealkirja tulekski võtta sarnaselt *Anti-Kristusega*: Nietzsche kriitiline sapp on eeskätt suunatud preesterlik-paulusliku, salavimmast aetud tõlgenduse vastu, mis kultiveerib süütundelist hingeseisundit, elupelgavat askeetlikku ideaali, mitte aga Jeesuse isiku kui rõõmusõnumi tooja vastu, keda Nietzsche mõninga mööndusega nimetab lausa "vabavaimuks" (*ein freier Geist*). Oidipus ei ole see, kes vanemate sabas kordab püüdlikult "issi, emme"; ta on Juhuse poeg, kes võidukalt kuulutab: "Olen orb, olen orbitaaljaam, olen kosmiline simpleks, sähke minu signaal, minu kutsung on RAEM, halloo maa-maa-maa-maa…" Oidipus ei ole türann meie peas, vaid transformer meie kehas, mitte nihilistlik sundmõte, vaid naiivne vabakäik, *Ödipusmaschine*, mis ajab meid kokkusaamisele tundmatu miskiga, hävitades meie harjumuspärase mõttepildi ("kõik teavad, et…") ning seades meid silmitsi mittemõeldu paradoksaalse mõistatusega. Mida see *miski* nüüd ütlema hakkab? "Üks ja sama hääl kogu tuhandehäälsele paljusele, üks ja sama Ookean kõikidele tilkadele, üksainus Olemise kära kõikidele olevatele." (Deleuze 2013: 509.)

Mis imelik masin see olla võiks
Mis niisugust lärmi teha võiks
Jajaa jajaaa

*

Eessõnas AO ingliskeelsele väljaandele (1977) iseloomustab Michel Foucault seda kui sissejuhatust mittefašistlikku ellu: "Peamine vaenlane, strateegiline vastane on fašism [---]. Mitte üksnes Hitleri ja Mussolini ajalooline fašism, mis oskas nõnda hästi õhutada ja tarvitada masside iha, vaid ka fašism meis kõigis, meie peas ja argikäitumises, fašism, mis paneb meid armastama võimu, paneb meid ihaldama sedasama asja, mis meid rõhub ja kurnab." Pakkudes välja nimekirja juhistest, kuidas õieti tuleks DG raamatu vaimus ja valguses elada, lõpetab Foucault oma loetelu lakoonilise juhtnööriga: "Ärge laske end võimust sisse võtta" (*ne tombez pas amoureux du pouvoir*). (Foucault 2000: 108, 109.)

Kuulsal prantslasel sõnasabast kinni haarates — ütleb ta ju otse, et AO puhul on tegu harukordse eetikaraamatuga, eeldusel muidugi, et me ei käsita eetikat mitte universaalselt kehtivate väärtushinnangute ja käitumisnormide piiritlemise-põhjendamisena, vaid spetsiifilise olemis-, mõtlemis- ja tegutsemisviisi viljelemisena, eriomaste hoiakute, suhtumiste ja soodumuste praktiseerimisena — võiksime seda ettekirjutust pidada lausa skisoanalüüsi eetika maksiimiks, mis sellisena astub dialoogi psühhoanalüüsi eetika kuulsa maksiimiga Jacques Lacani sõnastuses: "Ärge andke oma ihas järele" (*ne pas céder sur son désir*). "*Anti-Oidipusest* on saanud elustiil, elamise ja mõtlemise moodus", kuid selmet olla mugavat eneserahu propageeriv elustiiliraamat, kätkeb see hoopis eetilis-poliitilist ülesannet, mida Foucault mujal, oma ettevõtmisega seoses iseloomustab meie "ajaloolise olemise pideva kriitikana" (Foucault 2011: 380).

Kui Foucault' puhul näib võimu problemaatika rõhutamine enam kui loomulik, siis DG teose ekstsentrilist stiili ja eklektilist sisu arvestades — olgu ka öeldud, et Foucault'le eraviisil AO tegelikult üldse ei meeldinud, ta pidas seda mingiks Céline'i-laadseks keele-efektiks ning oli õnnelik, et sai selle kommenteerimisel piirduda vaid põgusa eessõnaga — võib kõlada üsna üllatavalt Deleuze'i väide, et AO on otsast lõpuni poliitilise filosoofia raamat (Deleuze 1995b: 170). Kuidas saab skiso jalutuskäiku kaardistav, kohtunik Schreberi pärakukiiri uudistav, psühho-

analüüsi paralogisme sõnastav või Aafrika dogonite hõimusuhteid lahkav üllitis öelda midagi poliitilise mõtlemise suurte teemade kohta, nagu üldine tahe, õiglane ühiskond, demokraatlik enesemääramine, avalik sfäär, hea valitsemine vms? Rääkimata juba mainitud ekstravagantsest sõnavarast ja mõistevõrgust, mis ei haaku ühegi tunnustatud ideevaramu või mõttevooluga, vaid vastupidi, näib neid sootuks eiravat.

Ometigi on AO keskne küsimus autorite kinnitusel ikka seesama poliitilise filosoofia põhiprobleem, mille sõnastas kord rabava otsekohesusega Spinoza *Teoloogilis-poliitilise traktaadi* alguses: Miks võitlevad inimesed oma orjuse eest, justkui oleks tegu nende lunastusega? Kogu Spinoza filosoofiline ettevõtmine on lõppkokkuvõttes suunatud selle paradoksi mõistmisele, mille esitas oksüümoronliku troobiga "vabatahtlik orjus" (*servitude volontaire*) juba Étienne de La Boétie: türannia eksisteerib sel lihtsal põhjusel, et inimesed seda tegelikult ise tahavad. Kui paljud puuri pistetud ja vabadusest ilmajäetud loomad ilmutavad selgeid märke kannatusest ja stressist, siis inimolendeil on hämmastav võime mitte ainult taluda, vaid koguni tervitada iket, alandust, orjalikku turvalisust ja nüridat teenimist. Kuidas on see võimalik, miks hoiduvad inimesed vabadusest kaugelt enam kui vanakurat kirikust?

La Boétie lahendus sellele paradoksile seisneb harjumuste rolli rõhutamises: inimesed lihtsalt harjuvad nõnda jäägitult kuuletuma, et muutuvad oma vabaduste osas ükskõikseks ning rõhuvate tingimuste suhtes immuunseks, mistõttu nad kalduvad neid taastootma automaatselt, omal vabal tahtel. Ega rahvasuu ei valeta: inimene on eeskätt oma harjumuste ori. Võimukorraldus, mis inimest ikkes hoiab ja tal vaevu hingitseda laseb, püsib õigupoolest subjektiivsetel alustel, mitte niivõrd välise jõu survel ega objektiivsete olude sunnil. Indiviidid ei hoia suverääni keha ülal mitte seetõttu, et oleksid andnud sellele oma heakskiidu või nõusoleku, vaid seetõttu, et nad ei mõista, et see keha püsibki vaid nende aktiivsel osalusel ja toel. Nad tajuvad seda objektiivse ja muutumatu antusena, millega tuleb tahes-tahtmata leppida ("Selline see eluke juba on, ei ole lihtsale inimesele antud õiglust siin maa peal!"). Kuna alamad ei tunneta oma võimet asjade seisu muuta (tegelikult piisaks juba ainuüksi kollektiivsest tagasitõmbumi-

sest võimuinstitutsioonide suhtes, ehk nagu ütlevad DG: *withdrawal, freaks*), siis annavad nad järele, saades osaks ühiskondlikust dünaamikast, mis seda rusuvat võimutäiust üles ehitabki.[4]

Samalaadse vastuse annab ka Spinoza, kes toonitab kommete ja tavade, iseäranis tseremooniate ja rituaalsete praktikate tähtsust kuuletumisiha sisendamisel. Kuna me harjume niivõrd ära teatud kehalise distsipliiniga (mis on ühtlasi ka vaimne distsipliin) — teisisõnu, kuna me samastume niivõrd nende institutsioonide ja praktikatega, mille eesmärgiks on (taas)toota kuulekaid subjekte —, siis ei suuda me näha sellele enam mingeid alternatiive. Aga Spinoza läheb kaugemale ning täheldab, et inimesed mitte pelgalt ei kuuletu oma isandatele, vaid peavad lausa ülimalt hiilgavaks taluda selle nimel kannatusi, lasta end alandada ja solvata, valada verd, higi ja pisaraid, süüa kartulikoori ja laulda kõige tipuks hosiannat — ning seda vaatamata tõsiasjale, et säärane elukorraldus muudab nad seesmiselt sügavalt õnnetuks (ja päädib nende võimekuse täieliku kuhtumisega).[5]

---

[4]Võim on ja jääb täiesti sõltuvaks subjektide aktiivsest osalusest tema taastootmises — "seda enam tuleb kurvastada ning seda vähem imestada, nähes, kuidas miljon ikkes inimest haletsusväärsel viisil orjavad, ilma et neid selleks jõuga sunnitaks; pigem on nad nähtavasti mingil kombel ära nõiutud või võlutud juba ainuüksi selle nimest, kelle võimsust nad ei peaks kartma, sest ta on ju üksi, ja kelle omadusi nad ei või armastada, sest ta on nende vastu ebainimlik ja julm" (La Boétie 2007: 1025). See kuulus tekst, mida omal ajal tunti ka pealkirja all "Ühe vastu" (*Le Contr'un*, u 1549), on kirjutatud ainuvalitsejaid silmas pidades ning eelneb modernse riigimasina sünnile, ent on viimase totaalset loomust, tohutut inertsust ja absurdset väge arvestades seda aktuaalsem. Ehk nagu ütlevad DG: "Võib juhtuda, et olgu spirituaalse või temporaalse, türanliku või demokraatliku, kapitalistliku või sotsialistlikuna *on alati olnud vaid üksainus riik*, koer-riik, kes "räägib meeleldi suitsu ja mürina seest"" (lk 296), mis sunnib muidugi meenutama Nietzsche trotslikku küsimust: kirikud, armeed, riigid — milline neist koertest surra tahab?

[5]See rõhuasetus käitumuslikele aspektidele, s.o ideede ja kujutlusvõime (*imaginatio*) radikaalselt "materialistlikule" väljaelamisele teebki Spinozast esimese ideoloogiakriitiku või täpsemalt öeldes (Louis Althusseri sõnul): ideoloogiliste riigiaparaatide teoreetiku.

Siit jääb vaid samm Nietzsche "avastuseni", et inimesed sageli ei ihka kuuletuda mitte vaatamata sellele, vaid just selle tõttu, et see teeb nad õnnetuks. Leidub nimelt sääraseid eluvorme, mis saavad õilmitseda ainult oma häda ja viletsust ülistades, kannatusi ja piinu pühitsedes ning seega elu ennast suretades. Nietzsche *Moraali genealoogia* sisaldab mõndagi õpetlikku orjamoraali ehk karjamentaliteedi (askeetluse ideaali) triumfeerimise kohta, selle kohta, kuidas kibestunud, masendunud ja jõuetuks muudetud inimesed suruvad ülempreestrite eestkostel tervele sootsiumile peale oma salavimmast aetud elulaadi. See on dekadentlik, mandunud elu, mis on pöördunud iseenese vastu — väärastunud surmatung, nihilistlik võimu tahe, mis Nietzsche sõnul pigemini tahab eimiskit, kui et ei taha üldse (Nietzsche 2015: 114).

Kust aga pärineb orjajate isetu armastus rõhuva masinavärgi vastu, nende piiritu andumus oma ahelatele, oma ametirahadele, oma aumärkidele? Miks ikkagi inimesed armastavad võimu, miks nad kummardavad seda oma vabast tahtest, miks toetavad pühendunult neile kahjulikku poliitikat, oma tegelike huvide kiuste (s.o ihatasandil)? Või nagu küsib üks AO keskseid tegelasi, freudomarxist Wilhelm Reich (vt *Fašismi massipsühholoogia*, 1933), kes DG väitel esimesena taastõstatas iha ja ühiskondliku välja seose probleemi: Miks massid ihkasid fašismi, miks teatud tingimustel leidis aset hulkade iha perversioon, pöördumine iseenese vastu? Miks nad soovisid rõhumist nii teistele kui iseendale, miks tõotasid ennastsalgavalt, enesehävituseni välja täita oma aukohust (vrd *Meine Ehre heisst Treue*, minu au on truudus)? Või pärides sedasama võrreldamatult leebemal, liberaaldemokraatlikumal moel, nagu näiteks hiljuti Tanja Muravskaja: "Kodutütre ja noorkotka puhulgi kerkib küsimus, mis on viinud ta selleni, et ta paneb vormirõiva selga ja on nõus võidupüha paraadi ajal mitu tundi külma käes seisma" (vt Grigor 2017).

Oh seda veetlevat, võrgutavat, vaimustavat fašismi, oh seda võimusuhete küütlevat-kütkestavat erootilist pealispinda! "Ealeski varem pole isandate ja orjade suhet nii teadlikult estetiseeritud. [---] Värv on must, materjal on nahk, võrgutamine on ilu, õigustus on ausus, eesmärk on ekstaas, kujutelm on surm." (Sontag 2002: 164.) Kuid mis fastsineerib inimesi kogu selle fan-

tasmaatilise *Ave Caesar*-spektaakli juures, miks köidavad neid stiilne munder, läikivad kirsasaapad, nõtke ratsapiits, õlapagunid, mansetinööbid, uhkelt graveeritud vööpannal? Susan Sontag täheldab, et lisaks näiliselt nii vastandlike kalduvuste nagu egomaania ja orjameelsus võimendamisele kätkeb fašistlik esteetika ka eksistentsiaalset flirti surmaga. Selles melodramaatilises vastasseisus ("Fašism on teater," ütleb Jean Genet) rullub lahti seksuaalsuse ja suitsidaalsuse totaalne vaatemäng, enesepiitsutamise perversne misanstseen, elu ja surma armuvalus kehade koreograafia. Nagu kinnitavad DG, kätkeb fašism enesetapjalikku poliitikat, pannes inimesi ihalema iseenda represseerimist ja enesehävitust; see on "poliitilise keha maaniline rünnak iseenda vastu, oma lunastuse huvides. [---] See on enese vastu pöördunud iha" (Massumi 1992: 116).

DG jaoks tähistab fašism ihatootmise liikumist endassetõmbunud sulustamise ja territoriaalsuse poole, erinevuse lämmatamise, "paranoilise keha" väljaarendamise suunas (keha muutub paranoiliseks siis, kui ta ei suuda enam sallida elu ega taluda selle iha liiasust): "Fašistlikuks ideaaliks on muundada seksuaalne energia "spirituaalseks" väeks kogukonna teenistuses. Erootiline alge on alati kiusatuseks, millele väärikaim vastus on sugukihu kangelaslik mahasurumine. [---] Fašistlik esteetika põhineb eluliste jõudude endashoidmisel; liigutused on piiratud, kindlalt väljapeetud, täpsed ja tagasihoitud."[6] DG arvates peitub allaheitlikkuses alati mingi libidinoosne alge, kuuletumises sisaldub teatav mõnu element, selles ilmneb võimu erootiline mõõde, erogeenne lisaväärtus:

> Tegelikult on seksuaalsus kõikjal: selles, kuidas bürokraat oma kaustu silitab, kuidas kohtunik õigust mõistab, kuidas ärimees raha liigutab, kuidas kodanlus proletariaadile taha keerab jne. [---] Hitler ajas fašistidel kõvaks. Lipud, rahvad, armeed, pangad ajavad paljudel kõvaks. [---] Suruda iha maha mitte ainult teiste

[6]Sontag 2002: 152–153. Natsism on kindlasti kaugelt "seksikam" kui kommunism: "Vasakpoolsed liikumised on kippunud olema oma kujundiloomes sootud ja aseksuaalsed. Parempoolsed liikumised, olgu nende kehtestatud tegelikkus kuitahes puritaanlik ja repressiivne, evivad erootilist pealispinda" (samas: 161).

> jaoks, vaid ka iseendas, olla teiste ja iseenda ment — see ajab kõvaks, ja see ei ole ideoloogia, vaid ökonoomia. [---] Eesmärgitu vägivald, rõõm, puhas rõõm tunda end rattakesena masinas, vooludest läbitu ja skissidest lõigatuna. Panna ennast positsiooni, kus ühiskond sind läbib, lõikab, perse trukib, otsida hea koht, kus võib tunda meile antud eesmärkide ja huvide kohaselt liikumas midagi, millel ei ole ei eesmärki ega huvi. Teatavasugune kunst kunsti pärast libiidos, nauding hästi tehtud tööst, igaüks oma liistude juures, pankur, ment, sõdur, tehnokraat, bürokraat, miks mitte ka tööline, ametiühingutegelane [---]. Iha on pärani (lk 447, 529–530).

"Hoia kõva!" — nõnda võikski kõlada fašistliku tervituse alltekst, mis õigupoolest laieneb terve sootsiumi üldiseks lävimisprintsiibiks (peenemalt öeldes: tema autokommunikatiivseks sõnumiks, vrd "Lipule vaat!"). Pangalaen või börsitehing, väärtpaber, sertifikaat, tarbimislaen, aktsia hinnatõus, hullud päevad ei aja inimestel kõvaks sugugi mitte metafoorselt (tähenduslik tasand), vaid metaboolselt (tegevuslik tasand), ilmutades sügavat seost libidinoosse iha ja ühiskondliku välja vahel. Fašism pole pelgalt juhuslik sündmus ajaloos, mingi anomaalne hälve, mis tuleks ühiskonna jätkuva edenemise nimel võimalikult kiiresti unustada. Vastupidi, see on midagi niisama loomulikku, niisama levinut kui võimusuhted isegi — midagi poliitikale elementaarset, elule enesele konstitutiivset. Kaugel sellest, et olla liberalismiga ühildamatu, võtab fašism tänapäeva (biopoliitilises) modernsuses hoopis uusi ja keerukaid vorme. Seda tulebki vaadelda kui (perverteerunud) libidinoosse ökonoomia nähtust, et suuta tuvastada selle kõiki teisendeid, "päratu suurtest, mis meid haaravad ja lömastavad, pisitillukesteni, mis moodustavad meie igapäevaelu türanliku kibeduse" (Foucault 2000: 110).

Fašism on seesmine mõnu, mida saadakse võimu teostamisest, võimuiha, mis himustab lakkamatult väljundi järele, lisanauding, mille tekitab riigitruu loobumus oma kompromissitust ihast saada teiseks: sest meie armastuse objekt on alati mulatt, segavereline (mitte sinisilmne blond), meie deliirium on päriselt globaalne, kosmiline (mitte umbselt perekondlik), meie riik pole kunagi siit ilmast, sunnismaine (vaid on ikka ja alati puhas välisus, "tulev kogukond" agambenlikus tähenduses), ning meie olemine lakkamatult võõramaastub, kulgeb alalõpmata saavas käändes.

Seesmine fašist on seevastu kontrrevolutsionäär, inimene, kes on kaotanud usu revolutsiooni, minetanud julguse seista oma veendumuste eest ning loobunud tahtest muuta maailma. Kuidas sisestada iha taas mõtlemisse, kõnelemisse, tegutsemisse? Mil moel saab iha teostada radikaalseid hõivanguid, paigutada oma jõudusid poliitikavallas ja võimusuhetes? Kuidas mitte olla fašist, kuidas võidelda (eeskätt) omaenese võimu vastu, vältida selle nartsissistlikku, egotsentrilist püünist?

AO on ses tähenduses poleemika nii parempoolse künismi kui ka vasakpoolse eskapismi vastu. Miks revolutsioon läbi kukub? — see on seesama küsimus. Kas on võimalik luua vabade inimeste kollektiivi, milles valitseks "määratlematu vabadusetöö" (Foucault 2011: 385), selmet taastoota orjameelset rahvamassi?[7]

*

Ilma revolutsioonita, s.o ilma 1968. aasta ühiskondlike vapustusteta poleks AOd tõenäoliselt sündinud. Igatahes võib seda üllitist pidada Pariisi maisündmuste vahest kõige kõmulisemaks poliitilis-filosoofiliseks sümptomiks — seda nii ülesköetud ootuste-lootuste kui ka järgnenud pettumuste ja loobumuste osas. Tagantjärele hindas Deleuze ise AO ürituse läbikukkunuks, see raamat ei muutnud üldpildis (ei psühhiaatria praktikas ega psühhoanalüüsi diskursuses) suurt midagi, ning kaheksa aastat hiljem ilmunud *Tuhandes platoos* on "Kapitalismi ja skisofreenia" esimese köite sõjakas toon ja põrpiv noot ("Las tuhat lille õitseda...")

[7]Nõnda küsides saab aga filosoofilist probleemi analüüsida üksnes eetilis-poliitilisest perspektiivist, nagu ütleb Deleuze raamatus *Spinoza ja väljenduse probleem* (1968): "*Eetika* käsitleb tundmusi, käitumusi ja kavatsusi, sidudes neid mitte transtsendentsete väärtustega, vaid olemisviisidega, mida nad eeldavad või kätkevad: on asju, mida ei saa teha ega isegi öelda, uskuda, tunda, mõtelda muidu kui olles jõuetu, orjalik, võimetu; ning teisi asju, mida ei saa teha, tunda jne muidu kui olles vaba või tugev. Immanentsete olemisviiside seletamise meetod asendab nõnda toetumist transtsendentsetele väärtustele. Küsimus on nii või teisiti: kas mingi tundmus suurendab meie tegutsemisväge või mitte? Kas see aitab meil seda väge täielikult vallata?" (Deleuze 1990a: 269.)

asendunud juba märksa vaoshoituma sotsiaalse helistikuga. Vanad armsad vaenlased, kellega AO uljalt relvi täristas (marxism, strukturalism, psühhoanalüüs), olid 1980. aastate alguseks juba nostalgiline minevik, Atlandi-üleselt võttis maad parempoolne neoliberalism, konnatiigis kinnistus "uute filosoofide" revisionistlik hegemoonia ning Pariisi ennast võis usutavalt kirjeldada Perry Andersoni palju tsiteeritud fraasiga "Euroopa vaimse tagurluse pealinn".

Deleuze ja Guattari kohtusid esmakordselt 1969. aasta juunis, olles eelnevalt vahetanud mõningaid kirju, ning klappisid otsemaid. Siiski pärinesid nad väga erinevatest maailmadest ega saanud kunagi täiesti lähedaseks; neist said küll sõbrad, aga mitte semud. Nad vajasid teineteist hädasti, ent hoidsid sellest hoolimata aupaklikku distantsi: Guattari respekteeris Deleuze'i üksildust, too aga talus stoiliselt Guattari kommuunisõltuvust. Nad ei kirjutanud arhetüüpiliselt koos laua taga istudes nagu Ilf ja Petrov, pigem leidis kirjutamine aset nende *vahel* — selles ruumis, kus õilmitseb puhas erinevus, mis pole ei üks ega teine.[8]

Ideede kollektiivne väljatöötamine kätkeb endas kogelemist, väljajätte ja ebaselgeid, liigendamata häälutusi, kus puudub vastastikune (intersubjektiivne) üksteisemõistmine — uue subjektsuse, loova paljususe, tundmatu dialekti esilekerkimist: "See pole meie, kes me teame midagi, see on eelkõige meie teatav seisund. On kergem end sellesse seisundisse viia, panna, kui sind on kaks. [---] Kumbki meist toimis justkui sisend või tsitaat teise tekstis, kuid mingist hetkest ei teadnud me enam, kes keda tsi-

[8] AO valmiski eeskätt kirjavahetuse kaudu, mitte niivõrd dialoogis. Deleuze'i seatud režiim partneri kirjutuskrambi ületamiseks nägi ette, et Guattari pidi kohe pärast ärkamist visandama paberile kõik pähetulevad ideed, mida too lakkamatult genereeris, ning kirjapandut üle lugemata postitama oma päevatöö Deleuze'ile, kes siis töötas selle ümber lõppversiooniks. Deleuze tavatses öelda, et Félix oli teemandikaevandaja, tema ise aga lihvija (prilliklaaside lihvija ametit pidas muide ka Deleuze'i suur eeskuju Spinoza). Tagantjärele tundis Guattari end reedetuna, rõhuvalt ülekodeerituna, raamat sai tema arvates liiga korralik, liiga neetult perfektne.

teerib. See on variatiivne kirjutus."[9] Nende iseloomude erinevusest kantud pinge tekitas kahekiiruselise, arütmiliselt vibreeriva koosluse, teatavat sorti rändleva sõjamasina. Guattari: "Me oleme väga erinevad. Selle tõttu on ka meie rütmid mingi teema või idee kooskõlastamise osas erinevad. Kuid muidugi me täiendame teineteist. Mind veetlevad rohkem seikluslikud asjad; nimetagem seda kontseptuaalseks komandoks, kel meeldib külastada võõraid maid. Gilles seevastu on filosoofiline raskekaallane, tema kanda on terve bibliograafiline haldusaparaat".[10]

Oma kirjutamisprotsessi nimetasid nad vooluks (*flux*): "Me ei teinud koostööd nagu kaks erinevat inimest. Pigem olime nagu kaks voolu, mis kokku saades moodustavad "mingi" kolmanda voolu, mis vist oligi meie." (Deleuze 1995c: 136.) Õigupoolest välmisid nad endi vahele täiesti uue kollektiivse lausumisseade, abstraktse keelemasina, mis ei tarvitsenud enam lausungit väljastavat ainulist subjekti, "me ei usu, et lausungi saaks siduda subjektiga, olgu see jagunenud või ei, lõhenenud või ei, peegeldatud või ei" (*dédoublé ou non, clivé ou non, réfléchi ou non*) (Deleuze, Guattari 1998: 181). Keelemasin pigem tühistab erinevuse lausumise subjekti ja lausungi subjekti vahel (kollektiiv pole kumbki neist) — erinevuse, mis on tegelikult kõigi dualismide alus ja millel põhineb mitte ainult semioloogia, vaid lausa kogu lääne metafüüsika.

Pariisi 1968. a maisündmused olid kõige selle suhtes hädavajalik katkestus voolus, n-ö "tume eelkäija" (*précurseur sombre*) kahe potentsiaali vahel, mis kutsus esile DG kohtumise, pani nad üksteisega läbi käima ja vallandas mõlema loovate jõudude ühenduse: "minu vaatepunktist tekitas Félix tõelisi vaimuvälgatusi, samas kui mina olin justkui maasse torgatud piksevarras, mis neid

[9]Seda Deleuze'i selgitust osundab François Dosse oma intellektuaalses biograafias (Dosse 2011: 9). See raamat annab sisuka ülevaate nende koostööst ja vaimsest skeenest, milles nad tegutsesid; alljärgnevas on sellele ka toetutud.

[10]Samas. Vrd Deleuze: "Me polnud kunagi samas rütmis. Félix kaebas vahel, et ma ei reageeri tema pikkadele kirjadele, kuid ma polnud võimeline seda kohe tegema; see võttis mul aega kuu või paar, mille kestel oli Félix juba edasi liikunud." (Deleuze 2006: 239.)

teisendas ning mida Félix siis omakorda taas üles võttis jne. Nõnda me edasi liikusimegi." (Samas.) Guattari oli vaistlik mõtleja, kelle ideed olid pigem nagu joonised või lausa diagrammid, mitte aga liigendatud mõisted. Deleuze nendib korduvalt, et paljud kõige uudsemad ideed (abstraktne masin, mikropoliitika, transversaalsus, deterritorialisatsioon, rühmafantaasia, antitootmine jt) pärinesid just Guattarilt, ning isegi Deleuze'i kuulus võrdlus teooriast kui tööriistakastist peegeldab sisuldasa Guattari arusaama, et "mõisted on pelgalt abivahendid, riistapuud" (vt kiri Deleuze'ile, 1. juuni 1969). Piksevarda poolt maandatud ajuraju, leidliku kaadervärgi varal salvestatud vaimusähvatused — säärasena võikski kujutleda nende koostöö loomust, kus Deleuze toimis Guattari diagrammatilise sõjamasina suhtes n-ö kontseptuaalse püüdmisaparaadina: ühe distsiplineeritud nutikus kondenseerimas teise kaootilist, kreatiivset energiat...

Revolutsiooniliseks hetkeks olid mõlemad autorid jõudnud teatavasse pöördepunkti (et mitte öelda ummikseisu) ka oma isiklikus kulgemises. Deleuze oli pikalt tegelenud filosoofia ajalooga ning avaldanud monograafiaid erinevate mõtlejate kohta (Hume, Bergson, Kant, Spinoza, Nietzsche). Need portreevisandid või etüüdid tegid ta võimeliseks mõtlema teisiti, need olid tema pagemisjooned, tema "nõialuuad" (*balais de sorcière*), mis kandsid ta väljapoole olude piiratust ja andsid vabaduse iseseisvalt filosofeerida.[11] Selle tulemusel ilmutas ta 1969. aastal kaks äärmiselt originaalset raamatut (*Erinevus ja kordus*, *Mõtteloogika*), ent midagi

[11]Deleuze võrdleb siin filosoofi maalikunstnikuga: nii nagu Van Gogh alustas portreede maalimisega, enne kui võttis käsile maastikud, nõnda peaks ka filosoof üritama kõigepealt tabada oma eelkäijate ainulisust, et seejärel, olles nõnda teiste mõtlemise poolt ette valmistatud, asuda omaenese loomingu kallale. Enne van Goghi või Gauguini stiilis koloristiks saamist peaks maalija töötama läbi "sugugi mitte erksad kartulivärvid ja maised toonid". Selline initsiatsioon on hädavajalik: "Sa pead nägema vaeva filosoofia ajalooga, harjutama alandlikkust. Sa pead maalima portreesid väga kaua." (Vt videointervjuu Claire Parnet'ga *L'abécédaire de Gilles Deleuze* (1988), tsit. Dosse 2011: 108.) See kõik ei seganud tal mõned aastad hiljem (1973) karmide sõnadega kirjeldamast oma vastumeelsust filosoofia ajaloo suhtes: "Ma kuulun põlvkonda, ühte neist viimastest, keda sõna otseses mõttes tümitati

tundus ometi jäävat puudu. Deleuze oli küll väljunud kreeka filosoofia naiivselt sünnimaalt, kuid oli takerdunud erakliku mõtleja nostalgilisse, isegi negatiivsesse kodumaatusse (ka oli ta muutumas alkohoolikuks). Filosoofi nõrkuseks, needuseks on mõtlemine "asemike kaudu", nugimine teiste läbielamistel. Kuidas olla filosoof silmitsi üksildaste kangelastega, kelle katsumused teispool tähendust (Artaud, Fitzgerald, Lowry, Bousquet) tekitavad vaid talumatut häbi selles, kes jääb siiapoole, oma kaldale neid kommenteerima?

Et pääseda lämmatavast, depressiivsest paigaltammumisest ajal, mil mõtlemine ei ole enam mõtleja loomupärane tegevus, vaid vajab enese katsetavaks käivitamiseks mingit välist sundi, sündmust, "kohtumist tundmatuga", selleks on tarvis "ületada joon" (*franchir la ligne*, foucault'likus tähenduses), teha samm võõra maa pinnale — sest probleem, nagu Deleuze hiljem tõdeb, on saamises, mis on ent alati kahetine, kahe osapoolega: "See on filosoofia konstitutiivne vahekord mittefilosoofiaga. Saamisse asumine on alati kahekordne ning just see kahekordne saamisse asumine moodustab tulevase rahva ja uue maa. Filosoof peab asuma mittefilosoofiks saama, et mittefilosoofia asuks saama filosoofia maaks ja rahvaks. [---] Saada võõraks iseendale, oma keelele ja rahvusele — kas pole see midagi iseomast filosoofile ja filosoofiale, nende "stiilile", sellele, mida nimetatakse filosoofiliseks kamarajuraks?" (Deleuze, Guattari 2014: 110.)

Noil aastail (1960. aastate teisel poolel) seisis Deleuze tegelikult üsna lähedal parajasti kõrgpunktis olevale strukturalistlikule liikumisele. Teda erutas selle pagemisjoon, mis tõotas vabanemist filosoofia ajaloo haardest, ning veetles see meetod, kuidas struktuuri paradoksaalne tühikoht võimaldas tähenduse (*sense*) pealispindset ringlust. Ta tsiteerib poolehoiuga Foucault' sedastust: "Tänapäeval on võimalik mõelda veel ainult tühjuses, mis jääb maha kadunud inimesest. Sest see tühjus ei tähista millegi puudumist ega kirjuta ette kohustust täita mingit lünka. See pole midagi

filosoofia ajalooga. [---] Paljud minu põlvkonna inimesed ei toibunud sellest kunagi." (Deleuze 1995d: 5.)

enamat ega vähemat kui ühe ruumi lahtikäändumine, kus lõpuks on jälle võimalik mõelda." (Foucault 2015: 537.)

Samas oli Deleuze vägagi teadlik strukturalismi hädadest, iseäranis vajadusest nomaadliku subjekti järele, kes tühikoha liikumisega kaasas käiks (selle teisaldusi seirates, uusi radu sondeerides), seda kohta lõplikult hõivamata ja hülgamata ("Millest tunda ära strukturalismi?", kirjutatud 1967, ilmunud 1972, vt Deleuze 2004). Kuidas on selliselt — "struktuurita struktuurina" — määratletud immanentsusväljal võimalik ellu äratada eelisikuline intensiivsus, loov ja leiutav, igas suhtes positiivne toimejõud? Kuidas saab ihale anda ontoloogilise substantsi nii, et see ei osutuks pelgalt subjektsuse allaheitlike vormide kaasnähuks või kõrvaltoimeks, vaid suudaks tekitada hangunud struktuuridesse uusi (poliitilisi) avausi? Kus on "strukturalistlik Kangelane", see intersubjektiivne toimija, kes oleks üha avatud semioloogiliseks seikluseks, alati valmis uueks täringuviskeks? Ühesõnaga: kuidas on muutus struktuuris üldse võimalik?

Kus aga häda kõige suurem, seal leidub ka päästev: 1968. aasta sündmused saabusid kõigile nagu välk selgest taevast, kuulutades valjuhäälselt: "Struktuurid ei kõnni tänavail" (*les structures ne marchent pas dans la rue*). Strukturalistlik kangelane ilmub uulitsale, röökides Mao tarkuseteri ja loopides Molotovi kokteile. See oli skiso subjekt. Aga see oli ka Félix Guattari, kelle poliitiline aktivism oli juba jõudnud talle Pariisi pressis välja teenida hüüdnime "*Monsieur Anti*".

*

Guattari panus oli eeskätt sõõm värsket õhku Deleuze'i haiglastesse kopsudesse, süst elavat energiat tema hõrendatud filosoofilisse maailma.[12] See kohtumine taasäratas ta ellu: Deleuze sunniti seltskondlikku olekusse, filosofeerima endast väljapoole, mõt-

[12]Deleuze oli just vaevaliselt taastumas raskest operatsioonist, mis eemaldas ta turbekuloosse kopsu; ehk on see ka põhjus (mõtlemine ei toimu ainult peaga, vaid kogu kehaga), miks Deleuze ütleb sageli filosoofide kohta, keda imetleb: *un courant d'air*.

lema mitte enam asemike kaudu, vaid n-ö koos aktivistiga, kes on juba loomu poolest kollektiivsete lausumisseadete looja, rühmafantaasiate organiseerija, ühiseluliste väljaastumiste algataja. Ta näis viibivat pidevas liikumises, pendeldamises mitmesuguste rühmituste ja tegevuste vahel, püsimata hetkegi paigal, ühtelugu nokitsemas oma tuhande mõttekillu kallal. Kokku andis see toreda kujundi idamaisest sõdalasest:

> Teda tuleks võrrelda näiliselt alati püsimatu merega, mille pinnal heiklevad lakkamatult valgusvihud. Ta võib hüpata ühelt asjalt teisele, ta ei maga eriti, ta reisib, ei peatu, ei *seisku* kunagi. Tal on hämmastavad kiirused. Mina olen pigem nagu küngas, väga vähe liikumist, võimetu tegema kahte asja korraga, minu ideed on sundmõttelised ning kõik mu harvad liikumised on seesmised. Ma eelistan kirjutada üksi ja mulle ei meeldi palju rääkida, välja arvatud loengutes, kus kõnel on teine otstarve. Kahe peale saanuks meist hea jaapani võitleja. (Deleuze 2006: 237.)

Tardunud seisund, äärmine keskendatus, kannatlikkus, seesmine intensiivsus, pinge ja vaikus, ning siis järsku ootamatu sööst, sähvatus, seismiline jõnks, välkkiire liikumisega täidetud ruum… Rändlev samurai kui mõtlemise kogemuslik kujund olukorras, kus isandat, keda teenida, enam ei ole ning dogmaatiline mõttepilt (riigifilosoofia) ei anna kusagil asu: "Asetage mõtlemine vahetusse suhtesse väljaspoolsusega, välisuse jõududega, ühesõnaga, tehke mõtlemisest sõjamasin" (Deleuze 1987: 376–377), varustage see kahe uudse afektiga, kahe lahingurelvaga — kiiruse ja salajasusega, mis läbistavad keha justkui lendulastud nooled. Nii või teisiti, Deleuze oli tänu koostööle Guattariga saavutanud võime kirjutada uut liiki, eksperimentaalset raamatut, midagi sellist, mida ta *Erinevuses ja korduses* soovis tahtvat teha: "Läheneb aeg, mil ei ole enam võimalik kirjutada filosoofiaraamatut, nii nagu seda on pikka aega tehtud: "Ah! See vana stiil…" Uute filosoofiliste väljendusvahendite otsimise algatas Nietzsche ja seda tuleb tänapäeval jätkata seoses mõningate teiste kunstide, näiteks teatri ja filmi uuenemisega." (Deleuze 2013: 17.)

Guattari sihitu ja hüplik tegevus enne Deleuze'iga kohtumist oli pihustunud suuresti nelja eri valdkonna vahel: vasakradikaalne aktivism, La Borde'i kliiniku igapäevatöö korraldamine, Laca-

ni seminarides osalemine ning ajamahukas tegelemine psühhootiliste patsientidega. Guattari tundis enda sõnul vajadust luua teatavaid seoseid nende nelja elamisviisi vahel, kuid tal puudus nende ühenduste läbiviimiseks oma "loogika". Eraelu probleemidele lisaks vaevas teda kirjutamiskramp, mis raskendas tervikliku mõttepildi loomist veelgi. Ta oli just lugenud Deleuze'i töid ning oli veendunud, et leidis lõpuks oma poliitilistele ja terapeutilistele sihtidele intellektuaalse täiendi, teisisõnu, ta lootis saada Deleuze'ilt filosoofilist abi.

La Borde oli tavatu psühhiaatriakliinik Loire'i oru piirkonnas, mille rajas 1951. aastal psühhiaater ja psühhoanalüütik Jean Oury (1924–2014), kellega mõni aasta hiljem ühines ka noor Guattari. Antipsühhiaatria mahedama vormi, nn institutsionaalse psühhoteraapia praktiseerijana trotsis Oury vaimuhaiguse käsitamist puhtnegatiivse nähtusena, seostas hulluse loovusega ning mõtestas loovust omakorda teatava bioloogilise kaitsemehhanismina, püüdena taastada või asendada (psühhoosis purunenud) maailma. Vaimsest kahjustusest johtuva skisofreenilise lõhenemise samastas Oury autopoieetilise funktsiooniga, s.o enesetootmisega, isegi teatava esteetilise impulsiga. Hullud muundasid oma ängi kunstiks, loovaks väeks, olles sunnitud lakkamatule maailma ja mina konstrueerimisele. "Deliirium on produktiivne." Oury tajus, et hullu sõnades peitub teatav tõde, teatav transtsendentaalne mõõde, loov element: "Otsige tema sõnade tagant poeeti, mitte patsienti."

Samamoodi oli filosoof Raymond Ruyer (Deleuze'i üks inspiratsiooniallikaid) oma varases töös vastandanud loomade "automaatset" liikumist, näiteks otse toidu suunas, looma käitumisega mingis tajutavas ohuolukorras. Viimasel juhul sisenevad "loomaliku geodeesia" mängu mitmed tegurid, mille tulemusel loom hoiab end ohtu vältides eemale. Sellel hoidumisel on oma seos loovusega: loom muutub loovaks alles siis, kui satub vastamisi mingi takistusega — idee, mis Deleuze'ile selgelt meeldis, sest tema väitel pole tõeline mõtlemine sugugi spontaanne, loomulik talitlus, vaid reaktsioon mingile välisele hädavajadusele, ootama-

tule kohtumisele, voolukatkestusele, mis sunnib mõtlema.[13] Loovus on seetõttu alati situatiivne, leidlikkus sõltub olukorra tingimustest, "looming tekib kõripitsitavates pudelikaeltes" (Deleuze 2011). Skisofreenia näilise-naiivse idealiseerimise taustal toob AO rõhutatult esile selle loomingulise mõõtme, vabaduse, originaalsuse ja nutikuse, milleks psühhootikud võimelised on (samal ajal kui neuroos ja selle tõrjumine osutuvad ses suhtes pärssivaks).

Nii Oury kui Guattari olid saanud väljaõppe Jacques Lacani juures ning iseäranis Guattari paistis silma viimase tulihingelise jüngrina. Vaimse sättumuse poolest kollektiivse olendina ei suutnud Guattari taluda ortodoksse psühhoanalüüsi kinnismõttelist tegelemist indiviididega ning selmet jääda erapraksisesse, suunas ta oma energia eksperimentaalsesse, kommunistlike sugemetega avalikku institutsiooni, kus patsiendid ja personal töötasid ühiselt kliiniku igapäevaelu korraldamisel. La Borde'i miljöös kujunes Guattaril veendumus, et patsientide haigust ei põhjusta nende eripärane patoloogia, vaid see on sotsiaalse võõrandumise tagajärg, mida omakorda võimendab arstide, õdede ja traditsioonilise meditsiinisüsteemi dehumaniseeriv toime. Kui psühhoos on teatav võõrandumise vorm, siis on see ületatav ainult seltsivuse kaudu, mis ei rajane tugeva individuaalsustunde kujundamisel, vaid hoopis inimeste rühma "kooperatiivsel võimekusel", s.o nende suutlikkusel ühiselt töötada. Guattari arvates oli hädavajalik ehitada üles uus subjektiivsusvorm, mis ei põhineks enam indiviidil, vaid kestvate loovsuhete väljaarendamisel.

Andeka ja andunud lacaniaanina (kes suutis tsiteerida Lacani tekste lausa une pealt) oli Guattari sisimas hellitanud lootust tõusta oma mentori vaimseks pärijaks, kuid viimase vihjed jäid ebamäärästeks ning pärast oma seminaride ülekolimist *École nor-*

[13]Deleuze'i arvates on lollus see, mis sunnib mõtlema, see on filosoofia tõeline vaenlane: "Sest kui mõtlemine mõtleb ainult sunniviisil ja vägivaldselt ning jääb rumalaks, kui miski ei sunni teda mõtlema, siis kas see, mis sunnib teda mõtlema, pole mitte lolluse olemasolu, ehk nimelt see, et ta ei mõtle, kui miski teda ei sunni?" (Deleuze 2013: 463–464.)

male supérieure'i 1964. aastal langes Lacani liisk Louis Althusseri noorte filosoofide "gängi", sealhulgas oma väimehe Jacques-Alain Milleri kasuks. Guattari sattus külma kätte; kohtumine Deleuze'iga oli võimalus, millest ta varmalt kinni haaras. Maisündmuste ajel — see oli tõehetk: kui kommunistlik partei on võimetu tunnistama oma nina all toimuvat revolutsiooni ja Lacan keeldub mõistmast tänavatel pulbitseva kollektiivse iha jõudu, siis on nendega midagi väga valesti — oli Guattaril värskelt valminud loeng "Masin ja struktuur" (vt Guattari 1984), kus ta oli entusiastlikult kasutanud Deleuze'i mõttekäike. Deleuze oli muidugi filosoofia vallas kaugelt pädevam, kuid nagu ta tunnistab 1972. aastal, "ma olin töötanud üksnes mõistetega, ning sedagi üsna arglikult. Félix oli rääkinud mulle sellest, mida ta juba nimetas "ihamasinateks": tal oli terve teoreetiline ja praktiline arusaam mitteteadvusest kui masinast, skisofreenilisest mitteteadvusest. Nii ma endamisi mõtlesingi, et ta on jõudnud minust kaugemale." (Deleuze 1995e: 13.) Guattari idee masinast oli seda paeluvam, et pakkus oivalist võimalust pageda strukturalistlikust paradigmast — midagi, mida Deleuze oli püüdnud kobamisi teha juba *Mõtte loogikas*.[14] See oli aeg, mil muserdav "psühhoanalüsm" ja sõge sissevõetus lacanlikust diskursusest olid heitmas väljakutset filosoofiale.

Oma kriitikas Lacani aadressil nagu ka poliitilise mitteteadvuse osas oli Guattari nende kohtumise ajaks Deleuze'ist üksjagu ees. Ta oli nimelt lakanud uskumast, et mitteteadvust on võimalik eritleda keeles või analüüsida tähendusliku struktuuri raames. Vastupidi, mitteteadvus on otseselt seotud terve ühiskondlik-majanduslik-poliitilise väljaga. Psühhootilisi luulusid märgistab erakordne poliitiline, geograafiline, lausa maailma-ajalooline sisu (mida psühhoanalüütikud on enamasti eiranud või taandanud personaalsetele-perekondlikele seikadele), "nendes intensiivsetes saamistes, üleminekutes ja rännetes, kogu selles triivis, mis liigub ajas edasi ja tagasi, kõik seguneb: maad, rassid, perekonnad, vanemlikud nimetused, jumalikud nimetused, ajaloolised ja geog-

[14] Kuigi ta kaldub seal ikka veel samastama struktuuri masinaga: "Struktuur on õigupoolest masin kehatu tähenduse tootmiseks" (Deleuze 1990b: 71).

raafilised nimetused ning isegi ajalehekroonika. (*Ma tunnen, et*) ma saan Jumalaks, ma saan naiseks, ma olin Jeanne d'Arc ja olen Heliogabalus, ja Suur Mongol, hiinlane, punanahk, templirüütel, olin oma isa ja olin oma poeg" (AO, lk 134).

Selle idee omandas Guattari katsetuste käigus institutsionaalse psühhoteraapiaga, seda ravipraktikat arendasid näiteks radikaalne katalaani psühhiaater Francesc Tosquelles ning tema õpilane, postkolonialismi üks eelkäijaid Frantz Fanon. Just viimasele toetudes ja Alžeeria vabadussõja sündmuste najal väidavad DG hiljem, et poliitikat ei anna taandada oidipaalsele võitlusele perekondlikus rüpes; et vaatamata oma freudistlikule inspiratsioonile demonstreerib Fanoni *Selle maa neetud* (1961) väga selgelt, et deliirium on kõigepealt rassiline ja poliitiline ning alles seejärel perekondlik. "On veider, et alles koloniseeritute unenäod võimaldasid meil märgata, et pseudokolmnurga tippudes tantsis emme misjonäriga, isale keeras taha maksukoguja ja mina sai peksa kahvanäo käest" (AO, lk 151–152). Kolmnurk issi-emme-mina pole kunagi hermeetiliselt suletud nelja seina vahele, vaid on alati avatud väljaspoolsusele, mis igatepidi sellest üle uhab ja seda enese põhjal vormib — säärane on kolonialismi psühhopatoloogia õppetund.

13. mail 1969 kirjutab Deleuze Guattarile: "Ma tunnen ka, et oleme muutunud sõpradeks enne teineteisega kohtumist. Niisiis andestage mulle, kui rõhutan järgmist: on selge, et Te leiutate ja kasutate mitmeid väga uudseid, keerukaid ja olulisi ideid, mida on arendatud seoses praktilise uurimistööga La Borde'i kliinikus. Näiteks rühmafantaasia, või transversaalsuse mõiste, mis võimaldab minu arvates liikuda teispoole vana, kuid ikka veel valdavat duaalsust personaalse ja kollektiivse mitteteadvuse vahel." (Tsit. Dosse 2011: 4–5.) Samuti meenutab Deleuze esimeste vestluste põhjal Guattari arutlust suhte üle kapitalistliku kriisi ja skisofreenilise katkestuse vahel ning vihjet, et hullumeelsed mitte lihtsalt ei loo maailma, vaid loovad ka poliitökonoomia. Kui aga Deleuze tõstatab küsimuse, kuidas saavad ühiskondlikud struktuurid (sotsiaalmajanduslikud mehhanismid) puudutada mitteteadvust otse, vastab Guattari selge sõnaga, et mitteteadvus ongi masin: 19. juuli kirjas kirjeldab ta oma ideed masinast, mis "metonüümiliselt

väljendab tööstusühiskonna masinat" ning 25. juulil saadab partnerile mõned märkmed, mis asetavad võrdusmärgi kapitalismi ja skisofreenia vahele. Deleuze'i veendumusel oli saabunud aeg töötada välja teooria.

Anti-Oidipus osutus ehtsaks sõjamasinaks strukturalismi valitseva paradigma kummutamisel, sealhulgas selle "antifilosoofilise" avangardi, s.o lacanliku mõtlemise torpedeerimisel. Toimides deleuze'iliku "perversiooni" meetodil — avastada tavatu läbipääsu võimalus, pagemaks struktuurse sulu pitsitusest —, uuristas see ihamasin oma käigu koetise keskmesse ning pani isanditähistaja plahvatama, pihustades selle organisatoorse tuuma laiali üle kogu sootsiumi täiskeha (*corps plein*). "Masinast" sai tõeline lööksõna, mis töötas tõhusalt kui kellavärk ja... viskas siis vedru välja. Mooramees oli oma töö teinud: *Tuhandes platoos* on see asendunud "seade" (*agencement*, *assemblage*, *Gefüge*) mõistega, kuna 1980. aastaks oli strukturalistlik mõtteraam juba pelk mälestus.

*

DG skisoanalüüs üritas niisiis taasühendada mitteteadvust ühiskondlik-poliitilise väljaga, anda talle tagasi isukus maailma järele, päästa ta anorektilisest suletusest nelja seina vahele (3 + 1), kus iga õhtu etendub üha uuesti väike kodukootud argitragöödia. Parimal juhul saab skisoanalüüsi käsitada psühhoanalüüsi radikaalse edasiarendusena, kõneteraapia perekondlikust intiimsfäärist välja murdnud verbaalse pidamatusega (mis sonib kokku "tsivilisatsioonid, mandrid ja rassid"), tõeliselt materialistliku psühhiaatriana, mida määratleb tootmise mõiste sissetoomine ihasse: "Skisoanalüüs seega ei varjagi, et on poliitiline ja ühiskondlik psühhoanalüüs, võitlev analüüs [---] sellepärast, et tahab osutada ühiskondlik-ajaloolise tootmise teadvustamata libidinoossele hõivangule" (lk 154–155).

Kogu oma õelavõitu poleemikast hoolimata kujutab AO endast psühhoanalüüsi immanentset kriitikat. Autorite eesmärgiks ei ole psühhoanalüüsi lammutamine, vaid selle kõige võimsamate kaemuste taaselustamine, selle tõeliselt õõnestava potentsiaali

ennistamine, enne kui see normaliseeriva oidipuskompleksi vahendusel ära kodustatakse. Seal, kus psühhoanalüüs jääb oma edumeelsuses poolele teele (Freud) või on mandumisega võideldes sunnitud astuma sammu tagasi (Lacan ja tema kuulus "naasmine Freudi juurde"), tahab skisoanalüüs vabastada ihatootmise protsessi ühiskondlikest piirangutest, tahab "purustada oidipaalse väljendava teadvustamatuse, mis on alati kunstlik, repressiivne ja maha surutud ning perekonna poolt vahendatud, et jõuda vahetu produktiivse teadvustamatuseni" (lk 155).

DG peavad Freudi "oidipaalset pööret" saatuslikuks veaks, niivõrd kui Freudi algupärane avastus oli "vabade sünteeside vald, kus on võimalik kõik: lõputud konneksioonid, mittevälistavad disjunktsioonid, mittespetsiifilised konjunktsioonid, osaobjektid ja voolud. Ihamasinad uravad ja mürisevad teadvustamatuse põhjas" (lk 85). See oli Freudi tungiteooria, mille ta hiljem kõrvale heidab: "Psühhoanalüüsi suureks avastuseks oli ihatootmine, teadvustamatuse tootmised" (lk 45). Teisisõnu, psühhoanalüüs *oligi* alguses teatav skisoanalüüsi vorm, mis edasises kulgemises suundus kahjuks valele rajale. Oidipuse "avastamine" on idealistlik pöördepunkt:[15] selle tagajärjel muutub psühhoanalüüs repressiooni instrumendiks, mis on seda salakavalam, et näib ilmnevat sellele risti vastupidisena, s.o mitteteadvuse diskursuse vabastamisena. Freudi kopernniklik pööre — inimese enesekeskse minapildi kummutamine — jagab ses mõttes kõigi revolutsioonide saatust: seegi õgib kohitseva Kronose eeskujul oma lapsed või õigemini, asetab nad kastratsiooni märgi alla ning pitseerib oma kangelase pärisnimega. Millise kronoloogia abil tabada nüüd seda õiget hetke, puhast sündmust selle saamises, kui kaugele tuleb

[15]Mis pealegi leiab aset psühhoanalüüsi suhteliselt hilises arengujärgus: Freud "avastab" selle *Unenägude tõlgenduseni* viinud eneseanalüüsi käigus 1897. aastal, kuid üldistab mitteteadvuse teoreetiliseks mudeliks alles teoses *Mina ja miski* (1923); vahepeal elab Oidipus enamvähem marginaalset, latentset elu. "Tootliku teadvustamatuse asemele astub teadvustamatus, mis oskab veel vaid ennast väljendada — väljendada end müüdis, tragöödias ja unenäos. Sest mida tähendab, et Freud avastas Oidipuse eneseanalüüsi käigus? Oli see ikka eneseanalüüs või tema goethelik klassikaline haridus?" (AO, lk 86).

ajas tagasi minna, et taas kogeda uut epohhi pühitsevat ristleja Aurora pauku? "Psühhoanalüüs on nagu Vene revolutsioon, keegi ei tea, millal ta kiiva hakkas kiskuma. Ajas tuleb üha kaugemale tagasi minna. [---] Kõik algab Marxiga, jätkub Leniniga ja lõpeb "tere tulemast, härra Brežnev'iga"" (lk 87, 574).

Teoreetilisele uudsusele vaatamata on kliiniline psühhoanalüüs osutunud konformistlikuks nähtuseks. Võtkem näiteks tuumikpere — see on DG väitel ajalooline konstrukt, mis vormib inimesi oidipeerimisprotsessi vahendusel. Lapsi õpetatakse oma iha suunama armastuse objektile, s.o emale, mida hoiab kättesaamatus kauguses isa poolt kehastatud võimas seadus. Tulemuseks on neurootiline subjekt, tasalülitatud indiviid, passiivne üksikisik, kes käib tööl, allub ülemusele, võistleb naabritega ning tarbib kaupade ja teenuste lõputut voolu. Psühhoanalüüs etendab siin kapitalismi politseijõudude rolli, nuhkides välja vaimseid hälvikuid ja reformides neid hea lapse, hea töölise, hea teenindaja, hea kodaniku jne malli alusel. Kapitalistliku süsteemi taastootjana ning kodanlike normide pealesurujana on freudism muutunud repressiivse ühiskonna suuvoodriks, kes tahab meid veenda, et mitteteadvusele sõna andmises on kaalul meie "vabanemine", kuigi tegelikult sunnib ta teda rääkima hoopis müütide ja fantaasiate, peredraamade ja psühhotraumade keeles, mitte kunagi aga reaalse ihatootmise deliirses keeles.

Ent skisoidne protsess on alati kollektiivne, "kogu deliirsus on esmalt ühiskondliku, majandusliku, poliitilise, kultuurilise, rassilise ja rassistliku, pedagoogilise ning religioosse välja hõivamine: sonija rakendab oma perekonnale ja oma pojale luulu, mis neist kõikjal üle tulvab" (lk 419).[16] Sest ratsionaalse ühiskonnakorral-

[16]Võtame näiteks ristisõjad, mis kujutasid endast DG arvates üht varaseimat erakordset skisofreenilist liikumist läänes: rahval sai kõrini sellest elust, mida ta elas, kõikjalt ilmus välja isehakanud jutlustajaid, kes õhutasid kuulajais äärmuslikku emotsionaalset ekstaasi, maad võttis üleüldine ärevus, inimesed lahkusid kodudest külade kaupa. Alles hiljem kiirustas asjade käigust rabatud paavstivõim allutama seda liikumist oma kontrollile, suunates selle minema pühale maale (kaks kärbest ühe hoobiga: saada lahti ringihulkuvast rahvast ja tugevdada ristiusu eelposte Lähis-Idas, mis küll alati täielikult ei õnnestunud).

duse põhjas kobrutab irratsionaalsus, üldise tahte üleva viigilehe varjus voogab tungide määramatu vägi, mõistuse ökonoomse valitsemise taustal mäsleb deliiriumi hoomamatu ookean, valgustatud poliitilise utoopia ujuvsaart kannab vääramatult skisoidne stiihia.[17] Patsiendi mina kui sotsiaalse kohastumise mehhanismi tugevdamisele pühendunud egopsühholoogia on headele kavatsustele vaatamata DG tähenduses fašistlik terapeutiline praktika (põrgutee): "Arvatakse, et skiso ei suuda enam ütelda "mina" ja et talle tuleb see püha lausumisfunktsioon tagasi anda. Ta võtab selle kokku nõnda: nad tahavad mulle jälle keerata" (lk 44).

Viimast võis AO autorite suhtes väga hästi tunda Lacan isegi. Kuigi DG sõnul oli nende kavatsuseks päästa see isehakanud "psühhoanalüüsi Lenin" oma dogmaatiliste apologeetide käest (esmamulje kiuste on hoolikal lugemisel näha, et autoritel pole Lacani kohta öelda ühtegi paha sõna), võis nende kahekeelset oopust, kas siis tahtlikult või mitte, tõlgendada paraja karuteenena (arvatagi, et sinna lisandus teatav annus Pariisi vaimueliidile iseloomulikku kukepoksi). Õigupoolest balansseerisid DG üsna õrnal piiril truuduse ja reeturluse vahel.[18] Ühelt poolt kiidavad nad "Lacani vägevat katset Oidipuse iket maha raputada" (Lacan oli nimelt väitnud, et oidipaalne kompleks pole muud kui Freudi unenägu ega esinda mitteteadvust kui sellist: Oidipus on imaginaarne, pelk kujutis, müüt) ning kinnitavad, et just Lacan aitab meil aduda meie ajastut tõeliselt post-oidipaal-

[17] Siitki kumab läbi üks maisündmuste tunnuslause: *Sous les pavés, la plage!* (munakivide all rannaliiv). *Tuhandes platoos* saab sellest eristus kahe vastandliku mõttekujundi, risoomse võrgustiku ja puise võrestiku vahel.

[18] Mitmetes intervjuudes väidavad nad, et nägid end jätkavat lacanlikku üritust, näiteks Deleuze: "Mulle tundus, et kõik see töötaks veelgi paremini, kui leiaksime õiged mõisted, selmet kasutada arusaamu, mis isegi ei lähtunud Lacani loovalt küljelt, vaid tema ümber püstitatud ortodoksiast. Lacan ju ütleb: "Ma ei saa piisavalt abi." Mõtlesime siis, et pakume talle veidi skisofreenilist abi. Ning meie võlg on kahtlemata seda suurem, kui loobume mõistetest nagu struktuur, sümboolsus või tähistaja, mis on täiesti eksitavad ja mida Lacan ise on alati osanud pahupidi pöörata, näitamaks nende piiratust." (Deleuze 1995e: 14.)

se seisundina. Samuti oli Lacan esimene, kes püüdis analüütilist välja skisofreniseerida — Freud psühhootikuid teatavasti ei sallinud, sest nood asusid väljaspool perekondlikke suhteid ega allunud seega oidipeerimisele; "skiso ei ole oidipeeritav, sest ta on väljaspool territoriaalsust, sest ta on viinud oma voolud kõrbe" (AO, lk 106) — ning kuulutas 1967. aastal, et "mitteteadvus on poliitika" (*L'inconscient, c'est la politique*).

Kuid nii nagu iga läbimurre põhjustab reeglina teatava tagasilöögi, nõnda kätkeb ka edenemine "teispoole Oidipust" ühtlasi vähikäiku, mis muudab Lacani "imetlusväärse ihateooria" väga ambivalentseks. Leninlikult öeldes oli Lacan astunud "ühe sammu edasi, kaks sammu tagasi", mida kehastavad vastavalt väike a ja suur A ehk teisisõnu ihamasin ("objekt a purskub strukturaalse tasakaalu rüpest nagu põrgulik masin, ihamasin", lk 132) ja Sümboolne Kord (*le grand Autre*). Lacani ambivalentseks saavutuseks oli psühhoanalüüsi teisaldamine oidipaalselt aparaadilt paranoilisele masinale, s.o despoodi täiskehale, oma alamate väikekehadest koosnevale Leviaatanile — *Urstaat*'i sümboolsele esinduskujule. Füüsiliselt kohalolevast isafiguurist jääb alles vaid struktuurse alusena toimiv paternaalne funktsioon, kastreeriv instants, Isa-Nimi, mille silmapiiril terendub kõikehaarav füüreriprintsiip (eestlastena võiksime olla uhked, et seda mõistet kasutas esimesena Kõnnu mõisast pärit Hermann von Keyserling). Paranoilise luulu tunnusjoon: isandtähistaja allutab enesele kõik märgid, moodustab neist tihke võrgustiku, kus üks märk viitab teisele ja nii edasi, miski pole see, mis ta näib, ning kõik seisab koos vaid lõpmatu tõlgendamise igaveses ringkäigus.

Lacani lähenemine seab seega esiplaanile afektidest tühjendatud ja tähistajale keskendunud mitteteadvuse, mis tema kuulsa väite järgi on struktureeritud nagu keel. Kastratsioon ehk sisenemine sümboolsesse korda lõhestab subjekti, kammitseb ta ilmaoleku igavesse seisundisse ning toob iha sisse puuduse — iha on alati Teise iha. DG arvates on see kõik muidugi täiesti väär: "Ihal ei ole midagi puudu, ka mitte objekt. Pigem on see subjekt, mis ihast puudub, või siis puudub ihal püsiv subjekt; viimase tekitab vaid repressioon" (lk 48–49). Kolm ihaga seonduvat viga ongi puudus, seadus ja tähistaja, mis kõik taanduvad lõpuks samale

skeemile. DG väidavad seevastu, et kui iha on tõeliselt teadvustamatu, siis pole tal mingit representatiivset sisu, mistõttu ei saa tal ka midagi puududa, sest reaalset objekti, mida tungid võiksid nõutada, ei eksisteeri. Samuti ei ole iha seaduse kiiluvees ellu kutsutud sekundaarne nähe, mispuhul just keeld ise tekitab himu sellest üle astuda, nagu võiks järeldada apostel Pauluse kuulsast kirjakatkest roomlastele ("Kuid pattu ma poleks ära tundnud muidu kui Seaduse läbi; sest ma ei oleks himustamisest midagi teadnud, kui Seadus ei oleks öelnud: "Sa ei tohi himustada!"", Ro 7:7). Ning lõpuks pole iha ka metonüümilise liikumise efekt tähistamisahelas, tähistaja pideva libisemisega tekitatud jääk või kõrvalsaadus, tähenduse alalise edasilükkumise tulemus — pelgalt märkide liigutamisest johtuv paradoksaalne (lisa)nauding, mis üritab korvata võimatult kadunud olemisetäiust.

Ühesõnaga, iha ei tähenda struktuurselt tingitud tõmmet mingi objekti (või teise subjekti) poole; iha põhjus-objekt peitub hoopis "voolukatkestuses", mille paneb toime rõõmsalt klemme ja korke näperdav plinkiv ihamasin. DG kordavad ühtepuhku, et iha on tootlik — iha on protsess, mitte struktuur või genees; ta on afekt, mitte tunne; *haecceitas* (ainuomapära ehk seesus), mitte subjektiivsus; sündmus, mitte asi või isik. See iha ja tootmise otsene seos väljendubki ihamasinates. Ihamasinad toodavad (intensiivsusi, afekte, laenguid, nende modulatsioone), s.o väljastavad ja lõikavad voolu, välmivad ja varieerivad koodi, kommunikeerivad üksteisega. Nende osised paaruvad ja ühenduvad vastastikku juhuslikul viisil, kontekstivabalt, neid hoiab paradoksaalsel moel koos vaid sideme puudumine (need on n-ö lokaliseerimatud sidemed, *liaisons non localisables*).

Ihamasin on kõik see, mis toodab "voolu/katkestusi" — ta on alati katkestus ühe masina voolu suhtes ja vool teise masina katkestuse suhtes. Ihamasinad "ei esinda midagi, ei tähista midagi, ei tähenda midagi, ja on täpselt see, mida neist tehakse, mida nendega tehakse, mida nad iseenesest teevad" (lk 439). Sel katkestuste või lõigete süsteemil, mis sisuldasa "töötab nagu singiviilutamismasin" (lk 61), puudub igasugune loomulik antus või sügavam tähendus. Ihamasinad funktsioneerivad ja see ongi nende olemasolu ainus põhjendus (nad on n-ö tühjad tähistajad). Ihaseade —

mis pole muud kui oma iselaadi elementide spetsiifiline ühendus — ei eksisteeri väljaspool oma toimeid, vaid on nende toimete immanentsus ise. Ihatootmine on ühesõnaga alguse ja lõputa sihitu (objektitu) skisoidne protsess, mis täielikult vastandub hegelliku dialektika (ja selle tänapäevase avatari, psühhoanalüüsi) "negatiivsuse tööle". Libiido on vaba energia, mida nende paarumiste käigus nii tarbitakse kui ka toodetakse.[19]

Nõnda pole ka skisoanalüüsi mitteteadvus ei figuratiivne, ei strukturaalne ega sümboolne, ei esinduslik ega isikuline, vaid ainult masinlik ja tootlik: ta käitab. Mitteteadvus on tehas, töökoda, tootmisliin — see ei ole teater, näitelava, spektaakel, dramaatiliselt ettemääratud kulgemine "vabastava" katarsise suunas. Mitteteadvus on montaažitsehh, kus käib lakkamatu askeldamine, passiivsete sünteeside vald, kus fabritseeritakse reaalset kui sellist. Kuid see pole konkreetsete identsuste naiivne realism: kuna kõik masinad koosnevad teistest masinatest, mis omakorda koosnevad teistest masinatest ja nii edasi *ad infinitum*, siis ei leidu kunagi tervikut, mis objekti täiel määral ühendaks. Objekt pole muud kui sekundaarne väljavõte voolust, nagu ka subjekt pole

[19] Ihamasinate kokkusaamise tulemusel võib moodustuda uus võimsam, väelisem keha (selle afektiks või tundmuseks on rõõm), aga võib ka juhtuda, et masinad satuvad vastuollu, üks võib teise lõhkuda või hävitada. Spinoza toob näiteks Aadama õunasöömise paradiisiaias: see on kohtumine kahe keha vahel, mille ihaseaded on ühildamatud. Õun sunnib Aadama kehaosasid astuma uutesse suhetesse, mis ei vasta enam Aadama "olemuslikule" väele, vaid hoopis tõrjuvad ja tambivad seda; tagajärjeks on pattulangemine, häbitunne, süükompleks ning lõppkokkuvõttes enesesalgamisel põhineva kristliku usudoktriini ja võimutaristu väljaarenemine. Jumala hoiatus ei ole seejuures moraalne keeld, nagu Aadam ekslikult arvab, vaid hoopis teo loomulike tagajärgede esiletoomine. Kõik, mida Spinoza peab silmas kurjuse all, on Deleuze'i väitel just seda tüüpi: halvad kohtumised, negatiivsed emotsioonid, mürgistused ja meeltesegadus, suhete lagunemine jne. Moraali (s.o transtsendentsete väärtuste) asemel niisiis eetika: hea ja kurja vastandus asendub "olemisviiside kvalitatiivsete erinevustega", vastandusega selle vahel, mis on hea ja mis on lihtsalt halb (vrd Nietzsche). (Vt Deleuze 1988.)

kunagi mingi stabiilne seisund, vaid on alati mitmetiste voolude vaheltlõige.[20]

Indiviid on seega "masina kõrval jäägina toodetud ja endast masina lisa- või kõrvalosa kujutav subjekt [---]. Subjekt ise ei asu keskmes, mida hõivab masin, vaid äärel, ta on püsiva identiteedita, alati detsentreeritud, *järeldatud* seisunditest, mida ta läbib" (AO, lk 40). Mitteteadvus on küll orb (nagu ta on ka anarhist ja ateist), aga mitte sellepärast, et tal vanemad puuduksid, vaid hoopis sellepärast, et "eide käest pagesin, taadi käest pagesin" — ta toodab end sellel pagemisjoonel lakkamatult, ta on pärisnimede meri, "kõik nimed ajaloos". Skisoidne protsess on alati kollektiivne, iha on esmalt ühiskondlik (ja alles seejärel perekondlik), mitteteadvuse väli on otse seotud ajaloolis-poliitilise väljaga. Õigupoolest polegi iha lõpuks muud kui seesama väljaspoolsus (= immanentsus).

Kogu see kaleidoskoopiline kooslus tuikab, vibreerib, ragiseb, paugub, pöörleb, undab, vilistab, pulseerib… taustal üha kaikuv vabrikuvile, mis toob meelde Chaplini *Moodsad ajad*, kus inimest käitatakse tootmisaparaadi mutri või rattana ning kus kõikvõimalikud masinad lähevad alatasa rikki. Sellele viitabki DG kuulus sedastus, et "ihamasinad töötavad vaid rikki minnes, ja lähevad lakkamatult rikki" (lk 23–24). See on üldine printsiip: asjad töötavad vaid tingimusel, et nad lähevad rikki, s.o tekitavad kaost (vrd kapitalismi kuulsad kriisid, mis ongi selle süsteemi seesmine, edasiviiv jõud).

Mida see rikkiminek õigupoolest tähendab? Võib-olla on siin täpsem tähendus (kuigi ilmselt mitte parem tõlge) "lolliks minema" (pr *détraquer* 'hulluks ajama, segaseks muutma, rajalt kõrva-

[20]Vahet pole, mõni masin toodab sitta, mõni supilusikaid, mõni jällegi sõnu või seadusepügalaid. Siin ei saa olla ka mingit hierarhiat ega väärtustavat skaalat. Pealegi on masinate väljalase püsimatu ja pööratav, nende kood teiseneb alatasa: tänane sitt on homne väetis, eilne seadus on tulevikus pelk vetsupaber, mõned sõnad kõlbavad ainult söömiseks, supilusikas uuristab müüri sisse avause, solgitorust saab pagemisjoon, paragrahvid asuvad teenima surma, lõikavad ja punkteerivad elavat substantsi, katkestavad ja kodeerivad selle voolu nürida seadusjõuga, kuni… lähevad ise katki, nagu Kafka *Karistuskoloonias*.

le kalduma ehk vaost väljuma'[21]) — nagu siis, kui me ütleme näiteks arvuti (või ka inimese) kohta, et ta "jooksis kokku" või "läks lolliks". See on aspekt, kus ihamasinad vastanduvad tehnilistele ja ühiskondlikele masinatele, mis töötavad muidugi ainult siis, kui nad on korras, ihamasinad aga (kuna libidinoosses ökonoomias toode siirdab end alati tagasi oma tootmisesse[22]) toimivad üksnes tingimusel, et nad lähevad alatasa rikki, varisevad kokku — siit ka bipolaarsete häirete, psühhootiliste hälvete ja piirjuhul skisofreenia nähtused. Mõlemal juhul on (teadvustamatuse) sünteesid sama loomusega, ent neil on erinev kasutus. Nad töötavad erineval režiimil: ühiskondlik tootmine *esindab* molaarsel tasandil seda, mida ihatootmine *toodab* molekulaarsel tasandil — võib seega juhtuda, et representatsiooni nõuete survel ihatootmine puruneb ning hakkab ihaldama omaenda represseerimist (meenutagem näiteks vaidlusi selle üle, kas või kuidas joonistustehnilised nõudmised, pedagoogilised tõekspidamised ja kunstimaailma imperatiivid pärsivad kunstnikuhakatiste algupärast vaba loovust).

Masinate erinevuse selgitamiseks toovad DG kella näite: "Üks ja sama masin võib olla nii tehniline kui ka ühiskondlik, aga mitte samas aspektis: näiteks tornikell kui ühetaolise aja mõõtmise

[21] Nagu ütleb ka Margus Ott: "Vaoshoidmine aga kutsub üles hoiduma olemasolevatesse vagudesse, roobastesse, vormidesse, s.o säilitama *status quo*'d. Vaoshoidmine teenib eeskätt selle huve, kellele antud vaod kõige rohkem kasu toovad. Ning üleskutsed vaoshoitusele kujutavad endast võimukõnet [---]. Vaoshoidmine aga on valdavas osas reaktiivne; seda ajendab teiste aktiivsus ning vajadus neid vaost välja kippuvaid ja justkui kaost kuulutavaid jõude vakku tagasi tõmmata (sest olla saavad ainult vaod ja kaod: mis on vaost väljas, see on kadunud, hukatuses, eksituses); aktiivsus tuleneb siin reaktiivsusest." (Ott 2017.)

[22] Kõige elementaarsem näide: inimühiskond. Hannah Arendt on öelnud, et spontaansus, ennustamatus, loovus, algatusvõime ja imeväelisus avalduvad ühiskonnas eeskätt seetõttu, et iga uus ühiskonnaliige ("ihamasin") märgib ühtlasi uut algust, mis suudab katkestada, "luhta ajada" automatismideks kalgendunud ajaloolis-poliitilisi protsesse. "Ime, mis päästab maailma, inimlike asjade valla, selle normaalsest, "naturaalsest" hävingust, on lõppkokkuvõttes sündivuse fakt [---]. See on teisisõnu uute inimeste sünd ja uus algus, tegutsemine, milleks nad on võimelised tänu oma sünnile." (Arendt 1958: 247.)

tehniline masin ning kui kanoonilise tunnijaotuse taastootmise ja linnas korra tagamise ühiskondlik masin" (lk 217). Teisisõnu, kell on tehniline masin niivõrd, kui ta mehhanism töötab ja ta seierid liiguvad, aga ta on ühiskondlik masin niivõrd, kui ta reguleerib tööd: kontrollib tööjaotust, dikteerib töönorme, mõõdab ringluskiirust jne (Marxi *Kapital* kubiseb kella türannia laastavate ilmingute kirjeldustest tööliste elus, neist ajamõõtmise pedantsetest eeskirjadest, mis "sõjaväelise ühtlusega reguleerivad kellahelina järgi töö aega, töö piire ja vaheaegu"). Võiksime nüüd lisada: kell on ihamasin niivõrd, kui ta "läheb rikki" või "lüüakse surnuks". Viimasel juhul väljendab ta n-ö "liigestest lahti aega" — aega, mil masin on tegelikult iseäranis produktiivne (see on ihatootmise temporaalsete sünteeside aeg). Miks? Sest kella seiskumine esitab meile ühiskondlikus situatsioonis tõelise väljakutse, sõna otseses mõttes äratuse — mitte näidates, et aega pole olemas, vaid näidates, et aeg ületab tehniliste ja ühiskondlike masinate mehaanilist töökindlust ja sotsiaalset töökorraldust. Kella rikkiminek, aja paigalseis on halvatuse hetk, orientatsioonikadu ühiskondlikus ruumis, aga ühtlasi ka uue energiaallika avastamise, uue masinavärgi leiutamise, uue tootmisprotsessi käivitamise moment, mis avab võimaluse "olemise" ruumi radikaalseks ümberkujundamiseks.

Nii mainib Walter Benjamin oma *Ajaloofilosoofilistes teesides* ühte seika Juulirevolutsiooni ajal, kus esimese võitluspäeva õhtuks selgus, et Pariisi erinevates paikades oli üheaegselt ja üksteisest sõltumatult tulistatud tornikelli. Kellaseierite peatamine, s.o positivistliku homogeense "tühja" temporaalsuse katkestamine — selle veidralt staatilise, ülima intensiivsusega täidetud, justkui kokkukeritud vedruna tundmatusse tulevikku lahtiviskuva ajahetke fikseerimine — kuulutab sümboolselt nüüd-aja (*Jetztzeit*) saabumist: "Teadmine, et lõhutakse ajaloo pidevus, on tegutsemishetkel revolutsioonilistele klassidele omane. Suur revolutsioon võttis kasutusele uue kalendri. [---] Kalendrid ei mõõda seega aega nii nagu kellad." (Benjamin 2010: 177.) See, mida iha teeb ajasünteesi kaudu, on ühe voolu lõikamine teisega — ta katkestab tehniliselt regulaarse ja sotsiaalselt regulatiivse ajavoolu (mis mõõdab tööd ja omistab ühiskondlikke rolle: täna tööli-

ne, homme tarbija, ülehomme pensionär) lahkulööva ihavooluga, millel on revolutsiooniline potentsiaal.

Iha on seega ootamatu katkestus ühiskondlikus voolus, positivistlikust illusioonist kantud voolujoonelise kulgemise järsk läbilõige. Nõndaviisi meenutab see mõneti Benjamini kummastavat käsitust revolutsioonist kui hädapidurist, mis seiskab talitsematu raudruuna sõgeda kihutamise katastroofilise lõpplahenduse suunas: "Marx ütleb, et revolutsioonid on ajaloo vedurid. Aga võib-olla on see hoopis teisiti, võib-olla on revolutsioonid hoopis selles rongis reisiva inimkonna katse haarata hädapiduri järele." (Benjamin 1996: 402.)

*

Ontoloogilises plaanis võtavad DG omaks herakleitosliku "kõik voolab" (*panta rhei*) alusprintsiibi ning väidavad, et "üldine ühiskonnateooria on üldistatud vooluteooria" (lk 403). Iha on kõikjal, kus miski voolab ja voogab, lainetab ja kiirgab, kõigub ja võdiseb. Ometi pole voolu mõiste seadmine poliitilise filosoofia nurgakiviks sugugi endastmõistetav. Miks peaks vooluteooria olema kõige paslikum viis mõtestada ühiskonda? Miks valida n-ö hüdrodünaamiline paradigma, selmet eelistada midagi tahkemat-toekamat nagu ühiskondlik leping, seaduste vaim, õigluse idee, loomuõiguste teooria, ratsionaalsete valikute mudel, või siis hoopis midagi sõjakamat *à la* klassivõitlus või kõikide sõda kõigi vastu?

DG seletuse järgi vajasid nad alustuseks puhtnominaalset, kontseptuaalselt avatud (s.o ilma kitsenduste või määranguteta) *mis tahes* mõistet (*notion quelconque*). On selge, et intuitiivselt võib ette kujutada äärmiselt erisuguseid voolutüüpe ja ringlusskeeme nagu ka nende kontrollimis- või kodeerimisviise.[23]

[23]On vete vool tammide, tõkete ja paisudega, kanalite ja niisutuskraavidega (paljudes piirkondades on ligipääs ja õigus veele väga akuutne probleem); on raha ja kapitali majanduslikud voolud turgudel kauplemise ja börside kontrolliga; toormete ja teenuste materiaalsed voolud, nagu nafta ja elekter koos võrkude ja alajaamade süsteemiga; kaupade vool koos turunduse ja transpordiga; liikluse vool oma teedevõrgu, liik-

Õigupoolest eksisteerivadki vool ja kood samaaegselt, nad on vastastikku määratud mõisted. See, mis voolab sootsiumi pinnal, saab ilmneda vooluna üksnes vastavuses koodiga. Vool on äratuntav näiteks majandusliku või sotsiaalse või somaatilise vooluna ainult seda kodeeriva operatsiooni kaudu, s.o salvestamise ehk sissekande, inskriptsiooni protsessi käigus, teisisõnu, märkide vahendusel (numbrid pangakontol, skeemid ja tabelid paberil, tätoveeringud kehal jne).[24]

Voolamine toimub pinnal, mida DG nimetavad organiteta kehaks. Viimane ei tarvitse olla mingi füüsiline keha, ta polegi tegelik entiteet, vaid on pigem virtuaalne väli, immanentsustasand, kõigi voolude joonestik, mis eksisteerib üksnes niivõrd, kui ta on puhas potentsiaalsus, võimalikkuste hulk, veel olemata saamiste varasalv. Teda võiks ehk kõige täpsemalt kujutada munana — üllatusmunana, millest võib välja areneda mis tahes, sõltuvalt neist

---

luskorralduse, kiiruspiirangute ja ummikutega; sotsiaalsed voolud nagu rahvaränded (põgenike ja pagulaste voolud ühes piiritarade, passikontrolli ja piiriseirega); prügi, reovee ja heitmete vool ning nendega toimetuleku probleem; kehavedelike voolud (veri, higi, uriin, sperma, roe, piim, menstruatsioon jne) pluss nende erinevad kodeeringud. Viimane on ka näide, millega AO algab: rind väljastab piimavoolu, mida hakkab lõikama imiku suu, edasi teiseneb see roojamiseks, mida omakorda lõikab pärak jne. Selline on imiku kogemus, kes ei tunneta oma orgaanilist keha, vaid ainult intensiivsusi nagu nälg ning voole ja lõikeid, mis neid vajadusi rahuldavad. Eksisteerivad isegi mõttevoolud ning katsed mõtte liikumisi kodustada ja kontrollida (teadusliku teadmise vool, aga ka rumaluse ja valskuse voolud). (Vt Smith 2011.) DG kõnepruugis oleks riigifilosoofia otstarve toppida tähendusega kinni — s.o kodeerida ja üle kodeerida — need augud, mida pagemisjooned olemasoleva "asjade korra" suhtes endast kujutavad.

[24] Kolmanda mõistena voolu ja koodi kõrval leiab AOs pruukimist varu (*le stock*). Lugeja märkab, et need kolm mõistet vastavad kolmele Kantist tuletatud sünteesile (ehk lõikele): vool on *tootmise* konnektiivne süntees ("tootmise tootmine"), kood on *salvestamise* disjunktiivne süntees ("salvestamise tootmine") ning varu on *tarbimise* konjunktiivne süntees ("tarbimise tootmine"). Need omakorda peegeldavad ihamasinate kolme osa — töötavad osad, liikumatu mootor, lisaosa — energeetilisi muundeid: algupärane libiido kui tootmisenergia, *Numen* kui salvestusenergia ja *Voluptas* kui tarbimisenergia (jäänukenergia).

saamisvoogudest ja ihamasinaist, mis teda käitavad ja tema pinnal lakkamatult midagi konstrueerivad. Ta ongi ükskõikne meedium, passiivsete sünteeside vald, sidumata eluenergia allikas, puhas antitootmise instants — justkui osavõtmatult külitav virtuaalne emis, kelle külge üritavad end üksteise võidu haakida kaootiliselt tunglevad põrsad. Või määnduv korjus, mille lehkavat substantsi on juba asunud vastupandamatu väega töötlema ihamasinate kihav ja kobrutav paljusus.[25] Sellel nullintensiivsusega paljal täiskehal toimuv jõudude mäng pole funktsionaalselt ette programmeeritud, pole kodeeritud ega korrastatud, nagu see on organismi ja tema organisatsiooni puhul.

Ühtaegu ligitõmbava ja eemaletõukavana avaldab organiteta keha vastupanu organ-masinate pidevale survele teda organiseerida, konstrueerida. Ta tõrjub välja osaobjektid, deterritorialiseerib organid, ühendab lahti ihamasinad ning haihtub ise nende taustal nagu Irvik Kass, kes jätab õhku rippuma vaid oma toretseva naeratuse — tõelise "kehata organi", mis võimaldab veel vaid ülekandeid ühest olekust teise.[26] Organiteta keha laialivalguva ehk dekonstrueeruva loomuse võtab kenasti kokku üks Daniil Harmsi fragment: "Elas kord punapea, kellel polnud silmi ega kõrvu. Tal polnud juukseid ka, nii et punapeaks kutsuti teda tinglikult. Ta ei saanud rääkida, kuna tal polnud suud. Ka ei olnud tal nina. Tal ei olnud isegi käsi ega jalgu. Polnud tal kõhtu, polnud tal selga, polnud tal selgroogu ega mingeid sisemisi elundeid. Polnud midagi! Nii ei saagi aru, kellest ülepea jutt. Parem, kui me temast

[25]DG rõhutavad, et tõeline erinevus ei seisne masina ja elusolendi, mehhanitsismi ja vitalismi vahel, vaid masina kahe oleku vahel, mis on samas ka elusolendi kaks olekut: massilis-molaarne-statistiline ühtsus ("organism") ja paljuslik-molekulaarne-stohhastiline ainulisus ("iha reaalne organiseerimatus").

[26]Siin oleks paslik ära tuua minu lemmiktsitaat Deleuze'ilt, mis illustreerib tema väidet, et inimene saab loomaks vaid siis, kui loom omakorda saab heliks, värviks või jooneks: "kui naeratus saab olla ilma kassita, saab inimene samahästi muutuda kassiks niipea, kui ta naeratab" (Deleuze, Parnet 2006: 73).

rohkem ei räägi."[27] Selle loo valguses ilmneb organiteta keha "ennasttühistava eimiskina, mis mitte lihtsalt ei kao, vaid vastupidi, muutub oma olematuses seda painavamaks".[28] Ta jääb kummitama kõiki sootsiumi vorme, kõiki ühiskondlikke kehi kui nende lõpmine piir, kui deterritorialiseeritud sootsiumi viimne jääk, ürgtõrje kättesaamatu asupaik.

Sest allpool oma siledat pinda ja prinki kumerust, allpool seda orgaanilist ülesehitust või organisatoorset liigendust, mille organiteta keha ajapikku omandab, läbivad teda teljed ja gradiendid, poolused ja potentsiaalid, läved ja tsoonid, afektid ja aistingud. Ta on pidevas saamises ja eristumises, tema osade saatus ei ole ette määratud, neil puudub olemuslik eesmärk ja varjatud tagamõte. Kuigi iha tootliku seisundi tagamiseks on organisatsioon hädavajalik, "ihamasinad teevad meist organismi", sest sidumata energia langeb tagasi organiteta kehale ja muudab selle mittetootlikuks, "steriilseks", kannatab viimane ometi, "et on nõnda organiseeritud, et ta ei ole organiseeritud teisiti või et ta on ülepea organiseeritud" (lk 23). Teisalt takistab liiga jäik kood ihaseadetes samuti iha levikut, pärsib selle loovust, sest iha seisnebki just "jooksus olemises", voolamises kui sellises; ihal puuduvad kavatsused ja sihid, iga sidumisettepanek, iga kaasamis- või värbamiskutse võib saada vastuseks Bartleby-laadse pagemisjoone "ma eelistaksin mitte". Ihatootmist kannab lõpmatult lainetav lii-

[27] Harms 1996: 23. See näide ja järgnev tsitaat pärineb Aaron Schusteri raamatust (Schuster 2016: 77).

[28] Võiksime ette kujutada selle absurdiloo poliitilisemat versiooni, mille räägib Andrei Ždanov oma kaaslastele rongisõidul Tallinna: "Elas kord vabariik, kellel polnud parlamenti ega valitsust. Tal polnud vabadust ka, nii et vabariigiks kutsuti teda tinglikult. Ta ei saanud rääkida, kuna tal polnud ajakirjandust. Ka ei olnud tal kohtuid. Tal ei olnud isegi lennukeid ega tanke. Polnud tal majandust, polnud tal õigust, polnud tal selgrooga presidenti ega mingit siseopositsiooni. Polnud midagi! Nii ei saagi aru, kellest ülepea jutt. Parem, kui me temast rohkem ei räägi." Järgneb seltsimeeste rõkkav naerulagin. Räägitakse ka, et välisminister Karl Selter jõudis vaevalt oma nime baaside lepingule alla kirjutada, kui üle ruumi kõlas Stalini naer… Säärane olematus võinuks tõesti olemata olla.

kumine organiseerimatuse ja organiseerituse ehk DG mõistestikus deterritorialisatsiooni ja reterritorialisatsiooni vahel.

Ühiskondlikku välja iseloomustabki ennekõike see, et ta lakkamatult "võõramaastub" (*outlandish* on Herman Melville'i sõna, mille Deleuze kui Ameerika kirjanduse suur austaja samastab oma deterritorialisatsiooni mõistega). Deleuze'i sõnul on ühiskond alati *en fuite* — alati voolamises, lekkimises, pagemises. Need pagemisjooned on esmased, nad ei asu väljaspool ühiskondlikku välja, vaid moodustavad pigem selle soonestiku, risoomi või kartograafia — nad on "välja enese väljaspoolsus" (igal asjal on oma väljaspoolsus, oma salakäik, millega kalduda kõrvale etteantud funktsioonist, minna korrast ära, minna rikki). Nad on see osa ihatootmisest, "mis ei pääse läbi ühiskondlikku tootmisse või taastootmisse, [---] mis tooks kaasa korratuse ja revolutsiooni, iha kodeerimata voolud" (lk 266). Säärane on ühiskonna põhjapanev ontoloogiline olek: igas sootsiumis pesitseb seesmine nuhtlus, mida esindab dekodeeruvate voolude oht.

Üle sotsiaalse keha voolab mingi hoomamatu "miski" (miski = mitteteadvus), mis ei vasta ühelegi koodile, mis lihtsalt libiseb peost, valgub sõrmede vahelt, ning ähvardab viia ühiskonna endast välja, kanda ta ära mingisse õdutusse võõramaisusesse, ähvardab lagundada pinnase, millel ta rajaneb, minema pühkida tema iseseisvuse kindla jalgealuse. Iga ühiskonna suurimaks väljakutseks on neid voole kodeerida ning käsitada vaenlasena kõike, mis ilmneb tema suhtes kodeerimatu vooluna, sest ühiskond kardab vaid ühte asja: üleujutust. Ühiskond ei karda tühjust, ei karda puudust ega vaegust, isegi mitte relvastatud vastuhakku; tema ülim luupainaja on oma koodide alt minema lipsav, s.o dekodeeritud või kodeerimatu vool. "Riik, see olen mina" ja "Pärast mind tulgu või veeuputus" on ses mõttes suveräänset iseolemist kehastava poliitika rangelt korrelatiivsed lausungid.

Kodeerimata vool on tõeliselt nimetamatu vägi, sest iha "konstrueerida maailma" on juba iseenesest — *per se* — revolutsiooniline. (Sellega seletub ka ühiskondlikes aruteludes sageli väljenduv konservatiivne hirmuga seotud viha nn sotsiaalse konstruktivismi mõiste vastu.) Pikemalt mõtlemata on selge, et ükski ühiskond ei suuda säärast ihatootmist silmaotsaski taluda:

"Iha tõrjutakse sellepärast, et iga (kuitahes väike) ihapositsioon on võimeline valitsevat ühiskonnakorraldust küsitavaks muutma: mitte et iha oleks asotsiaalne, vastupidi. Aga ta on segipaiskav; pole võimalik üles seada ühtki ihamasinat, õhkimata terveid ühiskonnasektoreid. [---] Seega on iga ühiskonna eluline huvi iha maha suruda ja leida midagi isegi paremat kui repressioon, nimelt et repressiooni, hierarhiat, ekspluateerimist, orjastamist ennast ihaletaks" (lk 181–182). Kodanluse poolt üles seatud "seksuaalsuse dispositiivi" eesmärk ongi seda ülevoolavust tasalülitada: Oidipus on lõks või lüüs, mille kaudu iha ohjeldamatu tulv suunata turvaliselt oma/ema sängi.[29]

(*Järgneb*)

[29]Ühiskondlik tootmisvorm represseerib olemuslikult ihatootmist, sundides seda ringlema olemasolevates kanalites: "Tõrjutakse ihatootmist, seda osa ihatootmisest, mis ei pääse läbi ühiskondlikku tootmisse või taastootmisse, seda osa, mis tooks kaasa korratuse ja revolutsiooni, iha kodeerimata voolud" (lk 266). Freud muide võrdleb "mina tugevdamisele" suunatud psühhoanalüüsi terapeutilist funktsiooni maa tagasivõitmisega mere rüpest: Zuiderzee kuivendamisega.

INGA HEAMÄGI. “Olgu mu palve kui viirukisuits
Su palge ees . . .” I (Psalm 141:2) (2018)

KEELED JA GEENID EESTI KANDIS

Rein Taagepera

Katsun siin ajalises järjestuses kokku võtta üldpildi Eesti muinasloost, nagu see on esitatud **Valter Langi raamatus *Läänemeresoome tulemised* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018)**. Teoses asuvad arheoloogilised, geneetilised ja keelelised tahud tihti eraldi ning tuuakse ära erinevaid vaatenurki nii minevikust kui olevikust, nii nagu õpetlaslikule raamatule kohane. Kronoloogiline järjestus toob mõnel korral esile vajaduse ühtlustada ajahinnanguid eraldi peatükkides. Esitan ainult Langi eelisstsenaariumi, nii nagu see minu arust raamatust koorub, lisades vastavad leheküljenumbrid. Ma pole pädev hindama, kui paikapidav see pilt Eesti muinasloost on. Lisan omalt poolt hinnanguid rahvaarvu kohta aegade jooksul Eestis ja ida pool. Loodan, et mu möödalasud ergutavad asjatundjaid paikapidavamat pakkuma.

Lähtealuseks on, et maa-ala, sellel asuvate elanike geenid (ka tõug ja keskmised antropoloogilised tunnused) ning nende kõneldav keel ei ole tingimata omavahel seotud. Inimrühmad liiguvad maailmas ringi, mehed ja naised teinekord hämmastavalt erinevalt, segunedes geneetiliselt ja muutudes keeleliselt. Tõuliselt ühtlane rühm püsival maa-alal võib oma keele täielikult välja vahetada mainekamate naabrite mõjul. Nii tegid muistsed gallialased, siirdudes paari sajandi jooksul ladina keelele, nii nagu nemad seda suutsid hääldada ja väänata. Nii on Haitis kujunenud põhiliselt Aafrika geenidega rahvas, kes kõneleb Euroopas välja kujunenud prantsuse keelt, nii nagu nemad seda hääldavad ja väänavad.

Pole põhjust, miks seda meie kandis ei tohtinud juhtuda. Andmestik näitab, et meie geneetiline segu on sarnasem lätlaste oma-

ga, kelle keelest me aru ei saa, kui soomlaste omaga, kelle keelest me midagi aru saame ka esimesel kohtumisel. Meie keelel on ühisjooni neenetsi keelega, mille kõnelejad meist tõuliselt kõvasti erinevad. On tugevaid tõendeid, et meie geneetilised ja keelelised juured erinevad paljuski, nii nagu peatselt näeme.

Üldisemaks rütmiks põhjapoolses Euraasias on olnud, et rännatakse lõuna poolt, kus kliima soodustab rahvaarvu kasvu, põhja poole, aga ka mandri keskelt ääre poole — seega Euroopas pigem Uurali ning Kaspia mere poolt ja Anatoolia kandist lääne poole, kuigi vastassuund pole kuidagi välistatud. Põhjapoolses metsavööndis tähendas see suunda Volga-Okaa-Kaama kandist loodesse, Karjala ja Sise-Soome poole, sest Volga ülemjooksult ulatus peaaegu pidev veetee Äänisjärvele ja sealt edasi Laadogale. Eesti jäi sellest kõrvale. Enamasti oli sellistel sisserändajatel tõhusam tehnoloogia kui põhjapoolsemal põlisrahval, nii et nad jäid peale, ent segunesid, kui nad põlisrahvast lausa maha ei nottinud.

KUNDA KULTUUR JA INIMESTE HULK

Viimase jääaja jää sulas Eesti maa-alal umbes −9000, seega 11 000 aastat tagasi, ja "peatselt" asus siia inimrühmi aastatuhandete jooksul. Säilinud on luust ja sarvest tööriistu, ent kivist riistu on "kiviaja" kohta väga vähe. (Keraamika, see arheoloogide põhileiustik, polnud veel leiutatud.) Selle varal eristatud "Kunda kultuuri" inimeste keelest ei tea me midagi. Inimtüübilt olid nad vist "läänepoolsed kütt-korilased". Nende säilmeis pole isaliinis edasi kanduvat idapoolset "haplorühma" N3-N1c1 (lk 17), mida kannab 36% praegustest eestlastest (lk 80). Geneetiliselt pärineb meil Kunda "rahvast" vaid paar protsenti.

On raske tunnetada, kui väikese rahvaarvuga tollal tegemist oli: "ühist keelt kõnelevad kogukonnad olid neoliitikumis [kuni −1800] ja veel ka pronksiajal [kuni −500] mõõdetavad pigem sadades ja tuhandetes kui kümnetes ja sadades tuhandetes" (lk 108). Tabel 1 näitab rahvaarvu viimase 10 000 aasta kestel maailmas ja Eestis, samuti Eesti osakaalu maailma rahvaarvus. See osakaal oli umbes 0,01% aastal −500, kui juba viljelust esines. Enne −1000, kui Eestis elasid ainult korilased, oleks 0,005%

Tabel 1

MAAILMA JA EESTI RAHVAARV

Aasta	Maailm (miljoneis)	Eesti (tuhandeis)	Eesti % maailmast	Haplorühma teke
−8000	6	*0,05?*	*0,001?*	
−5000	7	*0,07–0,3*	*0,001–0,005*	
−4000	7	*0,07–0,4*	*0,001–0,005*	
−3000	12	*0,1–0,6*	*0,001–0,005*	N3-N1c1 Volgal ja R1a Dnepril
−2500	30	*0,3–1,5*	*0,001–0,005*	
−2000	27	*0,3–1,4*	*0,001–0,005*	I1 Elbel
−1500	34	*0,3–1,7*	*0,001–0,005*	
−1000	42	*0,4–2*	*0,001–0,005*	
−500	100	10	0,010	
−200	199	*15*	*0,008*	
1	214	15–20	0,008	
500	206	30–40	0,017	
900	258	75–90	0,032	
1200	398	150–180	0,041	
1850	1242	759	0,061	
1900	1639	960	0,059	
1940	2313	1134	0,049	
2000	6021	1361	0,023	

Allikas: maailm: Rein Taagepera, “Maailma rahvaarvu kaks kasvujärku”. — *Akadeemia* 2017, nr 9, lk 1557–1583; Eesti: Andres Tvauri, *Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014); kursiivis minu hinnangud maailma rahvaarvu ja kohaliku tehnoloogia varal.

maailma rahvaarvust optimistlik hinnang, ent 0,001% ehk pessimistlik. Nendele määradele on rajatud kursiivis antud hinnangud.

Kunda kultuuri kandjaid võis kogu Eesti alal olla alguses 50 inimese kandis. Üle paarisaja inimese ei saanud neid olla erakordselt headelgi aastatel. Halbadel ei tarvitsenud kedagi järele jääda, kuni mujalt uut rahvast tuli. Rahvastik kasvas läbilõikes aastail −6000 kuni −4000, niikaua kui kestis “holotseeni kliimaoptimum” (lk 65), ja edasi −4000 kuni −3500 (lk 86) — aga

kogu maailma 9 miljonist oleks ka siis tuhat inimest liiga palju pakutud. Et vältida lähisugulastega paaritumist, peaks omavahel läviv rühm hõlmama vähemalt pool tuhat liiget. Selleks pidanuks kundalased mitusada kilomeetrit maha käima – aga kütidkorilased liikusidki laias kaares.

KAMMKERAAMIKA JA HAPLORÜHMAD

Keraamika, pottide tegemise oskus, tekkis Kesk-Euroopas juba vähemalt −5500. Valdai-Laadoga piirkonnas arenes "lohkkammkeraamika" kultuur ja levis umbes −4000 Läänemere rannikul, Leedust Põhja-Soomeni, uue "tüüpilise kammkeraamika" kultuurina (lk 36, 51). Sellega seoses võis toimuda sisserändu ida poolt (lk 197), ja ega palju uustulnukaid vaja läinudki, et paarisada kundalast sulandada või tappa. Vähemalt Soomes kasvas muististe arv ja küllap seega ka rahvaarv −3500 kuni −3000 (lk 86). Kammkeraamika kestis hilise kiviaja lõpuni, −2000. Siis võis Eestis olla juba ligi 1000 inimest. Nende keel võis mõeldavalt olla tollal kauge Volga ääres kujuneva ürguurali keele sõsarkeeli, ent tõenäoliselt oli sellest siiski täiesti erinev (lk 197). Selle kohta ei ole kaudseidki andmeid.

"Peatselt", s.t 1200 aastat pärast kammkeraamikat, ilmus Läänemere idakaldale uus "nöörkeraamika" kultuur (lk 48), seekord lõunast. See kestis siin rinnuti kammkeraamikaga umbes −2800 kuni −2000. Need sisserändajad Dnepri kandi "Jamnaja kultuuri" alalt olid põhiliselt mehed (lk 199). Kui palju neid oli? Võimalik, et tegu oli mitmekümnemeheliste rühmadega paari sajandi kestel — ja naisi paistis tulevat ainult üks umbes kümne mehe kohta (lk 84). Kesk-Euroopas andsid need sisserändajad kolmveerandi praegusest genofondist, põhja pool aga palju vähem (lk 85).

Need on esimesed sisserändajad, kelle keele kohta on võimalik oletusi teha. Nad jagasid kultuurijooni algindoeuroopa keelt kõnelevate rahvastega Kaspia idaranniku kandis, kelle kohta on rohkem teavet. Indoeuroopa keele kõnelejad kandsid Lõuna- ja Kesk-Euroopasse senisest arenenumat maaviljelust. Osa kaldus Läänemere idakalda poole, pikapeale segunedes korilastest

kammkeraamikutega, kelle keelest me midagi ei tea. Küll aga teame, et nad erinesid geneetiliselt praegusest elanikkonnast. Nimelt tekkis −3000 kuni −2000 kolm geneetilist muudatust, mis kammkeraamikuil puudusid, küll aga iseloomustavad praegust elanikkonda Eesti kandis.

Kogu rahvastik Atlandist Uuralini on olnud tõuliselt euroopalik. Teiselt poolt Uuralit on rahvast Euroopasse tulnud vähe (lk 77). Emaliini geneetilised märgised on üle Euroopa üsna samalaadsed, nii et neist ei oska üksikasju välja lugeda (lk 81–84). Isaliinis aga elas kõigi haplorühma N3 kandjate "esiisa" umbes −3000 kuskil Volga kandis (lk 80). Muististe põhjal on võimalik jälgida selle hilisemat levikut, samuti alltüüpide, näiteks N1c1 kujunemist. See levis hiljem Eestisse ida poolt. Musta mere põhjarannikul elas ka umbes −3000 kõigi haplorühma R1a kandjate "esiisa". Seda said kanda lõunast Eesti poole indoeuroopa algkeelt (või selle läänepoolsemat "kentum" vormi) kõnelevad viljelejaist nöörkeraamikud (lk 83–84 ja 210). Alles umbes −2000 elas Elbe kandis kõigi haplorühma I1 kandjate "esiisa". See haplorühm keskendus hiljem Skandinaaviasse (kus hakkas läänеindoeuroopa tüvest hargnema varagermaani keel) ja kandus Eesti poole läänest. Nende haplorühmade esinemust praeguses rahvastikus näitab tabel 2.

See on äärmiselt umbkaudne tabel, ent parem kui mitte midagi. N1c1 protsent on kõrgeim kirdesoomlastel (Soome keskmine on 63%), aga kõrge ka udmurtidel. See määr langeb minnes udmurtidest ida poole ja Soomest lõuna poole. R1a esinemus on kõrgeim (60%) Poolas ja Kesk-Venemaal. I1 esinemus on kõrgeim Norras (45%). Millal need haplorühmad Eesti kanti jõudsid, seda näeme hiljem.

Väga lihtsustatult öeldes on eestlastel kolmandik "verd" idast, kolmandik lõunast ja kuuendik läänest. Veelgi üldisemalt, keelkondadega seostatuna: kolmandik soome-ugri, kolmandik baltislaavi ja kuuendik germaani. Ei maksa neid suhteid liiga täpselt võtta, aga puhast tõugu me küll ei ole. Või miks me peaksime olema? Ega me koduloomad ole, keda taevalik peremees teadlikult aretab ühekülgselt puhtatõuliseks lüpsi- või lihaloomaks! Meis on segavereliste mitmekesisust ja seega vastupi-

Tabel 2

HAPLORÜHMADE PRAEGUNE ESINEMUS PROTSENTIDES
(Lang, lk 78, 80)

Rahvas	N3-N1c1 −3000	R1a −3000	I1 −2000
neenetsi	40	–	*1*
handi	38	–	*1*
komi	25?	–	*1*
udmurdi	**56**	–	*1*
karjala	43	–	15
saami	47	–	–
kirdesoome	**63+**	*3*	*20*
edelasoome	50	*5*	*30*
vene	15	**55**	5
Peipsi-tagune	*30*	40	*10*
eesti	36	30	*15*
läti-leedu	40	40	**5**
poola-ukraina	*1*	**50**	5
keskrootsi	*5*	10	**35**

Allikas: kursiivis arvud on hinnangud kaartidel (Lang, lk 78–79). Rahvaste järjestus on umbes kirdest edelasse.

davust. Meiega kõige sarnasem segu on Peipsi-taguses, kus vene keele kohaletoojaid oma R1a-ga ilmselt oli vähe. Keel vahetus, N1c1 jäi. Meiega üsna sarnane on segu ka Lätis-Leedus, kus keelest hoolimata kipub "soome-ugri verd" olema isegi meist enam. Ainult et "germaani verd" on seal veelgi vähem kui meil.

Keelesuguluse kiuste on geneetiline pilt Soomes hoopis teistsugune. Nendeni R1a, see meie lõunakolmandik, peaaegu üldse ei ulatu. Vastavalt kõrgem on Edela-Soomes lääne ja Kirde-Soomes ida panus. Kust see kõik tuleb, selleni jõuame hiljem. Praegu naaseme aasta −2000 juurde.

Tolle aja kammkeraamikute säilmeist igatahes ei leia Eesti kandis ei ida N3-N1c1-d ega lõuna R1a-d. Küll aga esines R1a nendega kõrvuti elavail nöörkeraamikuil (lk 83–84 ja 210). I1 polnud veel tekkinudki. Nii et kammkeraamikute osa meie geenivaramus võib olla üsna piiratud. Aga kas nende keel võis siiski

meie omaga sarnaneda? Et sellele vastata, peab liikuma kaugele ida ja kagu poole.

ÜRGUURALI KEELE KÕNELEJAIST TEKSTIILKERAAMIKUTENI

Omandades naabritelt ja sisserändajatelt viljeluse, võtavad kütidkorilased sageli omaks ka naabrite keele — see keel on mainekam, sest viljelusse puutuvad sõnad on olemas. Sedaviisi muutus peaaegu kogu Euroopa indoeuroopakeelseks, Vahemerest Läänemereni. Volga-Kaama kandi metsa-rohtla piirimail (joonis 1) aga juhtus midagi ainulaadset. Üks üsna piiratud alal elutsev korilaste hõimupundar, võib-olla 4000 hinge, võttis küll omaks viljeluse, ent jäi omaenda keele juurde! Laenati juurde vaid peamiselt uutesse oskustesse ja ühiskonnakorraldusse puutuvaid sõnu. Viljelus võimaldas tollel hõimul omakorda laieneda kogu põhjapoolsemasse metsavöötmesse. Kirde-Euroopas mängisid nemad n-ö indeurooplaste rolli: kandsid põhja poole viljelust ja oma keelt. Indoeuroopa keelte levikule panid nad seal riivi ette mitmeks tuhandeks aastaks.

Kõigis praegustes uurali keelkonna keeltes esineb samu ürglaene ürgindoeuroopa keelest, kui uskuda keeleteadlaste tuletusi. India ja hetiidi kirjad annavad ürgindoeuroopa keele kunagisele olemasolule üsna kõva aluse, sellise, mida ürguurali keelel ei ole. Seega ankurdab ja tegelt isegi määratleb oletatavat ürguurali keelt nimelt ürgindoeuroopa laenude olemasolu! Kui ürguurali keelel oli sõsarkeeli, kuhu indoeuroopa laenud ei ulatunud, siis nendel pole järglasi püsinud.

Kokkupuude laenu võtva keele ja indoeuroopa vahel sai väidetavalt toimuda ainult Volga-Kaama kandi metsa-rohtla piirimail, ja seda arvatavasti "Fatjanovo kultuuri" ajavahemikus −2700 kuni −2000 (lk 85). Fatjanovo kultuur oli osa sõjakirveste kultuuridest, mis Läänemere ääres seostuvad nöörkeraamikaga ja mida omistatakse ürgindoeuroopa keele kõnelejaile. Selle kultuuri põhjapiir ulatus Ilmjärvest ja Valgjärvest Kaama suudmeni (kaart, lk 37) — seega ulatus see kultuur metsavöötmesse. Venekirveste toojad pidid seal hiljem hajuma kohaliku elanikkon-

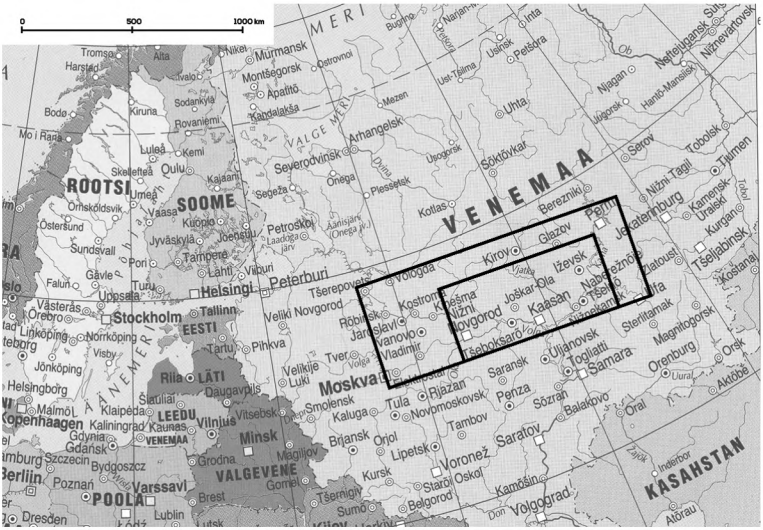

Joonis 1. Ürguurali keele võimalik tuumala −2500 ja Euroopa-poolne uurali keelte kõnelejate asuala −2000. Selle ja järgmise kaardi aluspõhi: *Suur maailma atlas: Eesti entsüklopeedia kaardiköide* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005, lk 45).

na seas, nii nagu lääne pool nöörkeraamikud kammkeraamikute hulgas.

Milline võis olla ürguurali keele kõnelejate arv −2500? Et keeleliselt koos püsida, sai tuumpindala vaevu olla suurem kui viis korda Eesti oma: võib-olla 300 km lai vöönd 700 km läänest itta. Ürguurali kõnelejaid võis siis tabel 1 alusel olla 1500–7000. Kuna asuala oli Eestist lõuna pool, oleks 4000 mõeldav. Üpris väike arv tänapäeva mõõdustikus!

Uurali-indoeuroopa kontakt Volga-Kaama kandis kestis kuni −1500 (lk 85), ent siis olid mõlemad ürgkeeled juba lahknenud. Erineval määral olid ürguurali järglaskeeled siis peamiselt kontaktis algiraani keelega lõunas, kuid hiljem läänes ka baltoslaavi algkeelega.

Keelelaene kaasavad viljelusoskused võisid põhjustada murrete hargnemist omaette keelteks mitmel teel. Esiteks muutuvad viljelejad kütt-korilastest paiksemaks, nii et lävitakse vähem ja seetõttu murded enam üksteist ei mõjuta. Teiseks tõstab viljelus rahvaarvu, mis sunnib otsima uusi haritavaid alu, nii et hõimud nihkuvad üksteisest eemale. Ürguurali keel hakkas hargnema väga umbkaudselt −2200 (lk 66). Juhtus aga muudki kui murrete lahknemine. Olles nüüd viljelejate keel, muutus ürguurali omakorda mainekaks keeleks kirdepoolsematele naabritele, kes tõuliselt olid märksa erinevamad. Sellest võis tekkida algsamojeedi keel teisel pool Uuralit.

Samojeedi keeled erinevad soome-ugri keeltest sel määral, et mõned mõõduviisid (ent mitte kõik!) asetavad lahknemise juba aastasse −3800 (lk 66). See pole aga võimalik, sest leidub ühiseid indoeuroopa laene hilisemast ajast. Pigem omandas see tõuliselt mitte-euroopalik rühm uurali keele sisserändajailt (lk 77), koos oma 40% N3-N1c1-ga. Seega pidi ka kõnealune sisseränd toimuma palju hiljem kui −2800. Näiliselt palju kaugemale minevikku ulatuv keelemuude sisendab, et samojeedide endine keel mõjutas ulatuslikult ürguurali keele vormi, mille nad olid omaks võtnud.

Esitan siin oma hinnangu keelte hargnemise aja jaoks. Ankurdan selle Terhi Honkola jt (2013)[1] graafiku (Lang, lk 66) kahe ajapunktiga: ürgsoome-ugri keele hargnemine ida- ja läänerühmaks −2200 ning algsaami ja -läänemeresoome eristumine −1000. Meetodil, mida siin ei mahu kirjeldama, paigutan idarühma edaspidise hargnemise ugri, permi ja mari algkeelteks umbes aastasse −1700 ning mordva eristumise läänerühmast samuti −1700. Seega oleks siis viljelusest tulenev paigalisus pannud keeli eristuma üsnagi kiiresti — kõigest 500 aasta jooksul. Muidugi kolmekordistus ka soome-ugri keelte levikuala ja uute alade algasukate sulandamine võis keelte eristumist kiirendada.

[1] Terhi Honkola, Outi Vesakoski, Kalle Korhonen, Jyri Lehtinen, K. Syrjänen, Niklas Wahlberg. Cultural and climatic changes shape the evolutionary history of the Uralic languages. — *Journal of Evolutionary Biology*, Vol. 26, 2013, pp. 1244–1253.

Siinpool Uuralit võisid ürguurali keele harud −2000 ulatuda praegusest Moskvast Uuralini 1300 km ja lõunast põhja 500 km — oma 15 korda Eesti pindala. See oleks nagu tollal hääbuva Fatjanovo kultuuri ala nihutatud paarsada kilomeetrit ida poole. Tabel 1 alusel võis seal olla 5000–25 000 inimest. Piirkonna lääneotsas, võib-olla nelja Eesti suurusel alal Volga ülemjooksu ja Okaa kandis (lk 50), võidi kõnelda eelsaami, -läänemeresoome ja -mordva ühiskeelt (joonis 2). See oli saanud loodeindoeuroopa, algiraani ja ka esimesi baltoslaavi laene (lk 195). Sel alal võis −2000 olla 1000–6000 inimest. Need arvud tunduvad uskumatult väikesed, ent Eesti alal oli ka veel 1500 aastat hiljem ainult 10 000 inimest, kuigi vahepeal maailma rahvastik neljakordistus. Umbes −1700 (lk 150) ilmnes seal soome-ugri läänevormi piirkonnas "varane tekstiilkeraamika", millest hiljem pikemalt juttu tuleb.

Läänemere idaranniku sidemed tolle piirkonnaga on segased. Kiviaja lõpul (u −2000) võis vähesel määral Eesti kanti saabuda mingi eellaine äärmiselt varase tekstiilkeraamika kandjaid (lk 199). On vaieldavaid märke, just nagu olekski see tehnoloogia Läänemere idarannikul edasi arendatud, andes omapoolse tõuke tekstiilkeraamika kujunemisele Volga aladel. Kui see nii oli, siis oli see Läänemere ääres väga lühiajaline ja ilma kohalike tuletisteta ilming.[2] Leidude arvus tekib hoopis mitme sajandi pikkune lünk, seda −2000 kuni −1200 Eestis ja −1900 kuni −1500 Edela-Soomes, aga ka Soome sisemaal (lk 86, 150, 197–198). Kadusid kamm- ja nöörkeraamika, ent midagi uut asemele ei tekkinud (lk 86). Asulakohti on leitud ülivähe. Seega pidi ka rahvaarv oluliselt kahanema, Eestis võib-olla eelnevalt tuhandelt viiesajale. Aastaks −1200 võis Põhja-Eesti olla lausa tühi (lk 200). Lõuna pool võis säilida kammkeraamikute järeltulijaid.

Millest selline langus? Kliima võnkumiste kõrval meenutan äärmiselt väikest rahvaarvu — alla tuhande kogu Eesti alal. Viimane ulatuslik sisseränd oli nöörkeraamikute oma umbes −2800. Kui vahepeal uut verd suurt ei tulnud (varase tekstiilkeraamika

[2] Valter Langi teade autorile 6.8.2018.

eellaine kiuste, −2200 kuni −2000), võis kogu rahvastik manduda verepilastusse.

Vist esimest korda pärast kundalasi ei tulnud järgmine asustus mitte idast, vaid üle mere läänest. Juba −1500 asus skandinaavlasi elama Edela-Soome ja −1200 Loode-Eestisse. Nende arv kasvas −1000 (lk 201). Seega germaani keel jõudis Eestisse veel enne soome-ugri keelt, just nii nagu baltisaksa õpetlased 150 aasta eest teistel kaalutlustel oletasid! Haplorühma I1 nad aga vist veel kaasa ei toonud, sest seda pole tollaste luustike analüüsil Eestis leitud.

TAPIOLA KERAAMIKUTE KAHEHARULINE TUNG LÄÄNDE

Nagu öeldud, ilmnes umbes −1700 (lk 150) Volga ülemjooksu ja Okaa kandis, kus kõneldi soome-ugri läänevormi, "varane tekstiilkeraamika". Umbes samal ajal eristus ala kagupoolel eelmordva keel, jättes veel kokku tulevase saami keele põhjas ja läänemeresoome keele edelas. Hiljemalt −1100 (lk 151) kujunes selles edelaosas umbes Eesti suurusel maa-alal Okaa jõel "arenenud tekstiilkeraamika". See rühm võis kõnelda eelsaami keelest juba mõneti eristunud eel-läänemeresoome murret, kui jälgida nende kultuuri edaspidist liikumist lääne poole (lk 195). Terhi Honkola jt (2013) hinnangul (Lang, lk 66) toimus eristumine algsaamist −1000. Lang nimetab neid kahte tekstiilkeraamika vormi pigem "Tapiola keraamika" kirde- ja edelarühmaks, kuna edelarühmas tekstiilvajutused suuresti asendusid "riibitud" mustriga, millest hiljem juttu tuleb.

Umbes −1600 (lk 204) hakkas kirderühm hoogsalt laienema loode poole, järgides tavalist veeteed: Volga harult Valgjärve kaudu Äänisjärvele ning Laadogale ja sealt Sise-Soome järvedele, aga ka taas lõuna poole Ilmjärvele. Sise-Soome võis kirderühm jõuda juba −1500 (lk 86). Selles piirkonnas on N3-N1c1 praegu valdav. See haplorühm pidi tulema tekstiilkeraamikutega. Nimetan selle kandjate keelt tinglikult eelsaami keeleks. Algiraani laene on saami keeltes vähe (lk 204), nii et nad pidid alguse saama läänemeresoome keelest põhja pool. Pole põhjust arvata, et

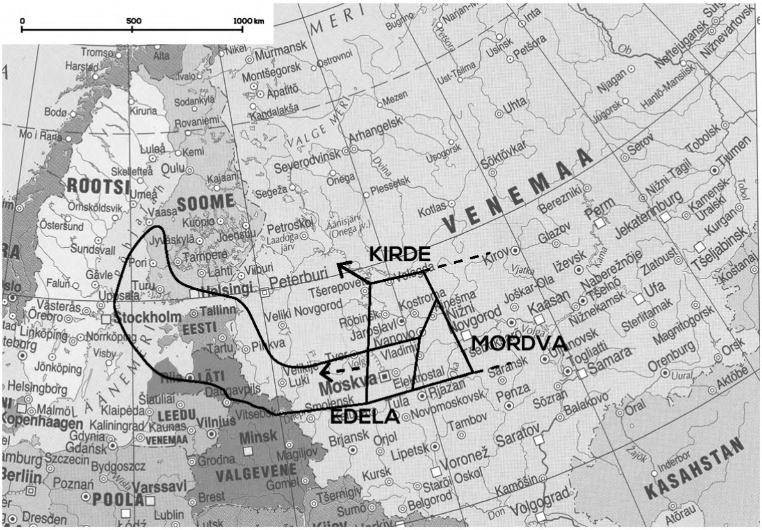

Joonis 2. Tapiola keraamikute kirde- ja edelarühma tuumalad –1700 ja nende avardumine loode poole –800.

tulevase läänemeresoome tuumal Okaal vähem N3-N1c1-d oleks olnud kui eelsaamlastel.

Eelsaami keraamika ulatus Soomes –800 Hämeni ja Uusimaani. Lõuna pool kaardus ta Narva-tagusesse ja Volhovit mööda alla Ilmjärve piirkonda (lk 145). Samale alale (ent mitte Eestisse) ulatusid ka Volga-Kaama “Anjanino kultuuri” kirved –1000 kuni –700 (lk 167), mis osutab piirkonna püsivale kokkukuuluvusele. Soomes sai keraamika kohalikke mõjutusi, nii et segunemist kammkeraamikute järglastega võis esineda (lk 146). Volgalt lähtujaid ei saanud olla rohkem kui paar tuhat. Kui eelsaamlaste ala paisus umbes 20 Eesti suuruseks, siis tabel 1 valguses võis nende arv aastaks –1500 paisuda 6000 – 30 000-ni. Arvan siiski, et üle 10 000 oleks liig, sest kliima oli ebasoodsam kui Eestis.

Umbes –1200 kuni –1000 asus Tapiola edelarühm omakorda liikuma oma tuumalalt Okaa põhjakaldal (lk 204, 146). Tema tegi seda hoopis uudsemat teed: enne Volga allikaile Val-

dai kõrgustikul (mis on hämmastavalt lähedal Väinajõe (Daugava) allikaile) ja siis Väinajõge mööda alla Liivi lahele. Okaalt lähtujaid ei saanud olla rohkem kui paar tuhat ja tee Väinajõele oli keeruline, nagu varsti näeme. Esimesed arenenud tekstiilkeraamika märgid ilmusid Eesti siseveekogude äärde juba aastaks −1100 (lk 225) — vähesed kalastajad, kes hoidsid eemale esimestest Skandinaavia põlluharijaist lääneranniku (lk 206). Teine laine, mis jõudis Liivi lahele umbes −900, oli rohkearvulisem ja lisas hoopis uue tehnoloogilise taseme — põllundusliku ja sõjalise, mis vahepeal oli omandatud balti hõimudelt lõuna pool (lk 206).

Paistab, et edelarühma väljaränd Okaa-Moskva piirkonnast oli sedavõrd ulatuslik, et maa jäi üsnagi tühjaks, kuni tulid uued asukad, sest sealsel hilisemal Djakovo kultuuril (−500 kuni +500) puudub seos eelneva tekstiilkeraamikaga (lk 205). Djakovlaste päritolu ja keele üle Valter Lang ei aruta, ent osutab lühidalt (lk 243, 251) soomeugrilastele, võib-olla eelsaami või eelmordva tüvest. Moskvast põhja poole võis püsida eelsaami hõimude vöönd — hilisemate Vene kroonikate muromlased, merjalased ja tšuudid. Lõuna pool püsisid varasemast tuttavad kaubateed sajandeid, Kaamani välja, kuigi Tapiola edelarühma rahvastik suundus suurelt jaolt läände. Tuleb meeles pidada, et korraga välja rännata võisid sajad inimesed, ent mitte kümned tuhanded, sest üle 3000 inimese edelarühmas vaevalt olemas oli, kui nad liikuma asusid.

KUIDAS TAPIOLA EDELARÜHM OMALE R1a HANKIS JA SELLE SOOMES JÄLLE KAOTAS

Arenenud tekstiilkeraamikute suhted baltoslaavi keele kõnelejatega Okaast lõuna pool olid kirevad. Suhted ulatusid tagasi koriluse aega, sest mõndagi läänemeresoome küttimise ja sisemaakalastamise sõnavarast on laenatud baltoslaavist (lk 203). Hiljem lisandus põllunduslikke laene. Kindlustatud ja tihti mäepealsete asulate tava on esmalt märgata umbes −1200 baltlastega seostatud "riibitud keraamika" tuumalal Nemunase ülemjooksu ja Väinajõe vahel (lk 206, kaardid 145 ja 155). Sellised asulad on märk

pigem paigalisest põllundusest, mitte nihkuvast alepõllundusest. Nad hakkasid ilmuma soomeugrilastega seostatud Volga-Okaa piirkonda −1000 kuni −800 (lk 206) —, seega pärast Tapiola edelarühma väljarändu, ent ometi enne Djakovo kultuuri.

Riibitud keraamika kandjaiks Väinajõest lõuna pool peetakse neid balti hõime, kellest hiljem kujunesid leedulased ja lätlased (lk 207) — nii et needki rahvad pole mere ääres asunud nöörkeraamikute järeltulijad, vaid hilisem sisemaa metsade toode. Neist ida pool asusid Väinajõe ja Okaa ülemjooksul dnepribaltlasteks kutsutud hõimud. Nonde alalt pidi Tapiola edelarühm läbi minema. Et see õnnestuks, pidi dnepribaltlaste asustus olema hõre. Ent ka läbiminejaid oli pigem sadades kui tuhandetes. Segunemine pidi olema ulatuslik ja umbes −900 Liivi lahele jõudnud Tapiola edelarühm kandis kaasa ka Dnepri kultuuri esemeid (lk 207) ja asendas tekstiilvajutused suuresti riibitud mustriga. Küllap korjasid nad sealt üles ka haplorühma R1a, mida neil Okaalt teele asudes polnud. Eestlaste praegune N3-N1c1 ja R1a suhe sisendab, et selleks ajaks, kui rändajad Väinajõe keskjooksule jõudsid, koosnes kolmandik nende noortest meestest Tapiola edelarühmaga liitunud dnepribaltlastest.

Eel-Leedu-Läti riibitud keraamika tuumalast paistis see vool just nagu põhja poolt mööda minevat, kuid N3-N1c1 võimas praegune esinemus leedulastel-lätlastel sisendab, et kolmandik rändajate noortest meestest jäi omakorda maha riibitud keraamikute juurde — ja küllap ka vastupidi. Väinajõe ääres kujunes eelläänemeresoome ja idabalti segaasustus N3-N1c1 ja R1a üsna võrdse seguga. Naiste kohta ei ütle need haplorühmad midagi. Lõuna pool jäi hiljem peale balti, põhja pool eel-läänemeresoome keel. Kindlustatud asulate laine jõudis sinna −1000 ja Eesti rannikule umbes −800 (lk 207). See annab ehk pildi endiste tekstiilkeraamikute saabumise ajast. Haarates kaasa inimesi Dnepri ja Väinajõe äärest, võis see laine Liivi lahele jõudes hõlmata juba hea mitu tuhat inimest ja soodsais oludes kiiresti mitmekordistuda.

Lõuna pool Väinajõge tõmbas Tapiola edelarühma laine liikvele ka riibitud keraamika kandjad, kes jõudsid Lõuna-Kuramaal Läänemerele ehk −850. Seetõttu Tapiola edelarühm Väinajõest

lõuna poole levida ei suutnud, küll aga laienes piki mereranda aastaks −800 Põhja-Eestisse, Etelä-Pohjanmaani Soomes ja isegi Mälari järveni Rootsis (lk 145, 195). Sellel keraamikal on Läänemere ääres kohalikke mõjutusi väga vähe (lk 146, 195), nii et segunemist kamm- ja nöörkeraamikute väheste järglastega palju polnud. Mingit mitte-indoeuroopa substraati läänemeresoome keelde siiski ilmus (lk 199), nöörkeraamikute pärandina.

Loode-Eestis ja Edela-Soomes ei sulandanud Tapiola edelarühm endasse mitte ainult ürgasukaid, vaid ka ulatusliku Skandinaavia asustuse, mis −1000 hoogu oli läinud (lk 196, 201). Sellega sai läänemeresoome keel üha tugevamaid germaani mõjutusi (lk 195). Samas piirkonnas levisid −1000 kuni −400 Volga-Kaama alal alguse saanud "Akozino-Mälari" kirved (lk 188). Samal alal (aga ka Kuramaal) tulid −700 kuni −500 kasutusele iseloomulikud tarandkalmed (lk 169), mis levisid kuni +100.

Aastal −1000, enne Skandinaavia ja siis Tapiola edelarühma pealainet, võis Eesti pinnal elada vaid tuhat kütti-korilast. Aastaks −800 võis siin olla üle 5000 algelise viljeleja, nii et rahvaarv viiekordistus paarisaja aasta jooksul. See rahvaarv kolmekordistus aastail −800 kuni +1, kui Eestis liiguti algeliselt viljeluselt üldisema poole.

Tapiola edelarühma eraldusvöönd eelsaami kultuuriga kulges −800 Varsinais-Soome ja Häme-Uusimaa vahelt Narva jõele ja sealt kakku Lovati keskjooksule (lk 145). Mõlemal pool valitses segamajandus (lk 203), eelsaamidel rohkem küttimine ja kalastamine, eel-läänemeresoomlastel pigem algeline viljelus. Kui naasta tabeli 2 juurde, siis haplorühma N3-N1c1 kandsid Läänemerele alles eelsaamid ja eel-läänemeresoomlased. Varastes tarandkalmetes (−700 kuni −500) on N3 tõestatud. Kas seda oli siin ka mõni sajand varem, pole selge. Iseäranis ei täheldata N3 Väinajõe alamjooksu Ķivutkalnsi leiupaiga selles kihis (−800 kuni −700), kuhu paistavad olevat maetud Tapiola sissetungi eelsed asukad (lk 83–84, 194, 210). N3-N1c1 praegune esinemus on eriti tugev tollastel eelsaami aladel — isegi tugevam kui N3-N1c1 oletataval lähtealal ida pool. See võiks ehk siis N3-N1c1 lähteala aastal −3000 paigutada tollal mitte veel tekkinud ürguurali rahva loodeservale.

Hämmastav on R1a praegune järsk langus 30 protsendilt Eestis 5 protsendile Edela-Soomes. Seda ei saa hästi seletada eelsaamlaste hulgalise sulandamisega, juhul kui eelsaami laine Edela-Soome ei jõudnudki. Võib muidugi oletada, et järgneva 25 sajandi jooksul R1a esinemus Eestis ja N3-N1c1 oma Lätis-Leedus kasvas pideva elanike vahetuse mõjul. Ja samuti, et N3-N1c1 esinemus Edela-Soomes tõusis elanike vahetuse mõjul Sise-Soomega. Aga see ei seleta R1a peaaegu täielikku puudumist kogu Soomes. Mis juhtus läänemeresoomlaste R1a-ga, kui nad Eestist edasi Edela-Soome liikusid? Kas neid oli ikkagi nii vähe, et soomlaste esivanemaist on 80% sulandatud saamlased?

Kas saaks oletada, et tekstiilkeraamikud tulid Dneprilt ja Väinajõelt läbi sama puhta N3-N1c1-rahvana nagu nende eelsaami hõimlased ja et kogu R1a on Eestis saadud hilisema elanike vahetuse mõjul Läti-Leedu ja Venemaaga, nii nagu ka kogu N3-N1c1 Lätis-Leedus? Jah, 2500 aasta kestel võivad haplorühmad levida ka ilma nähtava rahvarändeta. Siis aga jääks ikkagi küsimus, miks Soome laht asetas nii tugeva tõkke R1a vaiksele levikule. Ja nii puhtalt paar tuhat tekstiilkeraamikut ikka 800 kilomeetrit paarisaja aasta jooksul läbi ei saanud rännata 3000 aasta eest. Või kas Eestis oli R1a juba laialt levinud enne läänemeresoome keele tulekut ja andis substraadi? Aga kui see substraat oli nii võimas, siis ei saanud eelnev asustus olla üldsegi nii hõre võrreldes sissetulijatega. Soome lahe haplolõhe jääb arusaamatuks nii või naa.

ĶIVUTKALNS

Põnevamaid leiupaiku Eesti kandis on Kivutkalns Väinajõe alamjooksul, kuna selles on kaks järjestikust kihti (lk 83–84, 156, 194, ja eriti 210). Madalamas on maetud −800 kuni −680 (lk 194) sissetungieelsed põlisasukad ja selle kohal on Tapiola edelarühma kantsi kiht. Et kindlustatud asula ehitati endise pühamu kohale, võib iseloomustada sissetungijate põlglikku suhtumist põlisasukaisse (lk 210). Võib küll ka olla lihtsalt nii, et ühed eelistasid mäe otsa matta ja teised mäge kindlustada — ja ega neid mägesid Väinajõe ääres nii palju võtta olnudki. Põlisasukad elasid arvata-

vasti tillukeste perekogukondlike rühmadena. Kindlustatud asula kogukond oli suurem, 50–100 inimest (lk 209).

Endiste elanike säilmetes on esindatud nii kamm- kui ka nöörkeraamikute geenid ja ka mingi uuem lisandus, kus pole avastatud haplorühma N3. Seega osutab see lisandus mingile sisseränd-nule (lk 84) lõuna poolt pigem kui idast. Nemad olid seni vanim rühm Baltikumis, kel on avastatud laktoositaluvust tagav LCT alleel (samas), nii et piimakarjandus sai mõeldavaks.

Kas piirkond oli −800 kuni −700 juba ammu olnud Tapiola edelarühma valduses (lk 210)? See tähendaks, et mõnda aega elasid tulijad kõrvuti endiste elanikega. Kalmistust leitud luust nõelad ei erine hilisema kantsi omast, nii et kohalikud omandasid midagi sissetulnute kultuurist, kuigi geenid paistsid püsivat lahus. On võimalik, et kolonistid lõpuks hävitasid põlisasukad veriselt (lk 210).

SAAMI-LÄÄNEMERESOOME SUHTED

Mis üldse ajendas tekstiilkeraamikuid lääne poole rändama? Ei paista, et tugevam hõim oleks nad minema ajanud — Djakovo kultuur kujunes alles hiljem. Võis olla häid aastaid, mil rahvaarv paisus, ja seejärel kehvi aastaid, mis sundisid paremaid paiku otsima — ja vahepeal paisunud rahvaarv varustas hõimu küllalt paljude noorte meestega, et endale teed rajada. Võis kujuneda läände liikumise tava, tõotatud maa religioon, mille peatas alles meri. Isegi meri mitte päriselt, sest jõuti ju ka Mälari järveni. Hõim, kes kunagi merd polnud näinud, armus sellesse kohe sedavõrd, et Liivi lahele jõudes sisemaa metsad enam ei meeldinud. Ainult väike osa põrkus tagasi Haanja kanti, võib-olla lootes Koiva jõge pidi üles minnes järgmisele jõele välja jõuda. Nad kaotasid sideme teiste läänemeresoomlastega ja hargnes omaette ugala keel.

Liikumist hõlbustas tehnoloogiline üleolek põhjapoolsemaist korilastest — kui vaid enne seda baltlastest mööda pääses. Olid ju läänesoomeugrilased mõndagi õppinud indoeurooplastelt lõuna pool (lk 205). See võimaldas eel-läänemeresoomlastel ka võrdsel alusel maid jagada skandinaavlastega. Eelsaamide üleolek põlis-

rahvast oli piiratum, sest ka eelsaamid jäid peamiselt korilasteks. Kui vene hõimud palju hiljem nende juurde jõudsid, oli vene tehnoloogiline üleolek selline, et sulandas eelsaami taustaga tšuudid ja merja-muromlased kiiresti, sellal kui põllunduslikumad mordvalased idas ja läänemeresoomlased läänes palju kauem vastu pidasid.

Nii idabalti kui ka läänepoolsed soome-ugri keeled hääbusid hiljem oma algseil asualadel Volga-Dnepri-Väinajõe ülemjooksul, said aga uue demograafilise hoo sisse mere äärde jõudes. Seal varem asunud läänebalti ja põhjapoolsemad tundmatud korilashõimud on kadunud — nendele see asukoht samu eeliseid ei andnud, mis hiljem viljelejatele. Nii nagu kammkeraamikud ei saanud rääkida ürguurali keelt, nii ka nöörkeraamikud ei saanud rääkida ürgbaltislaavi keelt, küll aga mingit varasemat indoeuroopa vormi.

Terhi Honkola jt (2013) paigutavad algsaami ja -läänemeresoome keele eristumise alles aastasse −1000, kuigi juba −1900 oli erinevusi algiraani laenude osas (lk 204). Kui algsaami raskuspunkt liikus Volgalt Laadoga kanti, pidi kaugus keeleerinevusi süvendama. Eelsaami keel muutus seejärel ainult sisemiselt, nii nagu keeled ikka. Eel-läänemeresoome keelel seevastu lisandusid sisemuutustele võimsad balti mõjud.

Balti laenude tõttu erines Eesti rannikule jõudnud keel õige tugevasti sellest, millega Okaalt ehk 300 aastat varem lahkuti. Osa laene olid n-ö vajalikud karjakasvatuse jms tarbeks, osa aga tarbetud, kuna "oma" sõna oli juba olemas (lk 208). See, mis soomeugrilasest isa jaoks oli "pii", võis baltlasest ema jaoks olla "hammas" (täpsemalt *šammas*), nii et piid jäid läänemeresoome keeles lõpuks ainult kammile. Merenduslikke laene balti keelest eriti pole, mis näitab, et mereni jõudsid soomeugrilased leedu-läti keele kandjaist varem (lk 217).

"Balti aktsendiga" (lk 213) edela-soomeugri keelele käänasid viimase vindi peale laenud paleogermaani rahvastikult Eesti rannikul, kuhu soomeugri keel jõudis umbes −900 (lk 214). Sellega oli läänemeresoome keel umbes aastaks −500 enam-vähem "lõplikult" välja kujunenud, seda merelises nelinurgas Kuramaa,

Loode-Eesti, Edela-Soome ning Mälar (lk 215). Inimesi võis seal olla oma 20 000. Liivi lahe sopp jäi kõrvaliseks, kuigi selle kaudu püsisid mingid kultuurikontaktid Dnepri ülemjooksu ja Okaa piirkonnaga kuni ehk −100 (lk 218). Eesti sisemaal eristus ugala keel läänemeresoome keelest umbes −500 seda enam, et ugala keeles polnud germaani laene. Ugala keeles võis ka olla rohkem soomeugrieelset tundmatut substraati, võib-olla kammkeraamikute kauge kajana. Kokkuvõttes muutus läänemeresoome keel aastast −1900 alates märksa rohkem kui saami keel, tuues kaasa selge eristumise aastaks −1000.

HILISEMAD 2500 AASTAT

Hilisemad 2500 aastat on Läänemere idakaldal olnud keeleliselt püsivamad kui neile eelnev aastatuhat. Balti-soomeugri keelesegu Väinajõe kandis on vahepeal selgunud balti kasuks. Põhjalahest Äänisjärveni asendas Tapiola kirderühma keele Tapiola edelarühma baltistatud keel — ja hiljem Peipsi taga slaavi keel. Need on üsnagi pisikesed muudatused võrreldes eelneva soomeugrilaste (ja idabaltlaste) ilmumisega.

Aastaks +1 tuli mingi tugev tagasilöök Lääne-Eestis ja elanike arv langes. Läänemeresoome keele keskmena jätkas Põhja-Eesti rannik (lk 219–231). Sealt levis keel Emajõeni (+200) ja üle Narva jõe. Edela-Soomest levis keel Põhjalahe randa pidi põhja ja siis konksuga tagasi Häme metsadesse. Vulkaanipurse +536 jahutas kogu põhjapoolkera mitmeks aastaks (lk 260). Sellest tulenev rahvaarvu langus võis kahandada sidemeid üha enam laiali valguvate läänemeresoome alade vahel ja sellega kiirendada murrete eristumist.

Piki Soome lahe põhjarannikut levis läänemeresoome "sisekolonisatsioon" Uusimaale (jah, ikka veel "uus maa"!) Karjala kannasele (+700), Savosse (+800 kuni 1000) ja piki Laadoga lõunarannikut ida poole, kõikjal sulandades sealseid saami tüüpi keele kõnelejaid (lk 231–233). Peipsi taga paistis püsivat tühimik ja selle taga eelsaami tüüpi keelega tšuudid Ilmjärve kandis. Sinna jõudsid ehk läänemeresoome hõimud põhjast ja vene hõimud lõunast samal ajal — seda ajal, mil idas läänemeresoome

keel vist veel polnud jõudnud Laadoga ja Äänisjärve vahele. (See samaaegsus meenutab buuride ja bantude samaaegset saabumist khoisani keelte pärusmaadele Lõuna-Aafrikas.)

Tuhande aasta kestel +500 kuni +1500 eristusid läänemeresoome keeled üha rohkem, ainult et ajalugu surus tuhat aastat varem eristunud ugala ja põhjaeesti keele tihedasse kokkupuutesse ja nad hakkasid taas lähenema. Geenide koosseis Eestis järsult ei muutunud, kuigi üksikisikuid loksus ringi kagust ja edelast, nii et haplorühmade R1a ja I1 sagedus arvatavasti tõusis natuke ja N3-N1c1 oma kahanes vastavalt. Sise-Soomes vahetus keel, ent kaugelt üle poole elanikkonnast jäi samaks, kui otsustada kõrge N3-N1c1 ja madala R1a alusel.

RAHVAARV

Joonis 3 katsub kokku võtta jutus mainitud ja tabel 1-s näidatud rahvaarvu hinnangud aja jooksul. Rahvaarv on graafitud logaritmilisel astmikul, kus 1, 2, 5 ja 10 on umbes ühtlaste vahedega, just nagu on paigutatud meie mündid ja rahasedelid.

Üleval on võrdluseks 1 *protsent* kogu maailma rahvastikust, all on rahvaarv Eesti pinnal. Sedavõrd kui maa pärast jääaega kuivas, tõusis korilaste keskmine hulk Eestis paarikümnelt ligi tuhandele, kuid umbes −2200 tuli langus, kui kamm- ja nöörkeraamikud mandusid. Järsu tõusu tõi Tapiola edelarühma sisseränd. Nende maaviljeluse tase tõstis Eesti elanike osakaalu lausa ühe sajandiku protsendini maailma rahvaarvust. Eesti hakkas olema osa maailma kõrgtehnoloogilisemast osast ja 1900. aastaks oli seal koguni 6 sajandikku protsenti maailma rahvaarvust. Nüüd on see osakaal kõvasti langenud (vt tabel 1). Graafik näitab umbkaudselt järske langusi Liivi ja Põhjasõja ajal. Selliseid järske langusi tuli kindlasti ka varem ette — me ainult ei tea neist midagi, nii et graafiku sujuv joon on petlik.

Maailm ja Eesti on maa-alad. Nende kõrval näitab joonis ristidega kahe keelerühma oletatavat rahvaarvu, kelle asuala muutus. Esiteks avardus ürguurali ja selle järglaskeelte kõnelejate asuala, kui nad viljelustehnoloogia omandasid, ja rahvaarv tõu-

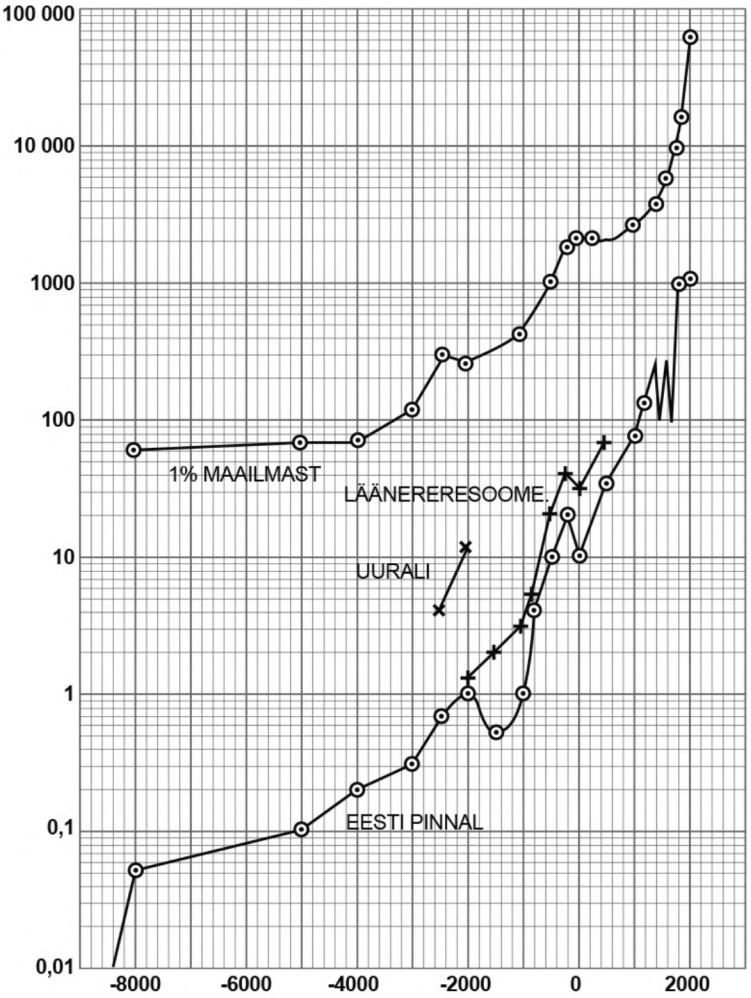

Joonis 3. Eesti maa-ala ja uurali ning läänemeresoome (LMS) kõnelejate arv (tuhandetes) logaritmilisel astmikul.

sis maailma rahvaarvust kiiremini. Teiseks liikusid läänemeresoome (graafil LMS) kõnelejate eellased laiemale alale hoopis

mujal. Jälle tõusis rahvaarv maailma rahvaarvust kiiremini. Aastatel −800 kuni −500 on LMS ja Eesti kõverad üpris lähedal, sest Eestist sai LMS kõnelejate tuumala.

KOKKUVÕTE

Paistab, et alles 3000 aastat tagasi toodi Eestisse meie moodi keel ja hea ports sellega kaasnevat haplorühma — seda koos teel üles nopitud baltoslaavi haplorühmaga. Näputäis germaani haplorühma ootas juba ees rannaliival. Kas on võimalik, et varem siin elanud kammkeraamikud juba jagasid neid haplorühmi? Nende säilmeis pole neid leitud. Kas on võimalik, et kammkeraamikud siiski kõnelesid tsipake meie moodi keelt? Kui nii, siis pidi see olema meie keelega seotud veelgi kaugemalt kui neenetsite oma, kel on ikkagi sama ports haplorühma N3-N1c1 kui meil. See tähendab, et kammkeraamikute keel polnud üldsegi meie keele laadi. Ainult nii kaugele lähevad siis me keelejuured ja geenijuured siin Eesti pinnal: ligi 3000 aastat. Mis tegelikult on ju kah päris hästi saadud.

Sel ajal, kui geenid ja keel saabusid, oli nende kandjate hulk kujuteldamatult väike. Mitte uskumatult väike, sest kui meile öeldakse, et 3000 aasta eest oli maailmas ainult umbes 40 miljonit inimest, siis oleme seda valmis uskuma. Raskeks läheb, kui seda mikrotasandil ära jagada ja kogu Eesti jaoks vaata et alla tuhande inimese pudeneb! On ka raske kujutella, et elupaikadena tulid arvesse ainult veekogude kaldad ja kõik muu oli kõrb — mitte liivakõrb, vaid kõrb selle algses tähenduses — padrik, kus korilane elada ei saa. Ürgsed korilased polnud sugugi metslased, vaid metsaveerlased! Eriti raske on kujutleda, et praeguste keelte eristumine olenes sellest, kas paar tuhat korilast või aleviljelejat juhtus jääma naabreist paarsada kilomeetrit eemale pisut kauemaks kui tavaliselt. Või kuidas see paar tuhat mesilassülemi kombel järsku otsustas siirduda tundmatusse, kus enamasti hukkuti, kuid mõnikord asustati hiigelalu.

REIN TAAGEPERA (1933) on Tartu Ülikooli ja California Ülikooli Irvine'i haru politoloogia *professor emeritus*. Filosoofiadoktori kraad füüsikas (University of Delaware, 1965). *Akadeemias* avaldanud artiklid "Ivar Ivask mõõdupuuna" (1992, nr 11, lk 2399–2401), "Soome-ugri vabariikide tulevik Venemaa ja maailma raamistikus" (1996, nr 11–12, lk 2245–2275, 2523–2538), "Suurriikide kasv ja kadu — taust Venemaa jaoks" (1997, nr 11, lk 2259–2282), "Kuidas valimissüsteemid mõjutavad demokratiseerimist" (1998, nr 11, lk 2300–2333), "Saksa sahtlid ja ameerika redelid" (2000, nr 7, lk 1462–1471), "Peaks Venemaa tükelduma" (2001, nr 5, lk 916–931), "Siinai veelahe valitsemise ajaloos" (2002, nr 9, lk 1803–1808), "Baltimaades valitsevad hoiakud ja korruptsioon maailma kontekstis" (2003, nr 3, lk 601–620), "Julgus olla nõrk" (2005, nr 1, lk 3–11), "Heitlus Balti ajaloo pärast" (2008, nr 12, lk 2605–2623), "Erakondade suuruse ennustamine: Skytte auhinnaloeng" (2009, nr 10, lk 1827–1839), "Balti "Ungari tee" taotlus 1965" (2010, nr 10, lk 1739–1786), "Albert, Martin ja Peeter kah: Nende osa eesti ja läti rahvuse loomisel" (2012, nr 2, lk 259–281), "Välis-Eesti Muinsuskaitse Selts" (2012, nr 12, lk 2217–2248), "Rahvale või rühmale?: Eesti Üliõpilaste Seltsi XIV album toimetaja silma läbi" (2014, nr 11, lk 1969–1982) ja "Maailma rahvaarvu kaks kasvujärku" (2017, nr 9, lk 1557–1583) ning Sirje Okas Ainso teose *The Story of BATUN: Baltic Appeal to the United Nations* arvustuse (2018, nr 10, lk 1869–1876).

INGA HEAMÄGI. “Olgu mu palve kui viirukisuits
Su palge ees …” II (Psalm 141:2) (2018)

“ÜLE KODUMAA KÄIB RÄNK KOHTUMÕISTMINE. . . ”

Eesti Vabariigi 16. aastapäevaks 1934

Homo politicus.[1]

RIIGI AASTAPÄEVAKS

Eesti Vabariik on jälle ühe aasta vanemaks saanud. Juba 16 aastat möödub täna sellest saatusrikkast 24. veebruarist, kus Päästekomitee enamlastelt võimu üle võttis ja praegune riigivanem K. Päts Eesti iseseisvuse välja kuulutas.

Nagu inimese elus möödub noorusepõlv ruttu ja tähelepanematult, nii on ka need meie riigi esimesed aastad läinud. On olnud palavlik ülesehitamise töö, alaline loomine, rajamine ja rühkimine. Pole minutitki selleks aega jatkunud, et silmitseda tehtud töö tulemusi, muretseda ülevaadet kõigest sellest, mis Eesti riigi ehitamisel juba korda on saadetud.

Nii on möödunud aasta aasta järele, ja nende hulgas ka see kuuesteistkümneski.

See viimane aasta on meie poliitilises elus olnud väga tormiline. Mida meie kõik selle vältel pole läbi elanud. Kaks rahvahääletust,[2]

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1932 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1 – 2019, nr 2 ja nr 4.

[1] Avamata nimemärk.

[2] Rahvahääletus põhiseaduse muutmiseks korraldati 13.–15. augustil 1932 (lükati tagasi), 10.–12. juunil 1933 (lükati tagasi) ja 14.–16. oktoobril 1933 (kiideti heaks).

mitmed valitsusekriisid,[3] sõjaseadus, tsensuur[4] ja parteipoliitilise diktatuuri katse, selle kõik oleme pidanud läbi tegema. Oleme üle elanud suure rahanduslise katse,[5] mis pidi kõik hädad kui peoga pühkima ja millest asjaosalised ise praegu enam ei taha rääkidagi. Olime üllatatud, kui meie vabariigi sõjalaevastik ühel ilusal päeval ära müüdi,[6] ja peame nüüd nägema ning kuulma, kuidas uurimisekomisjonid selles asjas ränki väärnähtusi avastavad.

Kui siia juurde veel arvame ülemineku uuele põhiseadusele,[7] siis näeme, kui palju suuri sündmusi viimasel aastal aset on leidnud.

Õige mitu korda on selle aasta vältel meie rahvas viibinud keerulistes olukordades, kus pole kerge olnud otsustada: kuidas talitada ja mil-

---

[3] 25. aprillil 1933 soovisid Konstantin Pätsi valitsusest lahkuda rahvusliku keskerakonna ministrid Ado Anderkopp ja Hugo Kukke. Järgmisel päeval astus valitsus tagasi. Uue valitsuse moodustamiseks tehti ettepanekud Jaan Tõnissonile, Karl Einbundile (Kaarel Eenpalule), Jüri Uluotsale, taas Einbundile, August Reile, Konstantin Pätsile, August Keremile, jälle Einbundile; valitsuse moodustas Jaan Tõnisson ja see kinnitati ametisse 18. mail, Riigikogu esimeheks sai Einbund. 3. oktoobril pidi valitsusest lahkuma kohtu-siseminister Vladimir Rooberg (Roopere); pärast seda, kui rahvas oli vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu rahvahääletusel tugevalt toetanud, lahkus Tõnissoni valitsus 17. oktoobril ametist. Uue valitsuse kujundamise ettepaneku võttis vastu Konstantin Päts ning 21. oktoobril kinnitas Riigikogu ta valitsuse ametisse.

[4] 11. juulil 1933 kuulutas Jaan Tõnissoni valitsus välja kaitseseisukorra. Muu hulgas seati sisse ajalehtede eeltsensuur ning kitsendati koosolekute ja ühingute vabadust. Kaitseseisukord kaotati ja sellega lõpetati ka eeltsensuur 20. oktoobril.

[5] 28. juunil 1933 otsustas Riigikogu häälte vahekorraga 47 : 45 Eesti krooni ümber hinnata (devalveerida) — 35% madalamaks.

[6] Valitsus müüs Peruu valitsusele Eesti sõjalaevad Vambola ja Lennuki 410 000 kulddollari eest. 2. septembril 1933 lahkusid laevad Tallinnast. 1934. a algul süüdistati ajalehes *Kaja* vahendajaid miljonilistes kasudes, mis tõttu algatati juurdlus endise kaitseministri August Keremi ja Kaitsevägede Staabi ülema kindralmajor Juhan Tõrvandi kui müügi korraldajate suhtes. Nemad kui müügi teostajad anti kohtu alla; 1934. a detsembris mõistis Riigikohus Tõrvandi ja Keremi õigeks.

[7] 14.–16. oktoobri 1933. a rahvahääletusel võeti vastu vabadussõjalaste Põhiseaduse muutmise eelnõu; see põhiseadus hakkas kehtima 24. jaanuaril 1934.

list teed edasi minna? Nüüd tagantjärele võime öelda, et meie rahvas on kõigil neil juhtudel valinud õige tee ja on läinud õiget rada.

Eks anna see tunnistust meie rahva poliitilisest küpsusest, eks see näita, kui ettenägelikud eestlased on ja kui järelekaaluvalt nad talitavad. See on paremaks tuleviku pandiks, see kindlustab, et meil ka edaspidigi ei pruugi ootamatusi karta.

Võime sellepärast kindlasti eeldada, et meie rahvas elab suuremate vapustusteta üle ka sellegi uue liikumise, mida välismaistel eeskujudel meil teatavad ringkonnad praegu püüavad õhutada. Meie mõtleme siin vabadussõjalaste sildi varju pugenud diktatuuri-liikumist. See liikumine on omale eesmärgiks võtnud kõik seda halvana kujutada ja maha teha, mis Eesti vabariigis 16 aasta vältel korda on saadetud. Mustamise ja demagoogiaga ning mõnedel puhkudel isegi terroriga püüab see liikumine võimule tungida ja end maksma panna.

Meie kaine rahva seas ei jõuta niisugusel teel ja niisuguste võtetega kuigi kaugele. Seda on juba minevik näidanud. Tuletame meelde omaaegseid "Valve" päevi.[8] "Valve" mehed talitasid just niisama kui nüüd vabadussõjalased ja "Võitlust"[9] toimetatakse praegu täitsa "Valve"[10] eeskujudel.

"Valve" meestel oli ka algul edu. Nad viisid oma esitajad riigikokku, linnavolikogudesse ja igale poole. Kuid kuhu on nad jäänud? Neist pole tänapäevaks muud järele jäänud kui halb mälestus.

Võib kindlasti eeldada, et samuti käib kõige lähemas tulevikus ka meie vabsidegi käsi, sest paljale eitamisele ei suudeta ühtki püsivat liikumist rajada.

Nii ei pruugi tuleviku pärast erilist kartust tunda. Kuigi ajad on närvilised ja rahutud, loodame, et meie rahvas oskab tekkinud olukorrist leida õige väljapääsutee.

---

[8] 1920. aastal Johan Pitka asutatud organisatsioon Valve Liit, millele 1923. aastal järgnes erakond Rahvuslik-Vabameelne Partei. Nende väljaannetes *Valve* ja *Eesti* kritiseeriti tugevalt Eesti elu väärnähtusi.

[9] Vabadussõjalaste häälekandja ilmus pealkirja all *Võitlus Eesti parema tuleviku eest: Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu häälekandja* 1931–1932 ja *Võitlus: Vabadussõjalaste häälekandja* 1932–1934.

[10] Eesti Valve Liidu ajakiri *Valve* (1921–1923) ilmus Tallinnas üldjuhul kaks korda kuus, vastutav toimetaja Mihkel Vaarmann (1888 – 1969 Rapla rajooni Velise külanõukogu Veski küla) ja seejärel Johannes Jammer.

See teadmine valitsegu meis riigi aastapäeval ja andku meile kõigile usku ja julgust, et võiksime ka edaspidigi senise visadusega jatkata oma riigi ülesehitamise tööd.

Kaja, nr 47, 24. II 1934, lk 2.

Jaan Lattik[11]

VABARIIGI AASTAPÄEVAKS. ÜKS MUINASJUTT

Vabadussõja päevil tuli mu ametituppa üks naine ja teatas, et tema poeg on lahingus surma saanud. "Tõin surmakäsku," ütles ta ja vajus väsinult toolile.

Kui ma tapetud sõjamehe nime hingeraamatust maha kustutasin, nimest musta joone läbi tõmbasin ja nime ette tahtsin kirjutada ristimärki, haaras nutja naine mu käest kinni ja karjatas nagu valust nõelatud: "Õpetaja, ära kustuta maha seda nime, on ütlemata valus, oli mu armsam laps." Siis tõmbas ta käe tagasi ja kõneles nagu iseenesele: "Kustuta peale maha, teete ristimärgi nime juure. Aga saagu tema surm õnnistuseks teistele."

Kas emake teadis, mis ta rääkis? Vaevalt ta valis oma sõnu. Aga ta tundis, mida temal oli ütelda oma surmatud poja surma puhul. Ta ei kutsunud needust ega vannet isegi tapjate pea peale, ei ta karjunud kättemaksu järele. Soovis vaid, et tema poja surm tooks õnnistust teistele.

Aastate möödunud kõlab see jutustus nagu muinasjutt. Tahtmata küsid: ons eesti sõduri ema prohvetlik soov täitunud? Kas on võrsunud langenu hauast õnnistus ja õnn teistele? Kõigile nimetuile ja tundmatuile teistele, kes on elanud ja elavad vaba Eesti pinnal.

Öeldakse, et ei ole õnnistust. Raskusi on, vigu hirmus palju tehtud, puudust ja vaesust on, aga õnne ei ole. Üle kodumaa käib ränk kohtumõistmine ja arvustuslained peksavad nagu vihased vetevood vastu kaldaid ja randa.

Tänane riigi sünnipäev satub kohtumõistjate ajajärku. Hetkeks vaid vaikivad kurjad jutud ja kõned. Sünnipäeval peetakse väikest vaherahu, siis puhkevad kõik tuuled ja tormid uuesti valla.

---

[11] Jaan Lattik (1878 – 27. VI 1967 Stockholm), Viljandi maakoguduse õpetaja 1910–1939 ja 1941–1944; Asutava Kogu ning I–V Riigikogu liige, Kristliku Rahvaerakonna asutajaid 1919, haridusminister Jaan Teemandi kolmes valitsuses 1925–1927, välisminister August Rei valitsuses 1928–1929 ning Otto Strandmani valitsuses 1929–1931, Eesti saadik Leedus 1939–1940; põgenes 1944. a septembris Rootsi.

Tervelt kuusteist aastat olevat tehtud halba tööd. Vildakaid ja kõveraid teid on käidud kõigil aladel. Majandus, rahandus, haridus, kodukaitse, põld ja tööstus, nad kõik on olnud kannataja osas. Algusest peale on aetud vale sihid ja on võetud ebatäpsed lähtekohad. Ei ole jõutud sinna välja, kuhu taheti, vaid on mindud otse vastupidises suunas. Kogu meie riiklik ja kultuurne elu on rajatud olnud sarnastele alustele, mis ei võinudki vastu pidada. Savist jalad ei kanna nii mehist kuju, kui seda on riik. Muuta tuleb kogu süsteem. Nii umbes käib kohus. Ja loomulikult on kohtu otsus ette teada, et kõik olgu uus, et vanast ei peaks jääma kivi ega kändu.

Täpsalt nii kõneldi ka kuueteistkümne aasta eest, siis kui loodi riik. Kõik nõudmised, mis üles seati, ja otsused, mida võeti vastu, olid sama radikaalsed kui need, mida nüüd hääletatakse. Miitingud ja kihutuskoosolekud ei olnud ka vähema tormiga laetud. Kuid siiski on olemas vahemaa nende kahe ajajärgu vahel, mida ei saa kinni katta. Tol ajal vallutasid meid ja meie päid Venemaa revolutsiooni ürgjõust sündinud mõtted ja kavatsused ning nüüd haaravad meid Lääne-Euroopa poliitilised leidused ja ideed. Siis surus mass peale, rahavahulgad lükkasid tagant, nüüd meelitab ja kutsub juhi mõiste ja arvatakse kõikjal võivat kuulda vaid karjase häält ja käsku. Kui rahvas üheainsa sõna on ütelnud, kas jah või ei, siis astub ta kõrvale ja muutub pealtvaatajaks. Tema nõu ei küsita enam. Juht astub asemele.

Seda vahet Eesti riigi loomispäevade vahel ja tänapäeva sündmuste valgustusel tuleb alati silmas pidada.

Meie töötame sageli võõra vaimu nägematu ja tundmatu salasurve saatel, ilma et seda ise märkame ja et sellest meile tulekski erilist süüd. Ajavaim tungib peale ja meie allume. Oleks tol ajal oldud vähemal määral revolutsioonide, mässude ja nendega paratamatult kaasas käivate õpetuste laialt haaravates püünistes, siis oleks nii mõnigi meie samm olnud tagasihoidlikum. Oleks vähem olnud lõhkumist, vähem halbu seadusi ja ka vähem kaotusi. Aga tunded keesid üle.

Kas ei kipu ka nüüd tunded vahuks muutuma? Ja kas ei ole praegusaja arvustustules ja kohtumõistmises siiski liialt palju asjatut vaimustust, mis lubab paati visata ühelt küljelt teisele küljele, et sedaviisi elujärge parandada ja sõitu kiirendada?

Ega rahvas sellegipärast usu, et kõik on lausa mäda ja halb, nagu seda kinnitavad arvustajate protokollid ja kirjavara. Seda tuleb rahvale alles suuri vaevu selgeks teha, et tema elujärg on viletsamast vilets. Samuti nõuab ohvreid ja hoolt ka selle asjaolu selgitamine rahvale, et kõik meie inimesed, kes on kannud kohustusi ja vastutust, üle öö on läinud nii õelaks, et neid peaks kustutama maha õigete nimekirjast.

Kohtunikud võiksid olla õiglasemad ja rahulikumad, siis omaks arvustus mitu korda suurema väärtuse. Nüriks läheb nuga, kui teda ühtelugu tarvitatakse. Ja kohus muutub, kui ta on väiklane, parteikohtuks.

Kuid siiski peame just sellel vabaduspäeval, mida ümbritseb uue põhiseaduse eluõhk, ütlema, et neil tormirikkail päevil on ka midagi uut, suurt ja ilusat kindlasti tulemas ja sündimas. Uued väärtused sünnivad alati võitluses, kunagi mitte leiguses ja poolunes. Presidenditooli ümber tekkinud lahingväljale ei jää maha vaid üksi surnud, küll sinna tuleb ka uut elu. Juba see on rahvuslik suursündmus, et rahvas oma põhiseaduse muutmisele nii elavalt kaasa elab, et teda tema oma asi nii üheskiskuvalt huvitab. *Hic res publica agitur* — siin aetakse rahva asja, seda on eesti rahvas kinnitanud kahekordselt oma iseseisva riikliku elu ajal. Kord usuõpetuse hääletusel[12] ja nüüd põhiseaduse muutmisel. Küll ta juba oskab ka kolmandat korda minna oma asja ajama, kui tuleb valida riigivanem-president.[13]

Siis ma arvan, et tuleb uueks eluavalduseks nimetada ka seda, et parteiline võidujooks on jõudnud oma lõppsihile, on tormanud liivasse, kust ei ole enam edasipääsu. Poliitilised rühmad, kes olid kord nii võimsad, on end ümber korraldanud valimisliitudeks, kes vaid esitavad kolmikuid valimiseks,[14] kuna üksikisik ei ole enam nende külge seotud kätest ja jalust. Tunnen isiklikult selle pärast südamest rõõmu, sest kogu

---

[12]9. detsembril 1922 lükkas Riigikogu tagasi rahvaalgatusena esitatud algkooliseaduse muutmise eelnõu, et koolis hakataks taas andma usuõpetust. Kristliku Rahvaerakonna juht Jaan Lattik ei olnud tekkinud olukorraga nõus ja kutsus üles korraldama rahvahääletust. Esimesel Eestis korraldatud rahvahääletusel 17.–19. veebruarini 1923, millest võttis osa 66,2% hääleõiguslikest kodanikest, toetas 71,9% hääletanuist (poolt 328 369 häält, vastu 130 476) usuõpetuse taastamist koolis — koolidele kohustuslikuna, õpilastele vabatahtlikuna. Põhiseaduse järgi tõi see kaasa uued Riigikogu valimised.

[13]Riigivanema ja Riigikogu valimised kuulutati välja 2. veebruaril 1934, Riigivanema valimised pidid toimuma 22.–23. aprillil ja Riigikogu valimised 29.–30. aprillil. Riigivanema kandidaatide ülesseadmine algas 23. veebruaril. Päev hiljem seati nendeks Konstantin Päts, Johan Laidoner, August Rei ja Andres Larka. Nende toetusallkirju hakati koguma 5. märtsil ja see lõpetati 21. märtsil, sest riigivanema dekreediga 20. märtsist lükati riigivanema ja Riigikogu valimised edasi kaitseseisukorra lõpuni ning senised valimissammud tühistati.

[14]22. jaanuaril 1934 võttis Riigikogu vastu uue riigikogu valimise seaduse, mille aluseks oli kolmikute süsteem, milles olid ühendatud

aeg tuli mul lahkarvamisi lahendada rühmaga. Rühm tahtis kutsuda ja käskida.

Meie mõttemaailm puhastub kindlasti tollest riiklikust arusaamisest, mis kõike ja kõike tahtis riigilt saada. Eriti sotsiaalsed ja haridulikud korraldused peavad juure tõmbama vabatahtlikke käsi ja mitte üksi lootma riigile. Tulgu siis partisaanid jälle tagasi meie ellu, nagu nad seal olid vene ajal, kui meil iseseisvat elu ei tohtinud olla, aga ometi oli. Ja uue elu nähtusena võib tervitada järjest muutuvat vaadet meie kirikule ja usuelule. Hakatakse tunnustama neid igivanu ja auväärseid elu varandusi, mis rahvas on kannud oma usus, lootuses ja armastuses.

Võib ainult südamest soovida, et pääseksid vabaks kõik paremad rahva hingeelu avaldused selles heitlemises presidendi isiku leidmisel. Ega pori ja sõim ei püsi lõpmatuseni. Kui paremad hingeelu avaldused võidule pääsevad ja kui väiklusest vabastatud mõtted läbi murravad, siis tuleb ka meie hinnang seni tehtud tööle sootuks teissugune. Ei ole mitte kõik ainult halb ja armetu, vaid on möödunud aastate varjus siiski palju õnnistust ja päikest, mida sinna peitis too sõjamehe ema oma prohvetliku emakäega, kes ütles: saagu tema surm õnnistuseks teistele.

Ma ütlen, et üks muinasjutt ilus on meie rahva sünd, üks muinasjutt nii mehine ja armas on meie rahva vabadusvõitlus. Muinasjutu kangelased on sõjamehed lahingu päevilt, ei ole printsid ega kuninga lapsed, on vaimutöötegijad ja laulikud, on talupojad, töölised, eesti riigimehed ja üks emake tundmatu ja nimeta, tapetud sõjamehe ema, kes mind kord käest kinni haaras, et ma ei kustutaks raamatust maha tema poja nime. Aga ta poeg elab siiski. Elab meie tänus, meie armastuses. Elavad kõik tema lahingukaaslased, kes ei ole armastanud oma elu surmani.

Ütleme täna, oma riigi sünnipäeval, et meie rahva muinasjutulises minevikus oli siiski nii palju elava Jumala õnnistust. Õnnistus aga ei sure minevikku, ta kestab põlvest põlve.

Päevaleht, nr 54, 24. II 1934, lk 3.

K. M.[15]

---

erakondlike ja isikuvalimiste põhimõtted. Esitati 582 kolmikut, milles kandideeris 1746 inimest.

[15]Karl Meimre (Karl Fridolf M.; Meimer; 1904 – 11. I 1955 Pärnu), õppis Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas kaubandust 1924–1936 ja õigusteaduskonnas 1936–1940; *Pärnu Postimehe* tegevtoimetaja 1926–1930, *Pärnu Päevalehe* peatoimetaja 1930–1936, Pärnu linnavolinik a-st 1935, linnanõunik 1936–1940, abilinnapea 1940, taas linnanõunik 1940. a juulis; Eesti Rahvaerakonna, seejärel Eesti Rahvusliku Keskerakonna liige, J. Laidoneri riigivanemaks valimise Pärnu toimkonna pro-

MÕTTEID JA SOOVE

Kahtlemata on tunded, mis vallutavad meid vabariigi tänavusel aastapäeval, palju tõsisemad ja mõtlemapanevamad, kui oleme saatnud mööda kord suurema, kord tagasihoidlikuma pidulikkusega eelmised aastapäevad.

On vaja vaid silmitseda ümbritsevat elu kodumaa piirides, et jõuda nende põhjuste juure, mis sunnivad meid suunima pilke tulevikku ja küsima endalt rahutult: kuhu viivad meid sündmused ja ajavoolud? Millised saatusenõksud ootavad meid ees ja kas on kõik korras meie endi, meie rahva ja meie riigiga, mis rasketes oludes loodud rahva hiiglaslikkude jõupingutustega sõdade ja revolutsioonide keerises?

Sest teame ju kõik, et vabariigi sünnipäeva pühitsemine on vaid hetkeline rahu, kaunis dekoratsioon, mille taga läheb lahti ägedaks kujuneda tõotav poliitiline võitlus, niipea kui halli argipäeva eesriie langedes varjab välise pidulikkuse. Mitmed tundemärgid lasevad oletada, et kaalule on pandud palju enam, kui ehk pealiskaudsel hinnangul näib. Vabariigi 16. aastapäev ei lähe ajalukku tavalise ülesehitava töö aastana, uue aasta koidikul värvivad taevast võitlusekiired millegi ebamäärase uue eest. Mis selles "uues" peitub, ülestõstmine või hävinemine, selles lähevad arvamised massiliselt lahku, mis süvendavad rahva hingelist pinget ja sisepoliitilist kriisi. Tahaksime tänasel päeval siiski kõik loota, et Eesti rahva terve vaim ja instinkt leiab sellest kõigest õige väljapääsu ilma suuremate vapustusteta meie sisemisele rahule ja hädaohuta iseolemisele. Vabariigi aastapäeval viibigu meie kõikide mõtted oma riigi ja rahva heakäekäigu juures ja valmigu igal eesti mehel ja eesti naisel küps ja kindel otsus oma kodumaa edaspidiste arenguteede suhtes, teadmisega, et kuigi saatus hoiab oma kätes nii üksikute kui riikide tulevikku, on saatus alati karmim nende vastu, kes end lasevad jõuetult juhtida ja ei avalda mingit vastupanu aegade katsumistele. Saatus ei ole aga möödunud kuueteistkümne aasta jooksul eesti rahva vastu nii ülekohtune olnud, et ta oleks talt võtnud kõik võimalused enda elu ja kodu korraldamiseks oma tõekspidamiste ja veendumuste kohaselt. Seda võimalust ei tohi rahvas oma käest mitte iialgi ära anda: see on ta suurim õigus ja tugevus, ta vabaduste kindel linn ja varjupaik.

*

---

pagandajuhataja 1934, Kaitseliidu Pärnu maleva propagandapealiku kt, Pärnumaa Spordiliidu esimees a-st 1937; vangistati 25. VII 1940 Pärnus, mõisteti tribunali otsusega 1941. a märtsis 8 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Krasnojarski krais, vabanes 1948. a augustis. *Nimemärgi osutus Roosmarii Kurvitsalt.*

Eesti loov vaim, rahva kultuurilised saavutused ja püüded on võtnud omale ülesandeks sisustada aastapäeva vaimsete kultuurpäevade näol, mis mitte juhuslikult ei ole sattunud ühte.[16] Loova vaimu töösaavutiste kaudu tahame näidata, et väliselt tagasihoidlikud, oleme sisuliselt väärsed kandma kultuurrahva nime. Esimest korda välise pidulikkuse kõrval toome välja sisulist jõudu, mis ühe väikerahva elus on enam väärt kui kõik hiilgavad paraadid kokku. Selle sisemise jõu ja loova vaimu kandel oleme kasvanud rahvaks, ta on meid valmistanud ette iseseisvusele ja aidanud korraldada oma kodu. Kultuurpäevad tahavad täie rõhuga näidata, et eesti rahvas on tõusev rahvas, kelle vaimlised üritused küünivad iga aastaga lähemale vanade kultuurrahvaste võimetele ja noore rahva täie värskusega otsivad tõde ja õigust samasuguse innu ja hingestusega, kui seda oleme näinud teiste kultuurrahvaste ajaloos. Saagu neile kultuurpäevadele osaks oma õilsa missioni tõttu rahvahulkade erk ja mõistev tähelepanu, tubli ja väärt on see rahvas, kes oskab südamega olla ka oma vaimu juures.

Pärnu Päevaleht, nr 44, 24. II 1934, lk 2.

-pp.[17]

16 AASTAT

Kuusteistkümment aastat iseseisvat riiklist elu on möödunud. Algasime seda ja võitlesime selle eest üksmeelselt. Riiklisel ülesehitamise tööl hiljem ilmnesid aga voolud meie seadusandluses, mis taotlesid sihte, mis osutusid kunstlistena ja võõrastena meie rahva hingelaadile. Parteidesse killunemisega ühel ajal viidi rahvas ka juba kahes vaenulises leeris esimesele rahvahääletusele usuõpetuse pärast. Rahva otsus ses as-

[16] 24. veebruaril 1934 korraldati üle Eesti esimesed Vaimse Kultuuri Päevad. Nende eesmärk oli tuua avalikkuse ette Eesti vaimse kultuuri saavutused iseseisvusaja vältel ja neile tähelepanu tõmmata.

[17] Jaan Ratassepp (1886 – 24. XI 1947 Ropka vald), ajalehtede *Rahva Päevaleht* (Tartu) ja *Tallinna Teataja* toimetuse liige, näitleja Vanemuises 1916, Draamateatris 1917–1919, ajalehe *Eestimaa* väljaandja ja vastutav toimetaja 1917, ajalehe *Kodumaa* väljaandja ja vastutav toimetaja 1917, ajalehe *Talunik* väljaandja ja vastutav toimetaja 1917, ajalehe *Teataja* vastutav toimetaja 1922–1924, ajakirja *Tuuslar* väljaandja ja vastutav toimetaja 1928, ajalehe *Eesti Valve: Poliitiline, majandusline ja kultuurpoliitiline nädalaleht* vastutav toimetaja 1930–1931, ajalehe *Nõmme Sõnumed* vastutav toimetaja 1933–1934, ajalehe *Nõmme Sõna* väljaandja ja vastutav toimetaja 1934–1935.

jas oli ühtlasi ka rahva esimene umbusalduse avaldamine meie noorele seadusandlusele.

Siit oleks pidanud juba võetama õpetust ja tehtama vajalised järeldused. Seda aga ei sündinud, ja nüüd oleme üle elanud veel mitmed rahvahääletused kõiksugu mustamiste ja tõrvamistega ning lõpuks olukorrani jõudnud, kus rahvas t õ e l i s e l t kahte vaenulisse leeri on asetatud. Oleme jõudnud olukorrani, kus vend vendagi enam ei tunne, kus kõige eitamine ja sajatamine on saanud otsekui poliitiliseks vooruseks.

Ja niisuguse mürgitatud meeleoluga asume presidendi-riigivanema ja riigikogu valimistele vabariigi 17. aasta lävel uue põhiseaduse alusel.

Kuid otsustavatel ja meie üldise olemasolu saatuse määravatel hetkeil on eestlane alati ilmutanud järelmõtlikkust ja kainust ning loota on, et ta seda ka nüüd eelolevatel valimistel ilmutab ja oma otsusega näitab, et meie oleme rahvas, kes väärib seda iseseisvust, mille saavutamiseks on ta toonud nii palju ohvreid.

Nõmme Sõna, nr 3, 24. II 1934, lk 2.

S-ng.[18]

UUDE VÕITLUSE AASTASSE. 16. ISESEISVUSPÄEVA PUHUL

Pühitseme kuueteistkümnendat iseseisvuspüha. Kirjutame kodumaa ajalooraamatusse uueks aastaarvuks 17. Astume uude võitluse ja tööaastasse ning mäletame läinud, kuutteistkümnet iseseisvusaastat, mille päevadesse on kirjutatud võitlusrikkamat ja tähendusväärsemat Eesti rahva ajalugu.

16-ne riikliku iseolemise päevil oleme oma rahva elus ja loomingus niihästi võite kui kaotusi üle elanud. Pinevas ja järelandmatus visas võitluses on eesti mehe ja naise käsivars terastunud uuteks töödeks tulevikus, riikliku heakäekäigu parema homse eest. Mineviku õppetundidest ja oleviku kogemustest rajame tuleviku.

Kui peatume möödunud riikliku aasta veerel ja hindame ettetulnud rahvaelu avaldusi, siis peame otseselt tähendama, et 16-nes Eesti riiklik aasta oli pöördelisemaid ja tähtsamaid me rahva ajaloos.

Rahva poolt võeti vastu uus põhiseadus, millele peab tugenema lähem riigielu korraldustöö. Võitlust, kannatust ja enesesalgamist nõudis riigielu uuendusaparaadi läbiviimine neilt eesti meestelt ja naistelt, kelle

[18] Avamata nimemärk.

kaaluv riiklikult mõtlev vaade ja tahe oktoobri rahvahääletusel maksvusele pääses. Küll surus piiritagune punameelsuslik marksism peale, küll rahva terviklist loovtööd purustav erakondlus tegi valimatult abinõusid takistusi[19] rahva eneseavaldusele, — ent tervehingelise vabadussõjaluse aatevaimust kantud rahva enamosa võitis.

See oli sama kõikeohverdav vennameel ühise eesmärgi eest nagu vabadussõja päevil, mil põllumees adra põllule ja koolipoiss raamatu pingile jättis, et minna rahvusliku oma eest võitlusesse ja võita. See, nüüd võidulepääsenud spontaanne, jõuline rahva eneseavaldus ei ole aga veel kaugeltki vaba teda igal võimalikul juhul rabada tahtvast orjameelsest erakondlusest. Eksivad rängalt need, kes loodavad uue põhiseaduse ja samal ajal painaliku, võimu mitte käest äraandva erakonna tuusade sobivusest paremaid sisepoliitilist aegu. Tõsi küll, vabadussõjalise rahvaliikumise jõuline kasv peaks küll niivõrt õpetlik ja hoiatav meie erakondadele olema, et nad sellega tõsiselt arvestaks.

Kuid viimaste päevade erakondliku taktika erakordne mürgisus ja jõhkrus tõendab seniste hoiatuste asjatust. Isandlik-härrandlik võimuvaim ei arvesta ega mõtle rahva põhitungiga, kes kannatlikult ootab rahvakohtuga hukkamõistetute äraminekut riigitüürilt. Kuid, mis teevad me mineviku erakondliku pärandusest ja riigi rahadega kogutud varandusega erakonnaliidrid? Nad omas piiramatus ülevas enesetundes ei taha lubada kodanikele arvustamist ja kriitikat.

Ennäe "demokraatiat", mis kõlab kui mõni armeenia tarkus, et "mis sinu õigus ja omandus on, see on ka minu õigus ja omandus, aga mis minu õigus ja omandus, see pole mitte sinu". Seesugune ülbe ja vastutustundetu suhtumus rahvaliikumisele ja nende üksikliikmeile ongi põhjustanud kasvava noorpõlve keskel järjest kasvava kärsituse ja elevuse, kus juba ideelised koolinoored, kes südametunnistuse arvel ei luba kauplemist, koolipingil protesti tõstavad ja me seniseid juhte naeruvääristavad. Ärgu süüdistatagu ei kooliõpetajaid ega noori poliitikategemises, vaid tuntagu seda, et need teravad piigiotsad, mis sihitud õigustanult rahvahinge kandva juhtide vastu, langevad enese pihta.

Me elame ja teotseme kõik Eesti rahvuslikus demokraatlikus vabariigis, kus nõuame õigustatult põhiseadusele vastavalt avalikku sõnavabaduse ja enesemääramise õigust. Tahame näha, et rahva tahe õigelt ja vahenditult kõigis riikliku elu avaldustes kaasaräägiks. Seda nõuet ja õigust kinnitas Eesti rahvas möödunud oktoobri hääletusega ja selle õiguse õigele sanktsioonile ja maksvusele tahab rahvas oma otsuse anda ka eelolevail riigivanema valimistel.

[19] Nii tekstis.

Nüüd jätame seljataha möödunud iseseisvusaasta, mil teostus kõike kihte ühendava rahvusriikliku ideele toetuva põhiseaduse läbiminek.

Uus algav seitsmeteistkümnes iseseisvusaasta viib uutele võitlustele vastu, et uut põhiseadust kannaks tema eest võitlejad ja loojad, kel rahva laiade ringide usaldus.

Uus algav iseseisvusaasta tähendab suurt rahvavõitluse aastat, kus otsustatakse, kumb võidab!

Kas langeb rahvas uuesti vanavaimulise ja rahva raha ja hingega kauplevate meeste meelevalla alla, või tahab rahvas mõjuvõimule liikumist ja juhte, kelle järele maa ja rahvapõlv januneb.

Algav uus Eesti iseseisvuse aasta õnnistagu õigeid võitlejaid terve rahva õiglase otsusega.

Lipp käes, mõõk vööl, nii läheme
Ja käime võitlusrada
Teed õigusele raiume
Ei karda vaenlast, häda.
Me siht on rahvariik
Ja kõik mis õiguslik
Ta pärast võitleme
Ja kindlast võidame.
See riik peab meile jääma![20]

Lääne Teataja, nr 15, 24. II 1934, lk 2.

[20]Kirikulaul, mida vabadusõjalased ka oma koosolekuil ühiselt laulsid. Pöördumises "Vabadussõjamehed!: IV: kongressi saadikud!" on need read toodud järgmiselt: "Lipp käes, mõõk vööl nii läheme / Ja käime võitlusrada / Teed enesele raiume / Ei karda vaenlast, häda. // Me siht on taevariik / Ja kõik, mis jumalik / Ta pärast võitleme / Ja kindlalt võidame. / Sest meiega on Jumal!" Vt *Võitlus: Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu häälekandja*, nr 33, 26. XI 1932, lk 3.

Jaan Tõnisson[21]

VABADUSE VÄÄRILISELT. ISESEISVUSE-PÄEVA PUHUL

Igal kutsel on omad nõudmised. Kes neid küllaldaselt ei täida, see ei püsi kaua omal kohal.

Riikliku rippumatuse aulik seisukord on kõrgemaks kutseks, millele püüavad kõik rahvad.

Et Eesti oma rahvaarvu vähesusele vaatamata on tohtinud astuda rippumatute riigirahvaste perre, on ülem au, mille osaliseks meie üldse võisime saada.

Iseseisvuse au-seisus paneb meile kui rahvale peale kõigepealt kohustuse näidata end iseseisvate rahvaste keskel rahvusliku rippumatuse väärilisena ja võita oma olemisega ning tegevusega teiste rahvaste l u g u p i d a m i s t.

Rohkem, kui vahest harilik kodanik oskab arvata, vajame meie oma rahvusliku vabaduse ja riikliku rippumatuse kindlustuseks ja alalhoiuks teiste rahvaste lugupidamist ja poolehoidu. Isegi suuremad rahvad ei suudaks oma riiklikus iseseisvuses püsida, kui nad asuksid teravas vastolus teistega. Suurel mõõdul aitab üksiku riigi rippumatust kanda just rahvaste omavaheline solidariteet — ühishuvi ja ühistunne. Riikidele on oma iseseisvuse kui ka rahvusvahelise tasakaalu huvides tähtis isegi kaugemate rahvaste rippumatus. Just praegu võime näha, kuidas Austriat toetavad kaugemadki suurriigid isegi sisemiste vastolude ja vapustuste kiuste, mis Austrias riiklikku elu nõrgestavad.[22] Niisama hoitakse rahvusvahelise tasakaalu huvides Ungari ja üksikute Balkani riikide iseseisvust, — kõnelemata veel Helveetsiast, kelle rippumatuse vapustus kujuneks otse hädaohtlikuks Euroopa tasakaalule.

Balti riikidel ei puudu oma rahvusvaheline tähendus. B a l t i m e r e v a b a d u s e seisukohalt, mis ääretu rahvusvahelise tähtsusega, ei ole väikse kaaluga iseseisvate riikide olemasolu mere idarannikul.

Veel praegu on liikvel rahvusvahelised aktsioonid, mis käimas Poola ja Nõukogude Vene vahel Balti riikide iseseisvuse ja neutraliteedi

---

[21] Jaan Tõnisson (1868 – 2./3. VII 1941 Tallinn (?)), V Riigikogu liige 1932–1934 (tegevus katkestati), *Postimehe* peatoimetaja a-ni 1935.

[22] 12. veebruaril 1934 algas Austrias sotsialistide algatatud üldstreik, mis veriselt maha suruti. 17. veebruaril garanteerisid Prantsusmaa, Itaalia ja Inglismaa Austria iseseisvuse.

kindlustamise tähe all,[23] ühtlasi aga elavalt huvitavad rahvussotsialistlikku Saksamaad. Need aktsioonid näitavad, kui väga Balti väikeriikide iseolemine on seoses suuremate riikide eluliste huvidega. Ühtlasi paistab aga neist diplomaatilistest käikudest kõige paremini vastu, kui väga meie riiklik olemine seisab üksikute suuremate rahvaste mõjuavalduste piirkonnas.

Kuigi liialdatud oleksid kuuldused "kompensatsioonidest", mida Nõukogude-Vene ja Saksa diplomaatilised ja militaristlikud kavatsused Balti riikide, eriti Eesti maa-ala arvel olid omavahel kaalunud, ei ole teostamist leidnud, siiski on selge, et hädaohte meie riikliku iseolemise ja rippumatuse pea kohal ei ole mitte vähe.

Tahame meie neist õnnelikult pääseda, siis ei tohi meie rahvusriiklik iseolemine mitte sõltuda ainult üksikute suuremate riikide heaksarvamisest, kes kergesti võiksid omavahel kokku leppida — meie kulul!

Et sarnast hädaohtu üldse päevakorrale ei kerkiks, peab meie riiklik iseseisvus kindlustatud ja toetatud olema võimalikult laialistest r a h v u s v a h e l i s t e s t h u v i d e s t. Balti riikide, eriti ka Eesti riigi iseseisvusest peavad esijoones elevalt huvitatud olema Lääne suurdemokraatia — Suur-Britannia, Prantsuse, P. Am. Ühisriigid —, kellele on tähtis B a l t i m e r e v a b a d u s rahvusvahelise baasina läbikäimisel Lääne ja Ida vahel. Tähtsuseta ei ole meie riiklikule saatusele ka Skandinaavia rahvaste heasoovlus.

Ilma pikema jututa tohiks olla selge, et ligemate ja kaugemate rahvaste ja riikide huvi ning sümpaatia Eesti riiklikule iseolemisele ja rippumatusele on loota ikka alles sel korral, kui meie rahvas oma olemise ja tegutsemisega annab tõenduse, et tema on võimas ja valmis esijoones i s e kandma oma riiklikku iseseisvust. Rahvusvahelist huvi meie rahvusriikliku rippumatuse vastu kindlustame meie kõige paremini oma s i s e m i s e soliidsuse, kultuursuse, ergujõu vastupidavuse, tasakaalu ning riikliku tahte kindluse läbi. Puuduvad need omadused, siis ei saa meie rahvast ka välisilma arvates oma enese saatuse kandjat ega kujundajat keset rahvusvahelist pinget.

Sarnasel korral on aga üsna kindel, et kaotades usku meie sisemisse tublidusse ja riiklikusse tahtesse, ei hakka ligemad ega kaugemad rahvad tõsiselt lootust panema meile kui rahvusvahelisele tegurile.

---

[23] 21.–23. detsembril 1933 tegid NSVL ja Poola Soomele ja Balti riikidele ettepaneku garanteerida Balti riikide iseseisvust nende poolt. Soome vastas sellele kohe eitavalt ning Balti riigid ei jõudnud üksmeelele deklaratsiooni sisu ja vormi suhtes.

Sarnasel korral ei ole meil oodata tõsist sümpaatiat ega toetust raskuste korral väljastpoolt. Et see meie rahvusliku saatuse seisukohast oleks hädaohtlik, tohiks igaüks taibata.

Ei ole siis tühine kõnekäänd, kui iseseisvuse-päeva puhul kõikidele meele tuletada, et meie põlvel tuleb kõigepealt olla v a b a d u s e v ä ä r i l i n e, kui Eesti peab jääma rippumatute rahvaste pere liikme aulikule järjele.

Kuidas sünnib aga rahvusliku vabaduse ja riikliku iseseisvuse aadete nõudmistega kokku kõik see, mille tunnistajaks meie oleme pidanud olema viimastel aegadel meie avalikus elus!

Vaevalt on saadud poolteist aastakümmet ise vabalt oma elu korraldada ja juhtida, kui "vabadussõjalaste" nime all just kui v a b a d u s - v õ i t l u s e i d e a a l i d e pilkeks käima pannakse vaenulik ründamine r a h v a v a b a d u s e aate vastu. Loomulikkude vigade ja puuduste kõrvaldamise asemel asutakse maha tallama kõike, mis tehtud ja kätte saadud rahvuslikul ülesehitamistööl. Laialised rahvahulgad kihutatakse üles vihale kogu omariikluse korra ja selle saavutuste vastu. Sihiliku laimu ja kahtlustuse abil katsutakse parteipolitilises võitluses kõik maha sõtkuda, kes teel ees. Üldise umbusalduse-õhkkonna sünnitamise teel vapustatakse meie riikliku elu alused.

Laiemad hulgad viiakse niisugusesse hinge-ärevusse ja psühoosi, et enam ei anta endale aru, mida tahetakse ehk tehakse. Välisilmas peab jõutama arvamisele, et sellel rahval ei jatku ergujõudu isegi oma siseelu korraldamiseks, — mis suudab tema veel ära teha väliste katsumiste puhul!

Vastastikuse hävitamise tippsaavutiseks on veel a v a l i k u d l a v a s t u s e d, millega katsutakse kogu välisilma ees muljet tekitada, nagu oleks meil valitsemas üldine korruptsioon üksiku ametasutuse üksikust tegelasest kuni valitsevate ringkondadeni, ilma et aga asjaolusid vajalikult seaduslikus korras selgitataks, e n n e kui avaliku kõmu teel meie r a h v u s l i k u a u kulul kõla laiali kantakse üle kogu ilma.

Kui meie põlv oma olemises ja tegutsemises kallakut teed niisuguses suunas edasi liigub, siis küsitakse välisilmas varsti, kas on see väike rahvas üldse väärt rahvusriikliku rippumatuse kõrget seisukohta, nii et teda tuleks hoida ja toetada hädaohtude silmapilgul rahvusvahelise tasakaalu tegurina.

Kui aga lugu jõuaks nii kaugele, siis oleks see otse saatuslik meie rahvusriiklikule iseolemisele ja rahvuslikule tulevikule.

Mõeldagu siis iseseisvuse-päeva puhul tõsiselt sellele, et kui meie tahame jääda vabade rahvaste üheväärse liikme auliku kutse kõrgusele,

siis tuleb meie põlvel oma olemise ja tegutsemise poolest olla ja jääda r a h v u s l i k u v a b a d u s e v ä ä r i l i s e k s!

23. 2. 34.

Postimees, nr 54, 24. II 1934, lk 2.

[***]

SIDEMEGA SEOTUD...
TÄNASEL VABARIIGI AASTAPÄEVAL ON MEIE PALE SUUNATUD TULEVIKU POOLE ROHKEM KUI TAVALISELT. ASTUME UUTELE RADADELE.

Armastuse teed on kaetud vere ja lilledega — ütlevad luuletajad.

Ka need teed, mida mööda sammub kodumaa-armastus.

Verd ja lilli on puistatud meiegi riigi noorusmaa radadele. Aga eeskätt ohtramini verd.

Kaks suurt sõjalist palangut ulatuvad heitma oma verist kuma üle Eesti vabariigi saabumisaegade — maailmasõda ja vabadussõda.

Ja kahe raske surveajastu süngete varjude piirid puutuvad peaaegu kokku meie riikliku iseseisvuse esimeste päevade võitlusväljal — enamlaste ja sakslaste vägivallavalitsuse varjud.

Aga nende kahe sünge perioodi vahel oli täna kuueteistkümne aasta eest siiski üks imelik aeg, mis ilmale tõi Eesti Vabariigi.

Ei olnud pikk see aeg — kodumaa eriosades erivälteline, kuid kusagil mitte üle paari päeva. Ja ometi suutis vastsündinud organism selle aja jooksul hingata nii palju õhku — vaba õhku — oma kopsudesse, et need hakkasid töötama.

Ja järgnevail teutoonlaste võimutsemise päevil võidi uut riiklikku kodanikku siduda käsist ja jalust, võidi sumbutada ta häält — aga olematuks teha teda enam ei saadud ja lämbuma panna ka ei suudetud.

Sest kopsud töötasid ja süda tuksus...

*

Ent ärgem vaadakem ainult tagasi. Tänavune vabariigi aastapäev esineb mitmetest oma eelolnudest selle poolest, et tänasel aastapäeval meie pale on rohkem kui tavaliselt suunatud tuleviku poole.

Otsiva, küsiva, kuid ühtlasi ka l o o t v a ilmega pale.

Oleme lõpetanud ühe vahemaa oma senisest rännakuteest ja astume praegu uude. Õieti oleme juba astunud ja seega seljataha jätnud ü l e m i n e k u a j a k õ i g e k r i i t i l i s e m a momendi.

Kõrbe- ja merereisijad tunnevad sageli suurt pettumust kangastustest. Käegakatsutavas kauguses paistavad ihaldatava oaasi või ranna pisimadki üksikasjad, ent kui hakkad neile liginema, siis taganevad nad järjest eest ära. See lootuste alaline nurjumine, pettumuste järjekindel mõõn lootuste tõusule — see viib paljud reisijad meeleheitele. Veelgi halvem, kui lootsid või teejuhid kõrbes on süüdi pettumuses, kui nad oma sõnadega on vaatepiirile joonestanud kangastusi, mida ometi ei saavutata ja jõust ikka enam tühjaks jooksev reisija iga päevateekonna lõppedes ikka uuesti peab konstateerima, et tõotatud sihtpunkt on sama teadmatus kauguses kui varemgi.

Siis tekib kriitiline moment. Kas kihutada minema senised teejuhid ja hankida uued, kui neid saada võimalik? Või minna edasi ainult omal jõul? Või lüüa käega, toimida vähema vastupanu suunas ja jääda rammestunult lebama kõrbeliivale?

Oma kuueteistkümne-aastase iseseisvusaja vältel on ka meie rahvas end sageli tundnud sellise ränduri osas, kes taga ajab viirastusi, mida talle iga päev uuesti esile manatakse, kuid mida ta iialgi kätte ei saa. Kui palju ei ole kangastusi, mida poliitiline demagoogia on meie vaatepiirile maalinud aastate kestel. Valimisteks ja muudeks puhkudeks.

Ja siis saabus kriitiline moment, kus rändaja leiab, et nii edasiminekuks pole enam mõtet.

Elame veel tänagi keset seda kriitilist protsessi, kuid mõned osad sellest on siiski juba lõplikult selgunud. Ja just raskemad ja kaaluvamad momendid.

M e e i j ä ä l i i v a l e l e b a m a — ei muutu poliitiliselt nürimeelseks, tuimaks ja tüdinuks, keda esimene liivatorm võib oma alla matta, ilma et maetav oma rammestuses liigutaks oimugi.

Vähemalt niipalju kõnesolevast kriitilisest protsessist on vastuvaidlematult selgunud. Ja seda ei ole mitte vähe. Ja kindel on ka, et me vähemalt osaliselt läheme uut teed. Ja et me vähemalt osaliselt vallandame ka senised juhid — see on samuti kindel.

Ent m i l l i s e l m ä ä r a l astume uutele radadele ja järgneme uutele juhtidele — see jääb lõplikumalt määrata vabariigi seitsmeteistkümnendale eluaastale. Seisavad veel ees mitmed võitlused, kuid loodetavasti mitte enam nii raskekujulised, nagu need ähvardasid meie rahvast vabariigi kuueteistkümnendal aastal. Mitte sellised, mis hädaohtu asetaksid meie riikliku tuleviku.

Poliitilistest sisevõitlustest ei pääse mööda ükski rahvas. Ja võitlev rahvas ei seisa hauale kunagi nii lähedal kui tüdinult vaikne ja ükskõikne rahvas. Kuid et need võitlused ei areneks üle teatud piiri — selles avaldub rahva poliitiline väärtus ja peitub kindlustus tulevikuks.

Eesti rahval paistab seda olevat, nagu näitavad senised kogemused. Ja seepärast võime keset igasuguseid raskusigi pöörda palge lootusrikkalt tulevate päevade poole, mis ootavad vabariigi kuueteistkümnenda künnise taga.

Meie kopsud töötavad ja süda tuksub.

Vaba Sõna: Rahvuslik informatsioonileht ilma erakondliku kuuluvuseta, nr 44, 24. II 1934, lk 2.

[***]

VABADUSEST JA VAIMUST

17. iseisvusaastat alustab Eesti vabariik uuestisünni keerises. Teostame päev-päevalt uuele valitsemiskorrale üleminekut, kohandame kõike senist sobivamaks ning vastavamaks kuu aja eest maksma hakanud muudetud põhiseadusele, mille võtsime vastu rahvahääletusel, teadmises, et ta aitab rühkida vastu paremale tulevikule. Seame vabariigi hällipäeva eelpäeval kandidaadid riigipea kohale, kelle hulgast valime välja ühe mehe selle sõna parimas mõttes, kelle kätte usaldame oma riigi juhtimise ja valitsemise — oma tuleviku iseseisva kultuurrahvana.

Olles muutnud oma riigikorra põhialust ja sellest sõltuvalt ka valitsemiskorda, peame muutuma ka ise paremaiks ja rohkem kultuurilisteks. Kui Noor-Eesti ajal üteldi: "Olgem eestlased ja saagem ka eurooplasiks", siis peame ka nüüd seda rõhutama. Olgem tõepoolest eestlased! Vähe sellest, et avalikult end nimetame eestlasiks, kui ise hülgame Eesti saavutusi. Pole meile hea ei eesti rõivas, eesti leib ega sai, veelvähem eesti kultuurivarad. Ometi on väikerahvaste tulevikule kindlam tugi nende kultuur, mille tõttu nad suudavadki seista teiste iseseisvate rahvaste peres täisõiguslike liigetena.

Ja peame ka eurooplasiks saama. Eurooplasiks selles mõttes, et hindame majanduslikkude saavutuste kõrval ka kultuurvarasid ja peaasi — et hindame oma rahvuslikke saavutusi igal alal. Selles suhtes on ja olgu Euroopa rahvused meile igati eeskujuks.

Vabariigi aastapäeval peame heitma pilgu ka eelolevale aastale, mis tõotab kujuneda teataval määral katsumisaastaks meie poliitilisele küpsusele. Seisavad ees riigivanema ja riigikogu valimised. Juba praegu, kus veel õieti pole kandidaate seatud üles, on seisukord üksikute voolude vahel pinev ja iga päevaga kasvab pinge. Mustuse laviin valitavate isikute vastu aina paisub, poliitilised kired löövad lõkkele ja kaine mõistus peab nii sageli alla vanduma kirelainele.

Ka siin peame uuesti sündima. Peame saama seesmiselt uuteks inimesteks, kuid mitte uuteks inimesteks moekarjena leviva uue-luua-usu apostlite taolisteks, kes ütlevad — maha senine, elagu uus. Möödunud 16 aasta jooksul oleme nii mõndagi saavutanud, oleme palju teinud ja loomulikult ka eksisamme teinud, sest ilmeksimatu on vaid see, kes midagi ei tee. Kuid olnud vead ei tohi meid sundida tehtud positiivse ja ülesehitava töö tunnustamist takistada. Rahulikult ja külmavereliselt peame kaaluma enne, kui otsustame, end mitte segada lastes uue moekarjena leviva uue-luua-usu apostlite vastutustundetust kihundamisest. Lammutada meie ju oskame, kuid üles ehitada iga mees mitte. Uute võrudega vanast raagudest luud ei pühi tuba puhtaks. Ta jätab vaid kriimud põrandasse, kuhu veel rohkem mustust võib koguda.

Peame sellepärast vaatama ka igasuguste reformaatorite juures nende seniseid töötulemusi, nende vaimlisi ja isikulisi omadusi. Peame jõudma otsusele, kas nad omavad eeldusi loovaks ja ülesehitavaks tööks. Seni kui pole selgunud, et need inimesed pole vabad neist inimlikest nõrkusist, mida nad peavad teistele surmapatuks, ei saa meie neid uskuda. Põllumeestepere maal on seni alati kaalukalt suhtunud meie riigielu küsimusisse ja teeb seda ka kindlasti eelseisval katsumisajajärgul, mis annab meile kindlusetunde ja teadmise, et saame uuestisünni raskusist üle.

*

Seekordne vabariigi aastapäev möödub vaimse kultuuri tähe all. Vabadusest enesest vast ei kõneletagi nüüd nii palju kui vaimust. Südame asemel koputatakse nüüd inimese hingele ja püütakse vabadusetulede kõrvale süüdata põlema vaimuküünlaid.

See on meie riikliku iseseisvuse vältel esimene sellelaadiline samm. On jõutud äratundmisele, et iga vaim peab olema tugev ja jõuküllane, et igas kodanikus peab peituma igati arenenud ja kultuuriline mõistus. Tuleviku teedel osutubki vaimse kultuuri süvendamine meil üheks õilsamaks eesmärgiks. Vabadus ja vaim peavad tugevalt hoidma kinni üksteise käest ja sammuma vennalikult koos. Tugevale ja tervele vaimule rajaneb siis paljugi sarnast, millest senini oleme kuidagi tunnud puudust. Arenenud vaim juba oma põhiolemuselt hoiab kõige ilusa ja väärtusliku poole, küllap siis vaimse rahva hulgast põgeneb ka inetus ja halbtus.

Seega astume riiklistel tuleviku teedel mööda vaimseid radasid ja loome oma väikesest maast vaimse kultuuri hälli.

Virumaa Teataja, nr 22, 23. II 1934, lk 2.

[***]

KAHEKÜMNENELJAS VEEBRUAR

Igale tõsisele eestlasele on aastalehekülgedest ilusamaks veeruks 24. veebruar. See päev on elu tähtedega kirjutatud Eesti ajaloosse, päev, mil meie väike kodumaa sai iseseisvaks ja rippumatuks, meie eneste valitseda.

See päev tähib, et Eesti rahvas enam kellegi välisvõimu ees ei painuta turja, nõtkuta pead, tähistab, et ta sirge seljaga ja püstipäi on käinud oma rasket eluvõitluse rada iseenesega. See on suurpäev Eestimaale, kogu rahvale, kelle liikmeks on meist igaüks. Suur ja ülev silmapilk, millist Eesti rahvas polnud üle elanud sadandeid aastaid, sest sel päeval leidis ta uueks alguseks jälle iseenese ja ütles võimsa sõna — ennem üldse mitte olla, kui mitte vaba olla. Riikliku iseseisvuse saavutamine on iga rahva elus suurim sündmus. — Üksnes need rahvad on inimkonna ajaloos silmapaistvat osa etendanud, kes on saavutanud oma riikliku iseseisvuse. Iseseisva rahva tegevus paistab silma kogu inimkonna kultuuri ja heakäekäigu alal. 24. veebruari mälestab iga isamaaliselt mõtleja kodanik sügavas hardumuses. 16 aastat oleme püüdnud oma kodu ise korraldada. Omariikluse tahe Eesti rahva südames on elanud edasi sestsaadik, kui meie maa ja rahvas sadandeid aastaid tagasi tule ja mõõga abil pandi orjuskütkesse. Vaba hingega eestlane tegi mitte ühe korra katset võõra ikke ahelaid maha raputada. Kui palju kulutati selleks energiat, tahet ja pingutusi, kui palju ja kui mitmeid kordi niisutas Eesti veri kodumaa mulda! See oli määratu jõud, mis taeva poole pildus päikese käes sädelevat hingeverd. Tuhanded inimjõud, tuhandete inimjõudude pingutused, esivanemate kannatused olid valgunud tühja tuulde, kuid vankumatu tahe elada vaba rahvana püsis edasi heledana Eesti tütardepoegade südametes.

Nüüd, kus see vabadus on meil käes, oleme pannud aluse Eesti kestvale elule iseseisva rahvana. Nüüd on rahvas oma jõu ja kogu tahte rakendanud Eesti senisest võimsama, ausama ja parema elujärje saavutamiseks. Teraskilp ja kultuurmõõk — need kaks aitavad kaitsta ja kindlustada meie kodu. Eestlaste tahe paremale elujärjele jõudmiseks raiugu endale tee tulevikku, mis peab saama olevikuks. Vabadus võideti relvadega ja relvadega peab seda kaitsema. Eesti paremast tulevikust teeme p a r e m a oleviku. See on veendumus, mis vabadussõjalasi eestlastena

lahutamatult ühendab kõigi eestlastega, meie rahvaga. Vabariigi aastapäev olgu meile kõigile võrdne pühale vandele — alati Eesti eest.

Võitlus: Vabadussõjalaste häälekandja, nr 24, 24. II 1934, lk 2.[24]

---

[24]Vt ka: Ainetel B. H., "Vabadusepäevaks". — *Eesti Kirik*, nr 8, 22. II 1934, lk 61; Hea karjane., "Puhastagem templid!". — *Vaba Sõna: Rahvuslik informatsioonileht ilma erakondliku kuuluvuseta*, nr 44, 24. II 1944, lk 6; Jaan Järve, "Ehitagem templit!". — *Maaleht: Ühinenud põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 4, samuti *Tapa Sõnumed*, nr 23, 24. II 1934, lk 4, *Tartu Maaleht: Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 4 ja *Viru Maaleht: Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 2; K., "16. aastapäevaks". — *Maaleht: Ühinenud põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 2, samuti *Tartu Maaleht: Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 2 ja *Viru Maaleht: Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 24. II 1934, lk 2; H. Kuivjõgi, "Vabaduspäevaks". — *Saare Skaut*, nr 2, 1934, lk 1; J. Land, "Vabariigi aastapäevaks". — *Pärnumaa Teataja: Ühinenud vanapõllumeeste, asunikkude, riigirentnikkude ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 23. II 1934, lk 4; Bernh. L., "16 aastat". — *Põhja Eesti: Narva ja Alutaguse häälekandja*, nr 22, 24. II 1934, lk 1; -lt., "Õige vabaduse tee". — *Lääne Teataja*, nr 15, 24. II 1934, lk 2; A. O. [= August Ots], "Kuueteistkümnendal verstapostil: Päev, mil iga aus eestlane tuletab meelde kangelaslikke momente Eesti riigi loomisel". — *Sakala*, nr 23, 24. II 1934, lk 3; Sinine Madu, "Gaidlus, skautlus 16. vabadusetulbal". — *Saare Skaut*, nr 2, 1934, lk 1–2; E. Tennmann, "Tee vabadusele". — *Vaba Sõna: Rahvuslik informatsioonileht ilma erakondliku kuuluvuseta*, nr 44, 24. II 1934, lk 3; J. Varik, "24. veebruariks". — *Eesti Kirik*, nr 8, 22. II 1934, lk 60; "Rahvuslikuks suurpäevaks". — *Hiiu Teataja: Hiiumaa häälekandja*, nr 12, 24. II 1934, lk 5, samuti *Lääne Elu: Läänemaa häälekandja*, nr 15, 24. II 1934, lk 1; X., "Vabariigi 16. aastapäevaks". — *Meie Maa*, nr 22, 24. II 1934, lk 2; "Iseseisvuse aastapäevaks". — *Hommikleht*, nr 44, 23. II 1934, lk 1; "Mis iseseisvuse kestel on saavutatud: Mõningaid vastuväiteid neile, kes kõike püüavad maha teha". — *Kaja*, nr 47, 24. II 1934, lk 6; "Vabariigi 16. aastapäevaks: Kodumaa, jää vabaks sa!". — *Pärnumaa Teataja: Ühinenud vanapõllumeeste, asunikkude, riigirentnikkude ja väikemaapidajate häälekandja*, nr 23, 23. II 1934, lk 4. "Kuueteistkümnes: Eesti riikliku iseseisvuse aastapäeva puhul". — *Ühistegelised Uudised*, nr 8, 24. II 1934, lk 2.

ERKEL-MERKEL TRICKE DREI

Toomas Kiho

kollased juuksed rohekas kleidike
lühike veidike rohekas kleidike
veidike rõõmus ja kraps
või lillelaps veidike
justkui ilma aruta
erkel-merkel tricke drei
uch zu kahle kommerei

aknast välja vaatab
sina jooksed kõigest väest
lävel seisma jääd
komm! komm! lahti teeb
justkui ilma aruta
erkel-merkel tricke drei
uch zu kahle kommerei

laskubki võõra juurde kükki
lühike veidike rohekas kleidike
seal on neid teisi tuhat tükki
kuri vahimees?... anna... käppa ka
justkui ilma aruta
erkel-merkel tricke drei
uch zu kahle kommerei

me kelgule võib tulla veel üks
võib tulla see võib tulla see
sina ka sina ka, komm-komm!
me kelgule võib tulla veel. . .
justkui ilma aruta
erkel-merkel tricke drei
uch zu kahle kommerei

mudilased marjamaal
sina ka sina ka sina ka sina ka.
neil silmadeks on rosinad
ja mütsid viltu peas
ja oma jalgu peidavad
erkel-merkel tricke drei
uch zu wahre kommerei

INGA HEAMÄGI. “Olgu mu palve kui viirukisuits
Su palge ees . . .” III (Psalm 141:2) (2018)

SEMIOOTIKAST JA VANASÕNAUURINGUIST

Kõnelus Arvo Krikmanniga

Kalevi Kull, Ekaterina Velmezova

Ühel jutuajamisel Igor Černoviga Eesti semiootika ajaloo üle[1] soovitas ta pöörduda ka Arvo Krikmanni poole. Nii tegimegi. See oli 19. oktoobril 2016, kui helistasime, ja ta kutsus meid külla.

Arvo Krikmann on olnud pikka aega eesti folkloristika liider.[2] Ta oli folkloori väikevormide spetsialist. Eesti vanasõnadest ja mõistatustest pole ilmselt kellelgi olnud paremat ülevaadet. Te-

[1] Üritame nimelt tasapisi aru saada eestlaste osast semiootika arenguloos Eestis. Vt selle jaoks peetud vestlusi Haldur Õimuga (Velmezova, Kull 2017), Tiit-Rein Viitsoga (Velmezova, Kull 2016a), Aleksei Turovskiga (Velmezova, Kull 2016b), Leo Võhanduga (Kull, Velmezova 2017a), Mati Hindiga (Kull, Velmezova 2017b), Peet Lepikuga (Kull, Velmezova 2018a), Jaan Kaplinskiga (Kull, Velmezova 2018b). Vrd Tamm, Kull 2015.

[2] Arvo Krikmanni peamiseks uurimisalaks on olnud rahvaluule väikevormid, eelkõige vanasõnad (vt nt Krikmann 1974, 1978, 1984a, 2009a), ta oli üks juhtivaid Eesti vanasõnauurijaid (parömiolooge). Juba 1960. aastaist kuulus ta uurimisrühma, mis on koostanud peamised koguteosed eesti vanasõnadest (Krikmann, Sarv 1980–1988; Hussar jt 1984) jt. Ühtlasi on Krikmann uurinud mõistatusi, andes koos kolleegidega välja kaheköitelise *Eesti mõistatused* (Krikmann, Saukas 2001–2014). Tema väljatöötatud võrdlev mõistatuste tüpoloogia võib olla sobiv paljude rahvaste mõistatuste puhul (Arhipova, Petrov 2014: 148). Arvo Krikmanni bibliograafiat vt Rooleid 2009, tema juubelikogumikku vt Baran jt 2014, tema kohta ka Grzybek 1994; Sarv 2009, 2017; Mieder 2014.

ma ülikooliaeg (1957–1962) ja sellele kohe järgnenud töö Eesti Kirjandusmuuseumis langes kokku semiootika tõusuajaga Tartus, sellest siis meie eriline huvi.[3] Veelgi enam: Arvo Krikmann on nimetanud semiootikat enda olulise mõjutajana. Kirjutades kokkuvõtvalt valdkondadest, mis teda kui Tartus 1960. aastail alustanud noort vanasõnade uurijat mõjustasid, nimetab ta ise esmajoones nelja (2009e: 3–5, siinkirjutajate tõlge).

1. *Soome meetod kui teoreetiline substraat ja Matti Kuusi parömioloogia*. [---] Kui vene folkloristika lukustati vulgaarmarksistlikku paradigmasse juba 1930. aastate lõpul [---], siis mulle Tartu Ülikoolis loetud folkloorikursustes piirdus marksism mõnede üldiste sissejuhatavate loosungitega, õpetus ise aga toetus nagu varemgi põhiliselt soome ajaloolis-geograafilisele meetodile. Väärib meenutamist, et aastail 1920–1939 oli Tartu Ülikooli folkloristikaprofessoriks Walter Anderson, arvatavasti kõigi aegade väljapaistvaim soome meetodi esindaja [---]. Tartu parömioloogia rühma jaoks oli soome meetodil põhinevate ideede otseseks maaletoojaks muidugi Matti Kuusi oma fenomenaalse isiksusega. Balti-Soome projekti osalised olid loomulikult ja vältimatult haaratud tema suhtlemise ja teoreetilise mõju sfääri. Kaheks keskseks märksõnaks [---] olid meile "tüpoloogia" ja "võrdlev analüüs": meie ülesandeks oli ette valmistada Balti-Soome rahvaste ühiste vanasõnade võrdlev köide, ja materjali esitus eesti vanasõnade akadeemilises publikatsioonis põhines algusest peale kokku lepituna tüpoloogilisel printsiibil. 1965. aastal algatas Matti Kuusi ka rahvusvahelise parömioloogiaajakirja (ametlikult infobülletääni) *Proverbium* rajamise [---].

2. *Vene semiootika Lotmani ümber*. [---] Juri Lotman, kes õpetas kirjandust ja kultuuriajalugu Tartu Ülikoolis, sai keskmeks Tartu-Moskva semiootikakoolkonnale, kuhu kuulusid Aleksandr Pjatigorski, Boriss Gasparov, Vjatšeslav Vsevolodovitš Ivanov, Vladimir Toporov, Boriss Uspenski ja teised. 1964. aastal hakkas see rühm korraldama korrapäraseid suvekoole, peamiselt Käärikul Tartu lähedal, ja välja andma *Acta et commentationes Universitatis Tartuensis* raames uut seeriat *Труды по знаковым системам* / *Sign Systems Studies*, mille ilmumine jätkub praegu inglise keeles. Minu peamiseks aknaks "Lotmani maailma" oli Igor Černov, siis Lotmani parimaid õpilasi, keda ma tundsin väga hästi ja kellega suhtlesin pidevalt. Igoril oli tolle aja kohta hiiglaslik raama-

[3]Peale kauase tööperioodi kirjandusmuuseumis on Arvo Krikmann töötanud ka Keele ja Kirjanduse Instituudis, sellest aastail 1977–1990 Mart Remmeli juhatatud arvutuslingvistika sektoris (Sarv 2009: 528).

tukogu, kust ma sain laenata väärtuslikku kirjandust, toitmaks oma huvi parömioloogia ja kujundkõne vastu.

"Semiootika" oli tolle aja Nõukogude Liidus enamat kui üksnes mõiste, mis osutab märkidega tegelevale teadusharule. See maagiline sõna sümboliseeris kõike, mis püüdis distantseeruda ja vastanduda valitsevale marksistlikule kirjanduse ja kultuuri käsitlusele, kõike värsket ja progressiivset neil uurimisaladel. Semiootiline oli Juri Levini uurimus mõistatuste ja vanasõnade struktuurist ja loogikast, semiootiline oli Grigori Permjakovi semantilis-loogiline vanasõnade ja teiste folkloori väikevormide klassifikatsioon, jne.[4]

3. *Strukturaalne keeleteadus ja lingvistiline statistika*. 1960. aastate alul hakkas Huno Rätsep pidama Tartu Ülikoolis erikursusi strukturaalsest keeleteadusest ja pakkuma võimalust paremail keeletudengeil õppida süvendatud ainekava järgi, mis muu hulgas sisaldas matemaatilisi aineid. 1965. aastal moodustus nn generatiivse grammatika grupp (GGG), mis tõi kokku nooremaid õppejõude, aspirante ja üliõpilasi. GGG pidas regulaarselt seminare ja aastakoosolekuid ning avaldas sarju "Keel ja struktuur" ning "Keele modelleerimise probleeme". See grupp sünnitas terve põlvkonna väljapaistvaid keeleteadlasi. Ma sain osaleda GGG seminaridel ja konverentsidel, see oli mulle väga rikastav ja kasulik. Juhan Tuldava, kes töötas Tartu Ülikooli saksa keele osakonnas, taaselustas lingvistilise statistika uuringud Eestis ja toimetas kvantitatiivse lingvistika alast väljaannet *Linguistica*.

4. *Grigori Permjakovi varasemad tööd*. [---] Mu kirjavahetus Grigori Permjakoviga algas 1974, ta avaldas mu töid oma toimetatud väljaannetes [---]. Pärast Permjakovi surma (1983) andis tema lesk Nadežda Rašba Eesti Kirjandusmuuseumile kogu teadusliku osa mehe raamatukogust (kokku 1883 köidet).

Selle teadmisega varustatult kohtusime 22. oktoobril 2016 Krikmannide korteris Kastani tänaval.

---

[4]Semiootiline vanasõnade uurimine on muidugi hoopis ulatuslikum, see ei piirdu vaid klassifitseerimisega. Nt Ágnes Szemerkényi (1974) uurimus põhineb vaatel, et vanasõnad opereerivad kui sotsiaalset elu ja väärtusi peegeldav kood. Outi Lauhakangas (2010: 91) peab seda vanasõnade pragmaatilise funktsiooni märkamist ajast ees olevaks.

Nende kodus vaatasid kõikjalt vastu muidugi raamatud. Palju nagu eesti haritlastel ikka, ent Krikmannide puhul ka veel suurepärases korras, reas ja ilmselt läbimõeldud süsteemis.[5]

Meie jutuajamise järgnevas kirjapanekus oleme järjekorda natuke ringi tõstnud ning mõne mõtte muust jutust lisanud, ent põhiosas on kõik esitatud nii, nagu ta meile oma koduses töötoas kohvi juues rääkis. Laupäeva pealelõunal, Kastani 59–2, samblarohelises majas, teisel korrusel. Ei võinud siis arvata, et oma viimases intervjuus.[6]

FOLKLOORI KAUDU SEMIOOTIKA JUURDE

Kas olete Tartus sündinud?[7]

Mina olen Virumaalt pärit. Simuna kihelkonnast. Ma tulin ülikooli viiskümmend seitse ja sellest peale elan Tartus.

Kuidas tekkis esimene kokkupuude semiootikaga?

Noh, ma teadsin, et see on õhus. Kui see semiootika sari[8] hakkas ilmuma, siis lugesin neid alguses suure õhina ja huviga. Sellal oli see väga kuum teema.

Uurisime kokkupuudete kohta Juri Lotmaniga ja osalemise kohta tema seminaridel.

Tema seminaridel — ei, mul ei olnud sinna... need olid ülikooli asjad, Kääriku suvekoolid olid Lotmani rühma asjad, ma ei julgenud sellal ennast sisse immutada. Mina ei püüdnud Lotmani

[5]Enne veel, kui jutuajamiseni jõuame, riiulit silmitsedes, küsib Krikmann kiiret arvamist Ken Wilberi, Arthur Lovejoy, Susan Blackmore'i, Richard Dawkinsi (seoses artefakti ja bioloogiliste objektide kui disainoididega) ning Steven Pinkeri kohta. Vastasime, et neid me — peale Lovejoy — tavaliselt üliõpilastele ei soovita...

[6]Arvo Krikmann sündis 21. juulil 1939 ja suri 27. veebruaril 2017.

[7]Oleme siin ja edaspidi säilitanud Arvo Krikmanni kõneviisi võrdlemisi täpselt.

[8]S.t "Töid märgisüsteemide alalt — Труды по знаковым системам".

rühmale läheneda. Mina lävisin Igor Černoviga, kes oli Lotmani esmane lootus ja parim õpilane.

Alul ma tahtsin lugeda kõike, mis Juri Lotman kirjutas. Mul olid kõik ta raamatud kogutud. Aga millalgi 1970ndail läks nii hämaraks, et ma ei saanud enam millestki aru. Aga siis oli Peet Lepikul juubel ja ma kinkisin need talle ära, talle oli neist rõõmu.[9]

Aga olete Juri Lotmaniga otse suhelnud?

Olen, Černovi juures. Seal ikka olen paar korda paar repliiki Lotmaniga vahetanud. See oli kas Igori sünnipäev või Anne[10] sünnipäev. Jutt käis eesti keeles. Oli teooria, et Lotman oskas eesti keelt päris hästi, aga ei rääkinud. Seal räägiti sellist juttu, nagu sünnipäevalauas ikka räägitakse, "tule eile meile", mitte teaduslikku.

Ütlesite, et alul lugesite Lotmanit, saite aru, ja pärast enam mitte. Sellist varianti Lotmani retseptsioonist ei ole peaaegu kuulnud... Millal see pööre oli?

Ma ei saanud temast enam aru jah. Ja kui ei saa aru, mis sa siis ikka loed. Millal — ma ei oska täpselt öelda... kuskil 70ndate sees või nii. Mis mina põhiliselt lugesin — need, mis seal semiootika sarjas ilmusid. Ei mäleta peast, millise juures ma hätta jäin — et enam ei võtnud vastu.

Sellest veel, et Lotman mingist ajast muutus arusaamatuks — ega see ei laiene kogu semiootikale?

Ei, see on minu sihuke puhtindividuaalne isiklik tähelepanek, siit ei ole üldistada midagi. Minu suur vana sõber Peet Lepik on ju Lotmani kohutav austaja. Ta kirjutas temast vahva raamatu.[11]

---

[9]Peet Lepik meenutas jutuajamisel autoritega 1. jaanuaril 2018, et ta parim sõber Arvo Krikmann kinkis talle 2005. aastal juubeliks Juri Lotmani kogutud teosed. *Töid märgisüsteemide alalt* varaseid numbreid tõi Lepikule aga Peeter Tulviste. Peet Lepik ja Arvo Krikmann olid kursusekaaslased, mõlemad lõpetasid TRÜ ajaloo-keeletaduskonna 1962. aastal.

[10]Ann Malts, Igor Černovi abikaasa.

[11]Vt Lepik 2007.

Osutub, et folkloristikas, oma erialal, tegutses Arvo Krikmann suunas, millel oli semiootikaga palju sidet.

Mu semiootika-sideme aluseks oli parömioloog Grigori Permjakov.[12] Minu põhiline kontakt kellegagi, kes sõna "semiootika" ja "semiootiline" kasutas, oli Permjakovi kaudu. Černoviga muidugi oli omavahel ka semiootikast juttu, aga põhiliselt seoses Permjakoviga. Aga jah, kahjuks semiootikaga on minu kokkupuuted olnud põgusad.

Arvo Krikmann näitab meile Permjakovi raamatuid oma riiulist.[13] *Ja jätkab.*

Mul on siin hunnik Permjakovi loomingut. Permjakov püüdis luua üldist klišee teooriat.[14] Sel pidi sarnasust glossemaatikaga olema. Aga minu meelest väga hästi välja ei tulnud. Pärast ta tegeles parömioloogilise miinimumiga.[15] See on omaette huvitav asi. Permjakov tegi klassifikatsioone. Kas see oli midagi semiootilist, ma ei tea, aga igatahes nimetas ta seda nii.

Arvo Krikmann pöördub oma lemmikteemade poole.

Võtame Zipfi jaotuse.[16] Zipfi reegel kehtib ka vanasõnade puhul. Selliseid vanasõnu, mida on teada igast kihelkonnast, on vä-

[12]Grigori Permjakov (sünnijärgse perekonnanimega German, 1913–1983) oli Vene folklorist, vanasõnade uurija. Tema kohta nt Grzybek 1984.

[13]Nende seas on *Избранные пословицы и поговорки народов Востока* (Permjakov 1968), *Пословицы и поговорки народов Востока: Систематизированное собрание изречений двухсот народов* (Permjakov 1979a).

[14]Vt Permjakov 1970, 1979b.

[15]S.t vanasõnade hulgaga, mida keskmine täiskasvanu eeldatavasti peaks teadma.

[16]Zipfi jaotus on keeleteadlase George Kingsley Zipfi poolt kirjeldatud ja väga paljude semiootiliste terviksüsteemide puhul kehtiv kvantitatiivne seaduspära, mille järgi tüüpide järk ja sagedus on topeltlogaritmilises skaalas lineaarselt seotud (ehk lihtsustatult: tasakaalulises süsteemis on arvukaid tüüpe vähe ja vähearvukaid palju). Vt Arvo Krikmanni loengumaterjale www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/Lingid.pdf.

he, aga need on võimsad. Samas on palju haruldasi. Folkloor ei peaks ühekordseid asju sisaldama, sest tegeleb sellega, mis kordub. Kuid mulle kättepuutunud empiirikas on ühelisi just kõige rohkem.

Parömioloogiline miinimum — see on suhteliselt väike hulk hästi tuntud vanasõnu. Suurem osa tüpoloogilisi üksusi langeb aga haruldaste alale.

Arvo Krikmann näitab parömioloogilisi kogumikke semiootikast ja tüpoloogiast.

See on kõik Permjakov — vanasõnade semiootiline süsteem ja tüpoloogia. Permjakov esitas ennast väga semiootilisena.

See oli aeg, kus kohutavalt armastati binaarseid opositsioone, neid tekitati igale poole, kuhu võimalik. Vaatame juhuslikku kohta Permjakovi raamatusse sisse — ja ikka binaarsed opositsioonid.

Seejuures veel püütakse taandada kogu massiiv mõnele invariandile, mis tahavad olla loogilised. Justkui kõik vanasõnad tõmbuksid nende invariantide poole nagu rauapuru elektromagneti külge.

Näiteks tüüp: konkurendid ei saa koos olla. Teine variant: saavad koos olla. Kolmas: vahel saavad, vahel ei saa. Jne.

Loomulikud vanasõnarühmad jaotuvad siiski nüansseeritumalt.[17] Need tingimused on kaugelt nüansikamad kui "saavad või ei saa". Aga kuna on vaja binaarseid opositsioone kasutada ja kolm või neli varianti tekitada, siis tekitatakse kahjuks neid üsna kunstlikult.

Permjakov töötas välja unikaalse vanasõnade klassifitseerimise viisi, millega haaras parömioloogilist fondi tervikuna: kui ühtset universaalset süsteemi, vanasõnade ja kõnekäändude kogumit mingi rahva folklooris. Ta püüdis esitada võimalikult täielikku loendit kõigist esinevatest loogilis-semiootilistest variantidest. Näiteks avades juhtumisi ühe Permjakovi raamatu,[18] loeme:

[17] Vt mh Krikmanni uurimust loomade identiteedi küsimusest loomavanasõnades — Krikmann 1992, 2000.

[18] Permjakov 1968.

"Raamatus on ligi seitse tuhat vanasõna, klassifitseeritud loogilis-semiootilise tüübi järgi." Klassifikatsioonidega tegeldi üldse palju, mitte ainult Permjakov.

Samuti näiteks Jura Levin[19] tegeles suure õhinaga igasuguste klassifikatsioonidega. Üldse siis sel ajal — mitte ainult nende Vene uurijate hulgas, kes ennast semiootikuteks nimetasid, vaid üleüldse, parömioloogias üleüldse ja väljapool ka — oli tohutu nostalgia igasugu asju püüda mingite loogiliste valemitega ära kirjeldada.[20] Ja kui nad olid siis niinimetatud valemiteks tehtud, siis oligi kõik, edasi nende valemitega ei tehtud mitte midagi.

Tookord kirjutasin artikli, mille kolleeg Peter Grzybek[21] tellis. See ilmus semiootikaajakirjas *Kodikas*.[22] Vene originaal on Ruthenias üleval. See on siis minu umbes analoogiline panus sellesse suppi.

---

[19]Juri Jossifovitš Levin (1935–2010) oli matemaatik, semiootik, kirjandusteadlane, Tartu-Moskva koolkonna liige.

[20]Toome ses seoses arvamuse Krikmanni kohta: "Kui püüda Arvot lühidalt iseloomustada, siis huvide ja teadusliku lähenemise poolest on ta ennekõike suur klassifitseerija. Ta tahab muudkui "pulkadeks lahutada", näidata, kuidas see on ehitatud seestpoolt, kuni pisimate üksikasjadeni, mõista süsteemi ja leida seaduspära, mis neid ühikuid juhivad. Selleks kasutab Arvo nii statistikat, kaardistamist kui ka peent semantilist analüüsi. Teda võib kindlalt pidada "parömioloogia Aarne-Thompson-Utheriks". Ja selles seisneb tema vastuseis peavoolule, mis ei soovita meil tegelda tüpoloogia ja struktuuriga, vaid uurida sotsiaalset konteksti ja selle konstrueerimist. Muidugi väärivad sotsiaalse ja ajaloolise konteksti uuringud igati austust, kuid on vaja selgelt mõista, kuidas süžeed "elavad", kuivõrd levinud nad on, kuidas on nad ehitatud ja milliste vormidega tüpoloogiliselt ja geneetiliselt seotud" (Arhipova, Petrov 2014: 148).

[21]Peter Grzybek (1957) on Saksa semiootik ja parömioloog, keeleteadlane ja slavist, ühtlasi eriteadlane nii kvantitatiivse folkloristika kui Tartu-Moskva koolkonna alal (nt Grzybek 1989).

[22]Vt Krikmann 1984b. Ilmunud ajakirja erinumbris, mis on pühendatud vanasõnade semiootilisele uurimisele (*Semiotische Studien zum Sprichwort: Simple Forms Reconsidered I*). Selle artikli ilmumisloo kohta on Peter Grzybek avaldanud artikli (2014) koos nendevahelise kirjavahetuse publitseerimisega. Arvo Krikmann ja Peter Grzybek kohtusid esimest korda 2008. aastal Helsingis (Grzybek 2014: 14).

Grzybek on siiamaani Permjakovist väga-väga sisse võetud ja vaimustunud ja on tema asju saksa keelde tõlkinud.

Kas Permjakovi ja Juri Leviniga olete ka ise kokku puutunud?

Leviniga ei ole sõnagi vahetanud.

Aga Permjakoviga kohtusime paar korda tema eluajal. Ükskord Leningradi vaksalis, kui me olime Ingrid Sarvega Soome sõitmas. See oli väga põgus, mingi veerand tundi rääkisime.

Teine kord oli 1980, kui oli fennougri kongress Turus. Need sõidud käisid tol ajal Moskva kaudu loomulikult, ja Moskvas oldi neli päeva. Ühel päeval loeti siis sõnad peale, ühel päeval anti välispass kuskilt luugist, kolmandal päeval anti veidi valuutat kuskilt luugist. Nii et meil oli natuke aega. Mart Remmel — ma olin sel ajal tema alam arvutuslingvistikas —, tema siis jooksutas meid mööda Moskva linna, vaatamisväärsusi ja kõrtse... Me elasime siis Žukovskis, kus ka Permjakov. Siis Permjakov veel elas ja me käisime siis nende pool ja rääkisime juttu.

Aga Nadežda Rašbaga, tema lesega, tekkisid meil pärast Permjakovi surma suht lähedased kontaktid. Ja see tõesti lõppes sellega, et ta ütles, et Vene Keele Instituut Moskvas oleks ihunud hammast raamatukogu teadusliku poole peale, tal oli päris palju raamatuid. Ilukirjanduse osa jagas perekond omavahel, aga teadusliku osa, ütles, et ma ei anna neile, nad on KGBešnikud seal. Ja nii see Permjakovi raamatukogu teadusliku osa enamik asub praegu füüsiliselt Tartus kirjandusmuuseumis, kolmandal korrusel toas number 314. See jõudis siia vist 1985. Seal on siis parömioloogiat, folkloristikat, kirjandusteadust, filosoofiat, põhiliselt venekeelne materjal.

Aga Tartusse ise Permjakov ei sattunud. Ta oli haige mees. Tal oli kõigepealt sõjast kild peas, ja siis tal oli midagi neerudega ja eesnäärmega. Ta sündis 1919 ja 1983 suri.

Kas Turu kongressil oli ka Thomas Sebeok?

Võis olla küll... Mul on siin tema raamat — *Style in Language*. Selle asja kaudu sain teada, et Sebeok on olemas. Aga ma olin liiga noor, et selliseid kontakte omada.

SEMIOOTIKA FOLKLOORI UURIMISEKS

On väga huvitav, kuidas Arvo Krikmann kirjeldab semiootika rolli oma töös.

Mu kandidaadiväitekiri ja kaks preprinti seal juures, aastast 1975, nende raamiks kasutasin semiootikat. Märgi kolm aspekti, mida mööda siis saab minna.

Ma rakendasin väga lihtsaid semiootikas kasutatavaid elemente. Kandidaaditöö ja esimeste tööde puhul oli vaja mingit sõrestikku. Sellesse kuulus jaotus kolmeks aspektiks: semantiline, süntaktiline, pragmaatiline aspekt. Samuti tähenduse mõiste, horisontaalsed ja vertikaalsed seosed teistega[23] ja seos kasutajaskonnaga või kõik, mis puudutab kasutamist.

Teine, millele ma otsisin teoreetilist tuge või sõrestikku, oli see, et vanasõnal selgub olevat — tal kui liigil kõneakte — mitte üksnes denotatiivne aspekt, ka kui lause on denotatiivne. Näiteks "kes sõuab, see jõuab", see tundub olevat konstateering, üldistus — kui mingisugune *x* sõuab, siis see *x* jõuab. Aga seal on ka aksioloogiline aspekt — mingi asi loetakse heaks, mingi asi loetakse halvaks. Antud juhul jõudmine loetakse heaks. Seal ka deontiline või käsu aspekt. Sellest, kes sõuab, see jõuab, jõuda on hea, järelikult, kui jõudmine tuleneb sõudmisest, siis ka sõudmine on hea ja siit siis antakse käsk või soovitus — sõua. Metafoorselt muidugi.

Ning Jakobsoni kolm esimest keelefunktsiooni — denotatiivne, konatiivne, emotiivne. Sellele olid ka parömioloogiast analoogid.

Ja Charles Morrisel on designaator, apreisor ja preskriptor.[24] Morrise raamatut[25] mul siis veel polnud, selle sain aastaid hiljem. Morris on sümpaatne teooria mõttes.

---

[23] Siin pidades silmas süntagmaatilist ja paradigmaatilist telge.

[24] S.t tähistaja, hindaja ja ettekirjutaja.

[25] Vt Morris 1946.

Aga see täppislähenemine, mida vaja oli, metafoori ja kujundkõne esindajate poolt — George Lakoff, Mark Johnson, Mark Turner —, see tuli suure pauguga siis hiljem.

Huvi tõus semiootika vastu leidis aset ajal, kui semiootikud ise püüdlesid täpsemate meetodite, metoodilise täpsuse poole. Krikmanni meelest võib seda siduda paljudele eestlastele omase kalduvusega probleemide lahendamisel — selgusele, loogilisusele. Krikmann on viimastel aastatel taas pöördunud oma noorepõlvehuvi — huumori poole,[26] *ja muheleb.*

Paljudes vene anekdootides kujutatakse eestlasi kui "pidureid". See on eestlase nimi, soomlase nimi ka vene anekdoodis, *тормоз*. Väga ilusaid anekdoote on selle aegluse kohta, ma olen ise ka neist kirjutanud.[27] Need, kes udujutuks pole lihtsalt võimelised. Kui keegi ajab mingeid mulle, siis eestlase aju lihtsalt lülitub välja.

Nagu võiski arvata selle materjali järgi, mida Krikmann on uurinud, on talle semiootika suundadest lähedasim see, mis on lähtunud Ferdinand de Saussure'i töödest.

Teil semiootikas on kaks suunda. Sellest Peirce'ist ma ei tea midagi, see on suur müsteerium minu jaoks, kuidas see kõik Saussure'iga suhestub. Saussure on keeleteadlane — praegu on see klassika, mis on igaühel juba kontidesse imbunud.

Minu põhihuvid läksid edasi kujundkõne teooriasse. Tükk aega olid mu suureks armastuseks kognitiivsed metafooriteoreetikud — George Lakoff ja Mark Johnson ja Mark Turner. Huvi-

[26] Arvo Krikmann uuris folkloorsete humoristlike tekstide (nii traditsiooniliste naljandite kui ka poliitiliste naljade) struktuuri (Krikmann 2009b, 2009c, 2009d, 2012a, 2012b). Tähelepanuväärne töö on *Netinalju Stalinist* (Krikmann 2004). "Raamat *Netinalju Stalinist* sai nõukogude valitsejate kohta käivate anekdooditsüklite näidiskoguks ja üheks aluseid rajavaks tööks poliitilise huumori uurimise vallas. [---] Anekdootide uurimise metodoloogiat, mille esitas Arvo Krikmann, kasutavad nüüd kõik spetsialistid, kes tõsiselt internetifolkloori uurivad" (Arhipova, Petrov 2014: 149).

[27] Nt Krikmann 2009a.

tav, kuidas semiootikud neisse suhtuvad? Peter Grzybek on teinud turts-turts Lakoffi kohta, ja mõned ei salli neid üldse.[28] Lakoff lubas mingit ajukeskset tunnetusteooriat, aga sel sajandil kirjutab ta rohkem vabariiklaste ja demokraatide retoorikast ja kumb paremini peale läheb. Aga tema *Philosophy in the Flesh*[29] mulle meeldis. Johnsonil on varasem raamat eetika seletamiseks.[30]

Strukturaallingvistika ja semiootika — kas te panite need kokku või olid nad eraldi teie jaoks?

Kas nad olid üks või olid kaks, selle probleemini ma välja ei jõudnud. Aga ma tean, et nad kuidagi ideoloogiliselt seisid üsna lähestikku, ja neid esindasid seda tüüpi inimesed, keda oli mõtet lugeda ja kuulata.

Krikmanni raamaturiiulid tunnistavad samuti ta huvi semiootika vastu. Vägev riiul — Roland Barthes'i... aga Pinkerit on ka palju.

Üks Pinker on veel Kaplinski käes, *The Blank Slate*.[31]

Tükk aega olin kujundkõne teooriasse ära armunud. Need mustad mapid seal üleval riiulil on kõik väljatrükid (võrgu kaudu) ajakirjadest kujundkõne teooria, metafoori teooria kohta.[32] Nagu juba Roman Jakobson ütles: sellel huvitaval metafooril on igav antipood — igav metonüümia.

Umberto Eco kirjutas ka metafoorist...

Ei ole üldse lugenud.

Ent veel semiootikaga seotud teooriast...

---

[28]Tuleb tunnistada, et Kalevi Kulli meenutuste kohaselt olid 2011. aasta märtsis, kui George Lakoff semiootikakonverentsil Torontos esines, tema suhted semiootikutega igati head.

[29]Vt Lakoff, Johnson 1999.

[30]Vt Johnson 1993.

[31]Vt Pinker 2002.

[32]Inglise keeles *figurative speech*. Vt ka Krikmann 2003.

Lotmani rohelisest raamatust,[33] sealt ma sain ka vägeva asja — kas see on semiootika või ei ole semiootika — *эстетика тождества — эстетика противопоставления* —,[34] selle sain. See oli kasulik asi selleks, et folkloorist rääkida.

Mis elemente veel on nüüd minu käest läbi jooksnud... Folkloorne tüüp — inimesed ei saa tavaliselt aru, mis see on. See on Kenneth Pike'i eemne ühik [*emic unit*] — seesama. See on kasulik asi — täpipealt nagu seal peab olema. Iga üksiku eemse ühiku, selle abstrakti sees, iga üksik representeerija või esindaja on eetne ühik [*etic unit*]. Teises terminoloogias on võimalik sellest rääkida kui *tüüp* ja *tooken*. Ja neil mõlemal on siis *manifestation mode* — tema füüsiline väljanägemine, folkloorne variant, nt mingi arhiiviüleskirjutus — ja kõigil ja neil eetset ja eemset järku üksustel on nn *feature mode*, mis annab talle selle olemuse või tema sisu või mis iganes. Ja siis on *distribution mode*, mis seob teda teiste omataolistega.

See on kõik nii ilus skeem ja sobib. Ma ei saa oma arust paika, kuidas on võimalik, et kultuuriantropoloogias ja etnoloogias mõkerdati see asi nii ümber, et eemne tähendab mingeid insaideri vaatekohti ja eetne tähendab siis mingeid autsaideri vaatekohti — n-ö pärismaalane ja teadlane. Neil on siis mõned omad spetsiifikad. Kuidas on nii selgest asjast mingi veider möga saadud teha, ma ei saa neid kokku. Aga eemne ühik põhimõtteliselt kattub väga hästi folkloorse tüübi mõistega.

Siis kui Dawkins hakkas seda Blackmore'i narritama, või ei hakanud narritama — ma ei tea, igatahes hakkas meemist rääkima, siis ma mõtlesin, et issand jumal, see meem tuleb nüüd folkloristikasse pahinal. Sest see meemindus on ju täpselt see jutt folkloorsetest üksustest. Et see tuleb nüüd mürinal sisse ja muud enam ei olegi. Aga tutkit, see tuleb alles nüüd viimastel aastatel kuidagi hiilimisi. Sest sellal, kui Dawkins Blackmore'i narritas, olid positsioonid postmodernistlike vaatekohtadega nii ära hõivatud, et memeetikale ei jäänud lihtsalt ruumi.

---

[33] Vt Lotman 1964.

[34] S.t samasuse esteetika — vastanduse esteetika.

KONTAKTID SEMIOOTIKA ÜMBER TARTUS

Kuigi Krikmann suhtles Juri Lotmaniga väga vähe, ei tähenda see, et tal kontakte Tartu-Moskva semiootikakoolkonnaga polnud.

Igor Černoviga kohtusime üsna varakult, ei mäleta täpselt, mis aastal. Tema lõpetas mõned aastad hiljem ülikooli kui mina.

Kohtumised Igoriga algasid, kui ta elas Vikerkaare tänaval. Sellal ei olnud saada kirjandust. Igoril oli tolle aja kohta üüratu raamatukogu, üüratu lihtsalt. Ma ei tea, kus see on saanud nüüd. Enamik raamatuid olid venekeelsed, aga mitte ainult. Palju seal perekonna pärandit oli või kuidas ta selle kokku kogus, ma ei tea, aga see oli juba kuuekümnendatel. Igor andis mulle igasugu asju lugeda. Roman Jakobsoni näiteks. Selle kaudu ma siis Jakobsonist haisu ninna saingi. Mina olin aspirantuuris seitsmekümnendate alguses, siis laenasime raamatuid. Siiamaani kümmekond tema raamatut minu käes ja kümmekond minu raamatut on tema käes.

Igor kirjutas vähe. Kunagi ta rääkis, et tal on suur pidur kirjutamise ees. Et ta ei suuda kirjutada niimoodi, nagu kirjutab Vladimir Toporov — et igal leheküljel on põhiteksti kolm rida ja ülejäänu on joonealune. Kuna niimoodi ei suuda kirjutada, siis ei kirjuta üldse, ütles Černov. See muidugi selline jutt, eks need mittekirjutamise põhjused olid muidugi teised.

Černov kaitses väitekirja vist samal aastal, kui mina kandidaadiväitekirja kaitsesin — 1975.[35] Igor ja Peeter Torop aitasid mul autoreferaati (vene keelt) siluda või redigeerida.

Kaitsmispeol (1975) läks veel õnnetult. Bankett oli ülikooli kohvikus. Černovil oli vend ka siis külas. Mõnevõrra joviaalses meeleolus läksid nad välja suitsu tegema, treppi pidi kippadi-kappadi. Vend pani oma vennaliku käe mürtsti Igorile õlale —

[35] Vt Krikmanni väitekirja kohta Õim (1975: 571): "Kirjeldatud keeruliste probleemide käsitlemisel ning nendes mingi selguse loomiseks on A. Krikmannil tulnud kasutada naaberteaduste ja -teadusharude, nagu poeetika, üldise semiootika, kommunikatsiooniteooria ja lingvistika abi."

"Молодец, Игорь, что защитил!" —[36] ja Igor komistas ja käis käntsu trepi peal. Ja oli siis mitu nädalat kipsis pärast seda. Ma käisin teda veel haiglas vaatamas.

Ann Malts on ka muidugi vana tuttav mulle. Küll mitte õppejõuna, aga mina teadsin Anne Igori kaudu muidugi, siis kui nad Tähe tänaval elasid.

Seal oli koosistumisi üsna tihti. Ja seal käis igasuguseid inimesi. Peeter Tulviste oli näiteks üsna tihti. Gabriel Superfin oli seal samuti üsna tihti. Vahel keegi veel Moskvast juhtumisi.

Ann rääkis eesti tudengitest, et eesti tudengid on imelikud: et kui sa räägid neile niisugused pinnalised asjad ära, siis nad kirjutavad need üles, ja kui sa hakkad rääkima kunstilistest iseärasustest, siis kõik pastakad käivad lauale, kolks.

Millised olid eesti intellektuaalide suhted Lotmani rühmaga?

Kuuekümnendatel, kui semiootika siia tuli — semiootiline ei olnud lihtsalt termin, mis tähistas mingeid asju nagu nüüd, vaid see oli lähenemisviis, mis vastandas ennast kõigele ametlikule ja nõukogulikule. Lotmanil oli kogu aeg ju ebameeldivusi KGBga ja tal toimus läbiotsimisi, ma ei tea, kas nendeks mingit põhjust oli üldse või ei olnud.

Ma tõesti ei tea, missugused olid eesti progressiivsete rühmituste ja Lotmani rühmituse vahekorrad ja kuidas need kujunesid. Huno Rätsep oleks õige mees sellest rääkima, kui ta tahab rääkida. Sest Lotmani ja Kääriku suvekoolide probleem on üht otsa pidi juudi probleem.

Rätsepal oli endal ju lingvistide rühm — lõpetasime 62, minu naine[37] oli seal lingvistide rühmas ja Rätsep luges seal neile strukturalismi ja värki. Kuivõrd neid lähenemiskatseid tehti või tõrjuti, ma pole õige mees seda ütlema, aga ma olen küla pealt kuulnud, et Lotman ei olnud eriti huvitatud aborigeenide kaasamisest oma asjadesse.

[36] S.t Tubli, Igor, et ära kaitsesid!

[37] Luule Krikmann.

Siin oli muidugi Ariste, kes oli traditsiooniline lingvist. Ja ülikoolis olid oma võimu ja raha ja jumal teab mis vahekorrad veel peale selle ja nendest ma tõesti ei tea mitte midagi. Aga Rätsep on neid asju mulle mõnevõrra refereerinud. Kas teil Viitsoga oli ka juttu sellest rühmade vahekorrast?

Alguses oli jah väga suur vaimustus, kui semiootika väljaanded hakkasid ilmuma.

Aga samal ajal olid ju ka suvekoolid, mida tegid Huno Rätsep ja lingvistid.

Jaa, Rätsepal oli generatiivse grammatika rühm, see pidas just äsja oma poole sajandi juubelit. Ega ma oleks julgenud ikka ennast sinna ka toppida. Aga ma vist rääkisin Rätsepaga oma vanasõnaasjadest jälle juhtumisi ja siis Rätsep ütles, et tal on sihuke rühm ja kutsus mind sinna. Ja seal ma siis käisin.

Seal oli väga huvitav. Kuipalju seal seda generatiivset grammatikat enam oli. Igaüks rääkis põhiliselt oma asja.

Ülle Viks oli seal ja Haldur Õim oli seal, oi, seal oli väga palju. Viitso ja Mati Hint olid nagu omaette asjad, nemad olid eriprogrammidega. Mati läks pärast Tallinnasse ja ta ei saanud seal väga palju käia.

Siis veel olid kunstliku intellekti suvekoolid. Kas te sinna ei puutunud, Haldur Õim ja mitmed Moskva lingvistid osalesid seal?

See oli nagu hiljem siis.

Haldur on imeandekas inimene... Halduri väitekirjast oli mul eksemplar. [Otsib riiulist.] Jumal, aga kus ma nüüd selle panin. Viisin ta vist muuseumi Liisi Lainestele ja sinna ta jäi. See oli vägev töö, venekeelne, vajalike kärbete ja tsenseeringutega, aga vägev töö direktiivverbidest ja semantikast. Olen Haldurile peale käinud, et selle võiks publitseerida, tõlkida, aga ta arvab, et vananenud või mis.

Kas Paul Ariste õpetas teile?

Jah, üldkeeleteadust. Ariste oli imeloom omamoodi... polüglott, mälugeenius. Talle meeldisid poisikesed, siis kui oli vaja kedagi ära angažeerida oma erialale. Tüdrukutest ta eriti ei hoolinud.

Aristel palju kontakte Lotmaniga ei olnud?

See ongi selle probleemi üks tahke..., mille kohta mina ei ole õige mees refereerima. Sest mina olin sellal — *моя хата была с краю* —[38] olin muuseumis kogu aeg. Muuseum elas oma elu ja ülikoolis olid omad probleemid. Põhiküsimus oli muidugi Lotman *versus* Rätsep.

Kas keeleprobleeme ei võinud olla?

Keel suhtlemisel küll mingiks tõkkeks olla ei võinud. Eesti filoloogid võisid vene keeles loenguid kuulata.

Ma mäletan, kui käisin algkoolis, meile õpetati vene keelt juba teisest klassist peale. Tundsin end abitult, kuni viiendas klassis hakati grammatikat õpetama, siis läks paika. Teen vähe grammatikavigu, aga sõnavara ei valda.

Mu jaoks on keel teisene. Keeles ma ei mõtle, üksnes väljendan mõtteid. Seepärast mõnikord ei mäleta, mis keeles ma üht või teist asja lugesin.

Igaüks on selline, nagu ta on välja kukkunud. Inimene ei saa ennast andekamaks teha, kui ta on. Kuigi ta saab anded maha mängida, kui juhust on.

Aga eestlastest... Jaak Põldmäe oli kõige tihedamalt seotud selle semiootikarühmaga. Aga Jaak tegi suitsiidi, see oli 79. Kahju. Väga vaimustatud oli Lotmani tegevusest, eriti alguses, Ivar Kull. Ta lootis Lotmani asjade sümbioosile lingvistika ja mitme teise valdkonnaga.

[38] S.t mind see ei puudutanud.

Vladimir Toporov ja Vjatšeslav Vsevolodovitš Ivanov tegelesid ka folklooriga. Kas see oli teile lähedane? Muidugi nende käsitlus ei olnud eriti täpne.

See on mulle omane või lähedane. Seal on täielik analoogia Soome koolkonna taotlustega, kes otsisid ka folkloorivormide algkodu ja algvormi ja samuti tegelesid rekonstruktsiooniga. Aga Ivanovi ja Toporovi endiga mul kokkupuudet polnud — ma polnud ju veel kolmekümnenegi, aga nemad sellised hiiud, monstrumid, gigandid...

Kas Sergei Nekljudovi rühmaga on kontakti?

Ei ole, ma jäin nende konverentsidest kuidagi eemale. Eks iga suurkuju ümber on mingisugune tuumikrühm, välismaalaste kuulumisel sinna peab olema mingi lisamõte. Nekljudov suhtus väga hästi minusse. Ma isegi ühte tema toimetatud kogumikku kirjutasin artikli Alfred Žurinskist.[39]

Kas te natuke olete õpetanud ka semiootikuid? Ulvi Urm väitis, et Černovi ajal olite õpetanud. Hiljem olite mõninga aja meie semiootikanõukogu liige.

Ma lugesin 20 aastat ülikoolis igasugu erikursusi. Seal oli siis folkloori lühivormidest. Ja rahvahuumori kursus oli üks neist. Seal võis semiootikatudengeid ka olla. Igaüks sai valida aineid.

Vene ajal olid ju ikka kursused ja tudengid tundsid üksteist ja lävisid ja oli sootsium. Nüüd ma loen ja mingid inimesed istuvad audikas ja need ei ole üldse mingi kursus, vaid mingid inimesed nagu vihm alla sadanud siit ja sealt — mõned tunnevad üksteist ja mõned ei tunne.

FOLKLORISTIKAST

Kes õpetas teile folkloristikat?

Ohh... Sellal oli põhiliselt kaks õppejõudu, kes õpetasid folkloristikat — üks oli Eduard Laugaste ja teine oli Udo Kolk. Pärast

[39] Vt Krikmann 2009f.

Kolk oli selline üsna kibestunud mees... ja mina olin siis ülikoolist juba ammu läbi. Kolgi reputatsioon oli üliõpilaste seas üsna negatiivne, teda kutsuti "hüään siirupis", kuuldavasti. Aga meie aeg, no Laugaste... noh, see on nii pikk jutt, et teha selgeks, mis asi oli Eduard Laugaste, selleks mitte üksi et kulub mitu tundi, vaid selleks peaks Laugastest mingeid otse muljeid ja mälestusi omama. Laugaste oli sellal nagu negatiivne poolus ja Kolk oli positiivne.

Sellal oli väga vähe erikursusi. Üldkursust luges Laugaste ja Kolk luges meile mõned erikursused. Nende nimed olid eufemistlikud — "folkloristliku teooria marksistlik-leninlikud alused" vms — ja selle taga siis loeti soome meetodit eelkõige. Teine oli läänemeresoome naaberrahvaste folklooridest. Väga huvitavad loengud olid. Ja siis veel kolmandal-neljandal Ingrid Sarv andis meile mingit seminari ja luges ühtlasi rahvalaulu keelt, Juhan Peegli raamatu järgi[40] põhiliselt.

Ühe pildi peal on siin Matti Kuusi koos Ülo Tedre ja August Annistiga — kas nendega ka kokku puutusite?

Kui ma ei eksi, siis see on 1965. aastal Helsingis fennougristika kongressil. Annist oli seal, mäletan. Mingipärast lasti mind ka sinna. Palju ma siis taipasin — noor ja loll ja roheline.

Aga ma tean, et väliseestlased mitmed kohtusid siis oma tuttavatega üle mitmekümne aasta. Nad oli algul väga kahtlustavad, et kui punane sa siis ikka oled. Kas oled väljast valge ja seest punane või kui punane sa siis õieti oled. Aga noh, mingeid kontakte seal ikka uuendati. Ega need nõukogude rühmad ei käinud väga vabalt ringi. Noh, käisid küll, aga igal rühmal ikka ülesannetega seltsimees oli kaasas.

Kuidas praegu elab eesti folkloristika?

Minu meelest hästi. Selle uue Eesti aja jooksul on kirjandusmuuseum saanud tippkeskuse juhtasutuse staatuse — esimest korda oli sajandivahetusel ja nüüd siis teist korda, see on väga suur ime.

[40] Vt Peegel 1961.

Kuivõrd sellest abi on, aga ikka on abi. Nii et ei ole viga. Kuigi nüüd õpetamise koha pealt — see folkloristika on alla käiv eriharu. Kogu eesti elanikkond on allakäiv rühm, ta vananeb ja sündimus on, nagu ta on, ja kõik, mis sellega kaasneb...

Folkloristika olemasolu teadusmaastikul on üldse nagu mingi anakronism juba. Need folkloristika institutsioonid Lääne-Euroopas kogu aeg sulguvad ja kaovad maa pealt ära või imbuvad kokku etnoloogia või antropoloogiaga või neelatakse nende poolt alla.

Kas teil on praegu doktorandid?

Ma olen pensu peal ja mul pole midagi. Ent kuigi kirjandusmuuseum pole õppeasutus, siis tänu ka sellele, et ma lugesin ülikoolis kaua aega, mul on viis kaitsnud doktorit. Fraseoloogid ja folkloristid. Selle üle ma olen väga rõõmus ja uhke.

Mille kallal te töötate praegu?

Oh... Ma ei taha ennast võrrelda Uku Masinguga. Uku Masing oli geenius, mina olen lihtsalt Harju keskmine... Aga Masingul oli selline viga, et kui ta hakkas kirjutama, uurima midagi, siis ta pani tüve püsti; siis selle tüve küljest kasvas välja oks, see oli palju jämedam ja pikem kui see tüvi. Selle oksa küljest kasvas välja oksaharu, mis oli veel eriti jäme, jne. Ja siis see puu loomulikult kõige selle tagajärjel kukub külili.

Minul on ainuke ühisjoon Masinguga, et mul samamoodi kasvavad välja oksad ja siis nad kasvavad ja kukuvad külili. Ja mõni teine asi tuleb peale — ja mul on kohutavalt palju lõpetamata sodi arvutis praegu.

Praegu ma püüdsin kõigest väest, et enne surma lõpetada ära eesti mõistatuste kolmas lisaköide, kus on ette nähtud need kokkuvõtted ja ülevaated ja sellised asjad. Mingi deskriptsioon läbi selle. Uurimislugu ja avaldamislugu ja sisud ja vormid ja tähendused ja geograafiline levik jne.

Siis ühel hetkel ma sain aru, et mõistatuslaul — see on sihuke allžanr mõistatuse ja regilaulu piiril või puudutab neid mõlemaid. See on väga põgusalt ja halvasti ette töötatud ja need teadmised, mis ma pean sinna kirja panema, on väga pinnapealsed ja tühised.

Ja siis ma võtsin selle mõistatuslaulu ette. Hakkasin seda vaatama ja uurima ja siis see tegevus paisus ja paisus. Siis leidsin kogu seda sodi lapates (praegu seda on lihtne lapata, sest eesti regilauludest on olemas andmebaas; vanema osa põhjal suurepärane — Hurda ja Eiseni ja EÜSi kogud; Kirjameeste Seltsi oma kahjuks ei ole), vaadates siis seda mõistatuslaululist elementi ja põhilaulu — näiteks "hernes üsna ümmargune, uba pisut pikergune, lääts on lai ja lapergune" jne —, et seal tuleb väga huvitav side bioloogilise maailma ja artefaktide geograafilise levikuga. Siis vaatasin, et on veel üks oks — mõistatustüüp "unenägu". Näiteks et keegi näeb unes, et puud on kasvanud tema eluaseme juurde või kaevu juurde või mis iganes, läheb ema käest küsima, mis see tähendab, ja siis ema seletab, et sul on varsti pulmad ja puud on pulmalised; arukask on see ja see jne. Siis seletab need ära. Nüüd siis selle kallal.

See kolmas oks saab eriti jäme...

Kas Uku Masinguga ka kokku puutusite?

Noh, jälle põgusalt, muuseumi suitsunurgas põhiliselt, repliike vahetasime jah. Uku Masing suhtles Kristi Salvega folkloristidest tollal, nemad olid kohe ikka väga head sõbrad, nii et tema oli meie hulgast vist ainuke, kes lähemalt temaga suhtles.

Masing suhtus minusse hästi. Tollal mul oli mingi periood, kus ma tundsin huvi eesti ütluste ja retoorika vanemate allikate vastu. Nende hulgas on kirikukirjandusel oluline roll. Jõudsin seal kirjutada parömioloogilisest ainest vanemates sõnaraamatutes. Ent selle kirikukirjanduse kohta on põhjapanevaid töid lademes ilmunud — kuhu mina sinna mahun. Küsisin Masingu käest, kas ma julgen nendel teemadel midagi kirjutada, kõik juba ära kirjutatud teoloogide ja pastorite poolt. Masing ütles: "Oh, need inimesed on nii laisad, et kõik, mis te kirjutate, on uus ja vajalik." No ma ei tea, kas see nüüd paika pidas või ei, aga...

Arutame eesti iseärade üle. Küsime, mis ta arvab suhtumisest Eestis semiootikasse — kas võib öelda, et suurema huvi periood semiootika vastu oli siis, kui semiootikas nähti selgeid

täppisteadusesuunalisi soovitusi humanitaarteadustele, metoodilist täpsust?

Jah, täitsa võimalik. Aga see fakt, et Lotmani rühm oli olemas, see ise juba oli midagi. See tõik kiirgas, seda teadvustati, ükskõik kui tihedad olid siis selle ja eesti progressiivsete mõtlejate kommunikatiivsed suhted.

Eestlaste lähenemine on püüd olla selge ja loogiline, kas pole?

Kas on? Võib-olla on, ma ei tea. Nad on nii suured pidurid, et ei ole võimelised udutama. Nagu Ann rääkis, kui jutt oli kunstilistest iseärasustest, siis pastakad kolksti lauale... kui algab lõõritamine, siristamine, siis eestlase aju lülitub välja...

Huvitav, kas folklooris, vanasõnade puhul, see ei tule esile? Võrdlevalt, teiste rahvastega.

On jah paljudel uurijatel tekkinud illusioone, et vanasõnadest võib välja lugeda selle rahva mentaliteeti või maailmavaadet või psühholoogilist laadi. Aga tegelikult minu muljete põhjal on nii, et on olemas mingisugune kiht vanasõnu — see puudutab Zipfi jaotuse sagedasemat osa, kullafond, mis ei puuduta paljusid tüpoloogilisi üksusi, aga mis on nii veetlevad, vajalikud, nad on metafoorsed reeglina, et nad levivad igale poole laialt, ja see kiht katab kinni...

Kuigi läänemeresoome folklooris on Kalevala vormi sundus suur, alliteratsioone mõtlen, need pole päris ideofoonid, aga on kõla kaudu seotud ja pärsivad laenamisvõimalusi. Samuti pärsib lõppriim laenamisvõimalusi.

Näiteks vene ja saksa vanasõnadel on õudselt lõppriime. Aga üldiselt nad on metafoorsed ja metafoorid annavad ennast laenata keelest keelde. Nad on tundunud nii vajalikud, ilusad ja atraktiivsed, nad levivad igale poole, laialt; mitte ainult et tungivad paljudesse keeltesse, vaid paljudes keeltes satuvad prioriteetsete, populaarsete, tihti tarvitatavate hulka ja see kiht katab kohaliku eripära kinni, tapab ära kohaliku, mis jääb siis palju madalamatesse sageduskategooriatessse.

See on, kui me vaatame empiirikat vanasõnade kohta — seda empiirikat on küll vähe maailmas, aga vähemalt Eesti, Soome,

ka Läti, Leedu arhiivimaterjalid on kogu poolest suured —, nagu öeldakse, *есть где кататься*;[41] aga Dali vanasõnade kogumik[42] on vaid üksiklausete jada.

Seetõttu rahvuse psüühilisi eripärasid välja selgitada ei õnnestu ja ma ei usu sellesse ja mitmed minust targemad inimesed ei usu ka. Sest ei tule midagi.

Nõukogude autorid kirjutasid üksteise järel, et vene vanasõnad on kõige ilusamad ja tähtsamad ja moraalselt kõige kõrgemad, patriotismi ja armastust täis. Keegi Tšernovi-nimeline Saratovist, kel oli raamat *Философия и фольклор*,[43] seal oli tohutu ilusaid vanasõnu, kirjutasin neid välja.

Ent kas on teil lemmikvanasõna?

Näiteks see: "Vaese inimese uhkus on nagu kampsuniga magamine — tõmbad pea peale, on pee paljas, tõmbad pee peale, on pea paljas."[44] Pea paljas tähendab, et tuleb olla alandlik, siis on allpool soe, aga kui hoiad pea kaetud, siis võib juhtuda igasugu olmelisi asju allpool.

Neid putukaid on nii palju, igaüks on omast kohast kena.

Ja näitab siis raamatut ja kommenteerib.

See on siis… *Proverbia septentrionalia* —, läänemeresoome ühisvanasõnade esimene köide ja ainus seni.[45] Loodetavasti pärast minu lahkumist siit ilmast tekib veel köiteid. Nemad on materjali suuruse või sageduse järgi reas, läbi rahvaste. Vene, läti, saksa, rootsi — naaberrahvaste paralleelid on sagedastel vanasõnadel olemas kõigil peaaegu. Vähem sagedastel on paralleele vähem. Et laenud tapavad kohalikud leiutised ära — ka siin see näha ja tundub paika pidavat.

---

[41] Vn k on, kus sõita.

[42] Vt Dal 1993 [1862].

[43] Vt Tšernov 1964.

[44] Vt tüüp 13096: "Vaese inimese uhkus on nagu kamsuliga magama heita: võta pää pääle — jalad paljad, võta jalge pääle — pää paljas."

[45] Vt Kuusi jt 1985; vt ka Krikmann 2001.

Haruldasi on see-eest palju, järelikult igal kasutajal on ka mõni haruldane.

See on improvisatsioon. Tegelikult see üheliste massiiv, see on repertuaari pikk pink. Neid batsille, improvisatsioone peab olema, sealt tuleb elujõud, innovatsioon. Kui see kaob ära, siis selle žanriga on krõška, uut verd ei tule peale. See on demograafiline kriis sel žanril. Neid peab olema.

Meie opereerime arhiivimaterjaliga. Peab aga pidevalt silmas pidama, et arhiiv ei ole elu, ei ole folkloor ise, vaid tekstilised jäljed sellest. Jumal tänatud, et Eestis on neid folkloorseid jälgi väga palju. Kui on vähe empiirikat, siis on udutamise ehk tõlgendamise võimalusi (kuidas soovite) palju.

Kus see arhiiv asub?

Tartus põhiliselt, kirjandusmuuseumi keldris, seal kõik koos. Sinna on nüüd koondatud ka endised Keele ja Kirjanduse Instituudi kogud ja endised rahvaluule kateedri kogud. Regilaulu andmebaas on väga hea. Mõistatuste andmebaas, täielik. Mu lapsega koos tegime.[46] Levikukaarte teeb, jne. Päris heade võimalustega.

Mis siis ikkagi oli kõige tähtsam Tartu-Moskva koolkonnas?

Minu meelest oli kõige tähtsam, et nad hakkasid nõukogude võimule vastu. Konstitueerisid ennast sellisena. Kuna nad olid juudid, siis nad olid tehnoloogiliselt väga osavad. See vastuseis ei olnud selline, et ta oleks kohe kutsunud kallale või initsieerinud mingeid rünnakuid. Aga see oli kogu aeg tunda, kes vähegi matsu jagas. Ja loomulikult nad tõid selle semiootika meie maale ka.

Ja kõik need järeltulijad. Kas teil Randviir[47] on alles? Kes teil noortest praegu selline kõige nutikam on?

[46]Eesti mõistatused (võrguteavik). Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond; koostajad: Jaak Krikmann, Arvo Krikmann. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2012. Vt www.folklore.ee/moistatused.

[47]S.t Anti Randviir (1975), praegu TÜ semiootika vanemteadur.

Kirjandus

A r h i p o v a , P e t r o v 2014 = Архипова, Александра Сергеевна; Петров, Никита Викторович. Малые жанры — большому ученому: Учителю и другу. — *Антропологический форум*, № 121, с. 147–151. Vt anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/021/arkhipova_petrov.pdf

B a r a n, Anneli, Liisi L a i n e s t e, Piret V o o l a i d (eds.) 2014. *Scala Naturae: Festschrift in Honour of Arvo Krikmann for his 75th Birthday*. Tartu: ELM Scholarly Press. Vt www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:287790

D a l 1993 [1862] = Даль, Владимир Иванович. *Пословицы русского народа.* Москва: Русская книга

G r z y b e k, Peter 1984. Grigorij L'vovič Permjakov (1919–1983). — *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship*, No. 1, pp. 175–182

G r z y b e k, Peter 1989. *Studien zum Zeichenbegriff der sowjetischen Semiotik (Moskauer und Tartuer Schule)*. (Bochumer Beiträge zur Semiotik 23.) Bochum: Universitäts-Verlag Brockmeyer

G r z y b e k, Peter 1994. Foundations of semiotic proverb study. — Wolfgang Mieder (ed.). *Wise Words: Essays on the Proverb*. (Garland Reference Library of the Humanities, Vol. 1638; Garland Folklore Casebooks, Vol. 6.) New York: Garland Publishing, pp. 31–71

G r z y b e k, Peter 2014. Mosaic or jigsaw?: Publishing an article from Estonia in the "West", 30 years ago, when circumstances were quite different from today. — *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship*, Vol. 31, pp. 11–34

H u s s a r, Anne, Arvo K r i k m a n n, Ingrid S a r v (koost.) 1984. *Vanasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Raamat

J o h n s o n, Mark 1993. *Moral Imagination: Implications of Cognitive Science for Ethics*. Chicago: University of Chicago Press

K r i k m a n n, Arvo 1974. Some difficulties arising at semantic classifying of proverbs. — *Proverbium*, Vol. 23, pp. 865–879

K r i k m a n n 1978 = Крикманн, Арво. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы. — Григорий Львович Пермяков (сост., ред. и предисловие). *Паремиологическии сборник: Пословица, загадка (структура, смысл, текст)*. (Исследования по фольклору и мифологии Востока.) Москва: Наука, с. 82–104

K r i k m a n n 1984a = Крикманн, Арво. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы. — Григорий Львович Пермяков (сост. и ред.). *Паремиологические исследования: Сборник статей.* (Исследования по фольклору и мифологии Востока.) Москва: Наука, с. 149–179

K r i k m a n n, Arvo 1984b. 1001 Frage zur logischen Struktur der Sprichwörter. — *Kodikas / Code: Ars Semeiotica*, 7 (3/4), S. 387–408

K r i k m a n n, Arvo 1992. Härjamari, vähirasv (zoohübriididest ja -absurdidest paröömikas). — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 667–682

K r i k m a n n, Arvo 2000. Vanasõnad loomade identiteedist (tüpoloogilisi memuaare). — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 18–24; nr 2, lk 117–132

K r i k m a n n, Arvo 2001. Viimane pikk pilk "Proverbia septentrionalia" valmimisloole. — Luule Krikmann, Mare Kõiva, Kristi Salve (toim.). *Paar sammukest XVIII: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 1999*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–114

K r i k m a n n, Arvo 2003. Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse. — Arvo Krikmann (toim.). *Uurimusi folkloori lühivormidest*. (Reetor 1.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 52–144

K r i k m a n n, Arvo (toim. ja koost.) 2004. *Netinalju Stalinist — Интернет-анекдоты о Сталине — Internet Humor about Stalin*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum

K r i k m a n n, Arvo 2009a. *Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic, and Metaphor*. Wolfgang Mieder (ed.). (Supplement Series of *Proverbium*: Yearbook of International Proverb Scholarship; Vol. 29.) Burlington, Vt.: "Proverbium" in cooperation with the Department of German and Russian, The University of Vermont

K r i k m a n n, Arvo 2009b. Jokes in Soviet Estonia. — *Folklore*, Vol. 43, pp. 43–66

K r i k m a n n, Arvo 2009c. On the similarity and distinguishability of humour and figurative speech. — *Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 13, No. 1, pp. 14–40

K r i k m a n n, Arvo 2009d. Finnic and Baltic nationalities as ethnic targets in contemporary Russian jokes. — Arvo Krikmann, Liisi Laineste (eds.). *Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: EKM Teaduskirjastus, pp. 73–95

K r i k m a n n, Arvo 2009e. How I started and continued, and to whom I am indebted (author's introduction). — Arvo Krikmann. *Proverb Semantics: Studies in Structure, Logic, and Metaphor*. Wolfgang

Mieder (ed.). (Supplement Series of *Proverbium*: Yearbook of International Proverb Scholarship; Vol. 29.) Burlington, Vt.: "Proverbium" in cooperation with the Department of German and Russian, The University of Vermont, pp. 1–14

K r i k m a n n 2009f = Крикманн, Арво. Поклон Альфреду Журинскому (по следам его "Загадок народов Востока"). — *Вестник РГГУ. Серия "Литературоведение. Фольклористика"*, № 9, с. 374–399

K r i k m a n n, Arvo 2012a. Estonian three nation jokes. — Liisi Laineste, Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki (eds.). *Estonia and Poland: Creativity and Tradition in Cultural Communication*. Vol. 1. Tartu: EKM Teaduskirjastus, pp. 7–20

K r i k m a n n, Arvo 2012b. Observations on traditional or folk tales appearing in the Berlin recordings of Estonian speech. — Jaan Ross (ed.). *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. (Das Baltikum in Geschichte und Gegenwart; Bd. 5.) Köln: Böhlau Verlag, pp. 125–146

K r i k m a n n, Arvo, Ingrid S a r v (toim.) 1980–1988. *Eesti vanasõnad.* I–V. Tallinn: Eesti Raamat

K r i k m a n n, Arvo, Rein S a u k a s 2001–2014. *Eesti mõistatused.* I–III. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus

K u l l, Kalevi, Ekaterina V e l m e z o v a 2017a. Leo Võhandu: Informaatika seostest semiootikaga. — *Acta Semiotica Estica*, 14. kd, lk 176–183

K u l l, Kalevi, Ekaterina V e l m e z o v a 2017b. "Ma ei saa kunagi aru, miks ma pean Tartust ära sõitma, kui ma seal olen": Mati Hindiga eesti keelest, semiootikast ja Tartust. — *Acta Semiotica Estica*, 14. kd, lk 165–175

K u l l, Kalevi, Ekaterina V e l m e z o v a 2018a. Semiootikast ja semiootika ajaloost Peet Lepikuga. — *Acta Semiotica Estica*, 15. kd, lk 178–195

K u l l, Kalevi, Ekaterina V e l m e z o v a 2018b. Jaan Kaplinski ja semiootika. — *Acta Semiotica Estica*, 15. kd, lk 196–213

K u u s i, Matti, Marje J o a l a i d, Arvo K r i k m a n n, Pentti L e i n o, Elsa K o k a r e, Kari L a u k k a n e n, Vaina M ä l k, Ingrid S a r v 1985. *Proverbia septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels*. Transl. Nigel Brigden. (Folklore Fellows Communications 236.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia

L a k o f f, George, Mark J o h n s o n 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books

L a u h a k a n g a s, Outi 2010. Paremiological correspondence and its after-thoughts. — *Folklore*, Vol. 46, pp. 83–94

L e p i k, Peet 2007. *Universaalidest Juri Lotmani semiootika kontekstis = Universals in the Context of Juri Lotman's Semiotics = Об универсалиях в контексте семиотики Юрия Лотмана*. Toim. Silvi Salupere. (Tartu Semiotics Library = Tartu semiootika raamatukogu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

L o t m a n, Juri 1964. Лекции по структуральной поэтике. Вып. 1 (Введение, теория стиха). — *Труды по знаковым системам* (*Sign Systems Studies*), Vol. 1, с. 5–194

M i e d e r, Wolfgang 2014. Sõbrad on isegi kaugel viibides lähedal: Arvo Krikmann 75. Tlk Johanna Ross. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 540–542

M o r r i s, Charles W. 1946. *Signs, Language and Behavior*. New York: Prentice-Hall

P e e g e l, Juhan 1961. *Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder

P e r m j a k o v 1968 = Пермяков, Григорий Львович. *Избранные пословицы и поговорки народов Востока*. Москва: Наука

P e r m j a k o v 1970 = Пермяков, Григорий Львович. *От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише)*. (Исследования по фольклору и мифологии Востока.) Москва: Наука

P e r m j a k o v 1979a = Пермяков, Григорий Львович. *Пословицы и поговорки народов Востока: Систематизированное собрание изречений двухсот народов*. Москва: Наука

P e r m y a k o v, Grigori L. 1979b [1970]. *From Proverb to Folk-tale: Notes on the General Theory of Cliché*. (Studies in Oriental Folklore and Mythology.) Transl. by Y. N. Filippov. Moscow: Nauka

P i n k e r, Steven 2002. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: Allen Lane

R o o l e i d, Karin Maria (koost.) 2009. *Arvo Krikmann: Bibliograafia 1963–2009*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus

S a r v, Mari 2009. Kommenteeritud kroonika akadeemik Krikmanni juubeli puhul. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 526–530

S a r v, Mari 2017. In memoriam: Arvo Krikmann (1939–2017). — *Studia Metrica et Poetica*, Vol. 4, No. 1, pp. 162–164

S e b e o k, Thomas A. (ed.) 1960. *Style in Language*. New York: Wiley

S z e m e r k é n y i, Ágnes 1974. A semiotic approach to the study of proverbs. — *Proverbium*, Vol. 24, pp. 934–936

T a m m, Marek, Kalevi K u l l 2015. Eesti teooria. — *Akadeemia*, nr 4, lk 579–624, 761–763

T š e r n o v 1964 = Чернов, Владимир Иванович. *Философия и фольклор*. Саратов: Приволжское книжное издательство

V e l m e z o v a, Ekaterina, Kalevi K u l l 2016a. Juttu Tiit-Rein Viitsoga, semiootikast. — *Acta Semiotica Estica*, 13. kd, lk 185–196

V e l m e z o v a, Ekaterina, Kalevi K u l l 2016b. Tõlkimine kui zoosemiootika põhiküsimus: Aleksei Turovski ja Tartu—Moskva koolkond. — *Acta Semiotica Estica*, 13. kd, lk 197–210

V e l m e z o v a, Ekaterina, Kalevi K u l l 2017. Teoreetilisest keeleteadusest Eestis, semiootikaga seoses: Kõnelus Haldur Õimuga. — *Akadeemia*, nr 2, lk 212–237, 349

Õ i m, Haldur 1975. Väitekiri parömioloogia alalt. — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 571–572

KALEVI KULL (1952) on lõpetanud Tartu Ülikooli bioloogina 1975, bioloogiadoktor 1987. TÜ ökofüsioloogia korraline professor ning zooloogia ja botaanika instituudi ökofüsioloogia osakonna juhataja 1992–1998, TÜ semiootika osakonna dotsent a-st 1997, biosemiootika professor a-st 2007. *Akadeemias* avaldanud artiklid "Elujõud, biosemiootika ja Jakob von Uexküll" (1991, nr 10, lk 2097–2104), "*Semiotica Tartuensis*: Jakob von Uexküll ja Juri Lotman" (1995, nr 12, lk 2467–2483, koos Mihhail Lotmaniga) ja "Eesti teooria" (2015, nr 4, lk 579–624, koos Marek Tammega), järelsõnad Jesper Hoffmeyeri ja Claus Emmeche artiklile (1997, nr 12, lk 2646–2649), Karl Ernst von Baeri artiklile (2002, nr 12, lk 2585–2589, koos Erki Tammiksaarega), Robert Roseni artiklile (2006, nr 12, lk 2749–2752) ning taas Karl Ernst von Baeri artiklile (2018, nr 4, lk 605–611), samuti arvustuse TÜ teoreetilise bioloogia ringi ajakirja *Vita aeterna* kohta (1991, nr 10, lk 2213–2214).

EKATERINA VELMEZOVA (1973) on lõpetanud Moskva Ülikooli keeleteadlasena 1996. aastal, kaitsnud filosoofiadoktori kraadi 2000

(Venemaa TA), 2005 (Lausanne'i Ülikool) ja 2007 (Toulouse'i Ülikool, habilitatsioon). Töötanud Venemaa Teaduste Akadeemia slavistika instituudis Moskvas 1999–2007, a-st 2000 õpetab Lausanne'i Ülikoolis, a-st 2015 slavistika ja Ida-Euroopa keeleteaduse ajaloo ja epistemoloogia professor.

Ühistööna on autoreilt *Akadeemias* ilmunud artikkel "Teoreetilisest keeleteadusest Eestis, semiootikaga seoses: Kõnelus Haldur Õimuga" (2017, nr 2, lk 212–237).

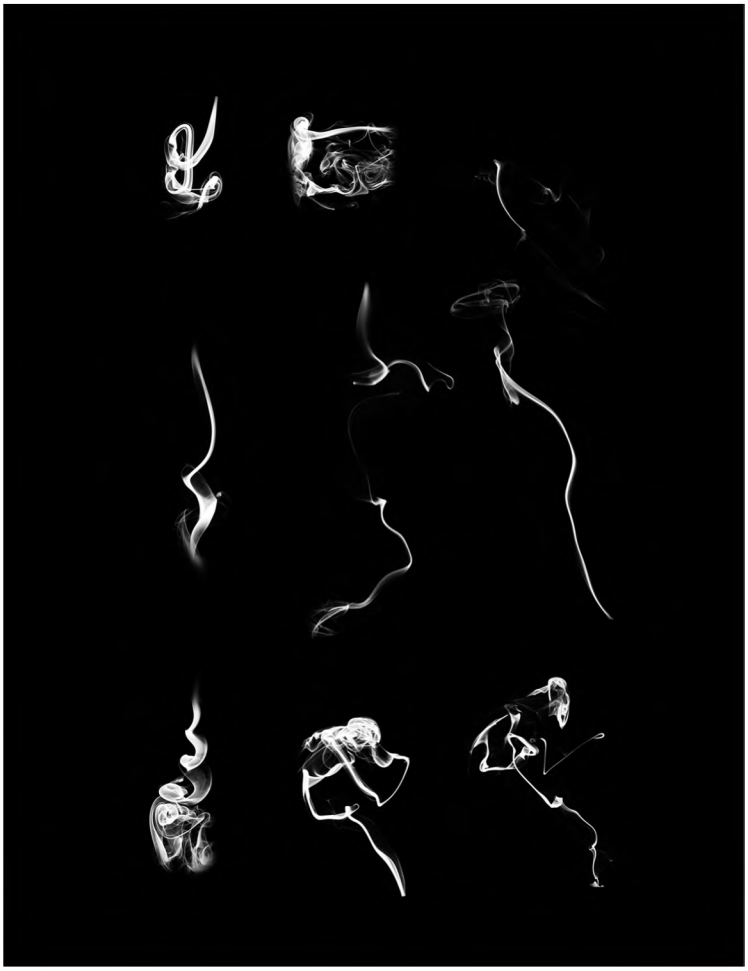

INGA HEAMÄGI. “Olgu mu palve kui viirukisuits
Su palge ees . . .” IV (Psalm 141:2) (2018)

VENEMAA TEADUSTE AKADEEMIA REFORMIMINE

Uno Veismann

Nõukogude Liidu lagunemisest peale on Venemaal kestnud väitlus Teaduste Akadeemia reformimise üle. Reform on pikka aega seisnud tähtsal kohal nii trükiajakirjanduses kui ka internetikommentaarides, sellest on kirjutatud raamatuid. Reformimise teemal on mitu korda sõna võtnud president Vladimir Putin. Akadeemia reformimist käsitlenud teadlaste, ajakirjanike ja poliitikute arvamused hõlmavad kogu vahemiku vastuseisust igasugusele reformimisele kuni akadeemia likvideerimise ettepanekuteni ja ühisosa on neis raske leida. Tuleb aga öelda, et arutelud ei ole keerelnud üldse mitte teaduse enda arenguprobleemide ümber, vaid kesksel kohal on seisnud akadeemia(te) koosseisu, teadusasutuste struktuuri ja alluvuse (juhtimise) probleemid. Veel kitsamalt võttes soovis riik süsteemi restruktureerida — lahutada teadusinstituudid akadeemiast ja hoida nende juhtimine valitsuse kätes. Kuigi nüüdseks on reformimises tehtud olulisi ja jõulisi samme, ei ole väitlused lõppenud ja akadeemia sõltumatuse kaitsjad on vaidlustanud riigiduuma otsused Venemaa Teaduste Akadeemia reformimise kohta.

Teatavasti eksisteeris Nõukogude Liidus peale liiduvabariikide teaduste akadeemiate neist palju suurema potentsiaaliga üleliiduline akadeemia. Selle Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia viimaseks presidendiks aastatel 1986–1991 oli matemaatik Guri Martšuk (1925–2013), kes võitles oma ametiaja lõpuni üleliidulise akadeemia säilitamise eest muutumatu struktuuriga. Ka akadeemia presiidiumis jäi ta lõpuks üksinda ja loobus järgmiseks ametiajaks kandideerimast. Veel enne Nõukogude Liidu lagunemist üritati moodustada üleliidulise teaduste akadeemia rüpes

liiduvabariigi Vene NFSV teaduste akadeemiat. Selleks eraldati 160 akadeemikukohta ning provintsiteadlased ja asjamehed tõttasid neile kandideerima. Jäi selgusetuks, kuidas oleksid sündinud uue akadeemia instituudid, kui raha ei jätkunud olemasolevatelegi. Valitsuse lauale ilmus veel ettepanek likvideerida Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia ja moodustada täiesti uus Venemaa Akadeemia umbes 1500 liikmega. Ka sellele ettepanekule õnnestus teadlastel vastu seista ja lõpuks transformeerus Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia otse Venemaa Teaduste Akadeemiaks (vene k Rossiiskaja Akademija Nauk, edaspidi RAN). Presidendiks oli aastatel 1991–2013 varem raketitõrjesüsteemide loomises osalenud matemaatik Juri Ossipov, tema järeltulijaks sai füüsik Vladimir Fortov.

Võib öelda, et esimene reformimise etapp käivitus kohe teadusinstituutide rahastamise järsu vähendamise tulemusena; tagantjärele on seda nimetatud šokiteraapia etapiks. 1992. aasta paiku vähenes igat liiki teadusinstituutide rahastamine 15–20 korda. Ka president Vladimir Putin tõdes 2004. aastal, et eelmise kümne aastaga olevat teaduse finantseerimine kahanenud kümme korda, teadustöötajate arv kolm korda (Bojarintsev, Fionova 2010). Suurimad kaotused olid siiski akadeemiavälistes rakendusuuringute instituutides ja konstrueerimisbüroodes, mille arv Nõukogude Liidu lõpul oli umbes 5000. Nende kokkuvarisemine andis hoobi nn monolinnadele, kus kogu majandus toetus ühele teadus-tootmisasutusele. Siia tuleb arvata ka teaduslinnakud (vene k naukogradõ). Arutluse all oli teaduse arengukontseptsioon, mille kohaselt riiki pidi jääma 100–200 uurimisinstituuti; sel ajal oli neid veel üle 3000. Kahekümne aastaga emigreerus Venemaalt ametlikel andmetel umbes 25 000 teadlast, mitteametlikel andmetel 80 000 teadustöötajat. Lahkus 70–80% matemaatikutest, 40% füüsikateoreetikutest. RANi president Vladimir Fortov on selle etapi kohta öelnud: "Tänu Venemaa Teaduste Akadeemias väljakujunenud teaduse organiseerimise põhimõtetele õnnestus akadeemial hoiduda täielikust lagunemisest 1990. aastate sotsiaalmajanduslikes muutustes, kus riik sisuliselt loobus teaduse juhtimisest, jättes selle turu meelevalda, kuid teadlaskond ei suutnud astuda konstruktiivsesse dialoogi võimuga ega veenda teda sellise

enesehävituse kahjulikkuses. Sel keerulisel ajal osutus hävitatuks umbes 80% rakendusteadusest" (tsit Gubarev 2014: 95). Teiselt poolt tekkis aga mõne aastaga juurde poolsada end akadeemiaks nimetavat organisatsiooni.

Teine koondamislaine tabas akadeemia instituute uue sajandi algul, kui koosseisude "korrastamise" nime all vähendati teadlaste arvu veel umbes 20% võrra. Valuliselt elati üle ingliskeelsetele publikatsioonidele kõrgeima väärtuse omistamine. 2000. aastatel hakkas teaduse rahastamine siiski aeglaselt kasvama. Kestma jäid väitlused selle üle, kas ja kuivõrd tuleks endise Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia varemetel sündinud RANi reformida. Teadlaste eliidi arvamus oli, et jäetagu akadeemiad koos nende institutsioonidega väljastpoolt rahule. Vajaduse korral oskavat nad ennast ise reformida ja olevat alati hoidnud end sõltumatuna riigivõimust. Sel teemal ilmunud raamatute autoriteks on avalikkusele hästi tuntud tegelased, näiteks Nobeli auhinna laureaat Žores Alfjorov (*Ajudeta võim*, 2013), teenekas teadusajakirjanik ja -kirjanik Vladimir Gubarev (*RANi tapmine*, 2013) ning kurikuulus poliitik-visionäär Maksim Kalašnikov (*Uus inkvisitsioon*, 2014). Neis raamatutes on siiski ülekaalus ühekülgsed väited ja emotsioonid, mistõttu sündmuste tegelikku kulgu on kajastatud lünklikult.

NÕUKOGUDE LIIDU TEADUSTE AKADEEMIA MOODUSTUMINE

Akadeemia reformijate esinemistes seisab tähtsal kohal varasema teadusasutuste struktuuri ja toimimise kriitika. Kas ja mil määral pidanuks RAN säilitama Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia isikkoosseisu, struktuuri ja taristu? Avalikkuse ette on toodud sügavad ebakõlad nõukogudeaegses teaduskorralduses. Üks vaidlusteemasid on seejuures olnud akadeemia järjepidevuse küsimus. Akadeemia sõltumatuse kaitsjate väitel on Venemaal kaks enam kui 300 aasta vanust struktuuri: kirik ja teaduste akadeemia. Nüüdne Venemaa Teaduste Akadeemia on nimelt taotlenud, et teda peetaks Peeter Esimese loodud Teaduste ja Kunstide Akadeemia järeltulijaks. Senati otsus akadeemia loomise kohta pärineb

1724. aastast, kusjuures on märkimisväärne, et raha pidi tulema Narva, Tartu, Pärnu ja Kuressaare linnalt (Komkov jt 1974: 18). (Silmas peeti ilmselt nendes linnades laekuvaid tollimakse.)

Kritiseerijad seevastu leiavad, et RANi järjepidevus piirdub ainult Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemiaga, kui sedagi. Rõhutatakse, et Peterburis tegutsenud Teaduste ja Kunstide Akadeemia algaastail seisis tähtsal kohal Euroopa teaduse toomine Venemaale, akadeemikute hulgas olid ülekaalus sakslased, hollandlased, prantslased jt: 111 akadeemikust olid 78 välismaalased. Sel teemal on teaduspublitsist Sergei Romanovski kirjutanud raamatu *"Kohaletassitud" teadus* (2004), kus ta väidab, et sel viisil moodustunud välismaalastest teadlaskond kujutas endast algusest peale riigipalgaliste uurijate-ametnike struktuuri. See ei kasvanud välja kohapealsetest teaduse vastu huvi tundnud inimestest. Nii olevat tekitatud euroopastunud teadlaste kiht, mis vaevaliselt kontakteerus kohaliku haritlaskonnaga. Venemaa polevat seda teadust vajanud.

Alates 1747. aastast seati eesmärgiks akadeemia venestamine. Esimene tuntuks saanud venelasest akadeemik-loodusteadlane oli Mihhail Lomonossov. Sajandi lõpuks olid pooled akadeemikud venelased. 1841. aastal liideti Peterburi Keiserliku Teaduste Akadeemiaga (nii oli selle asutuse nimi 1836. aastast) Katariina II rajatud Venemaa Akadeemia, millesse kuulusid enamjaolt venelased, ja sellest ajast peale sai akadeemia töökeeleks vene keel. Siiski jätkus teadlaste tööle kutsumine ka Euroopast ning valitsus kui rahastaja üritas esiplaanile seada rakendusülesandeid. Akadeemia paarsada akadeemikut moodustasid ekspertidena tegutseva ja teadust populariseeriva kompaktse institutsiooni, meenutades teadlaste klubi. Märksa suurem hulk teadlasi töötas aga juba eelmise sajandi algul ülikoolide juures. Akadeemia oli omandanud bürokraatliku riigiasutuse tunnusjooni (Romanovski 2004), teadlaste ja bürokraatide vastasseisud päädisid avalikkuse ette jõudnud konfliktidega.

Enne 1917. aastat oli Peterburi Keiserlikus Teaduste Akadeemias 220 teadlast ja 37 tegevliiget (akadeemikut). Uus võim alustas jõupingutusi nende suunamiseks "sotsialistlikule ülesehitustööle". Üks leebeid meetodeid oli uute, paralleelsete asutuste

loomine. 1918.–1919. aastal moodustati 33 uut sõltumatut uurimisasutust, akadeemia autonoomia aga kahanes. Ta allutati haridusministeeriumile, kus kord tehti isegi ettepanek akadeemia kui vana riigikorra tarbetu jäänuk likvideerida. 1925. aastal nimetati akadeemia ümber NSV Liidu Teaduste Akadeemiaks (TA) ja viidi rahvakomissaride nõukogu alluvusse. Valitsus andis akadeemiale lisaks 42 kohta, mille täitjate hulka suruti hulk kommunistepoliitkarjeriste. Lõplikult suudeti Teaduste Akadeemia siiski põlvili suruda alles 1927.–1929. aastaks. Uue põhimääruse järgi, mis võeti vastu 1930. aprillil, sai akadeemia esmaseks ülesandeks osaleda sotsialismi ülesehitamises. Ühtlasi sisaldus selles punkt akadeemiast väljaviskamise võimaluse kohta. Akadeemia allutamise hinnaks olid aga rängad poliitilised repressioonid.

1921. aastal toimus kohtuprotsess, kus 61 süüdimõistetu hulgas oli mitu professorit ja muud teadlast, kes lasti maha hoolimata Teaduste Akadeemia tollase presidendi Aleksandr Karpinski (1846–1936) protestidest. Üpris arusaamatu aktsioon oli 1922. aastal kahesaja tuntud teadlase ja kultuuritegelase sunniviisiline saatmine välismaale.

Oma osa repressioonides oli parteilisel ajakirjandusel, mis piitsutas akadeemiat ja nõudis rahvavaenlaste minemakihutamist. Stalin oli otsustanud, et TA juhtimine peab algama kommunistliku partei keskkomiteest. Partei poliitbüroo koostas uued akadeemikute valimise eeskirjad ja esitas kolm nimekirja: esimeses kõrgemad parteiaktivistid (Nikolai Buhharin jt), teises muud parteile lähedal seisvad kandidaadid ja kolmandas muidu vastuvõetavaks arvatud isikud; nimekiri edastati täitmiseks akadeemia peasekretärile.

Esimestel valimistel 1929. aasta jaanuaris kukutasid akadeemikud poliitbüroo kandidaadid läbi, kuid kordusvalimisel, kui valijaid oli tublisti "töödeldud", osa neist siiski aktsepteeriti. Järgnes ajakirjanduse uus rünnak akadeemia vastu, korraldati kolmandad valimised ja nüüd osutusid kõik kandidaadid valituks. Stalin seda vastuhakku ei andestanud ja järgnes akadeemia uus "puhastus": Leningradi saadetud valitsuskomisjoni otsusega vallandati ajavahemikus 1929. aasta juunist detsembrini 128 koosseisulist töötajat 960-st ja 520 mittekoosseisulist töötajat 830-st. Teadus-

loolase Valeri Soiferi andmetel osutus 1929. aasta lõpuks arreteerituks 1729 akadeemia töötajat, kelle üle peeti kohtuprotsesse (Soifer 2016: 109).

Esimese akadeemia instituudina loodi 1925. aastal põllumajanduse keskinstituut, mille direktoriks sai mainekas ja tollal riigitruu teadlane Nikolai Vavilov (1887–1943). Ta lubas tõsta põllukultuuride viljakust teaduse abil ja sai põllumajandusteaduse tippjuhiks ning ka naiivseks poliitikuks. 1929. aastal moodustati Üleliiduline Põllumajandusteaduste Akadeemia VASHNIL (vene k Всесоюзная академия сельскохозяйственных наук имени В. И. Ленина) ja selle tiiva all hulk instituute: teraviljainstituut, maisiinstituut, juurviljainstituut ja veel hulk teisi kuni küülikukasvatuse instituudi ja vihmasaju juhtimise laboratooriumini välja. Raha selleks kõigeks muidugi ei piisanud, kuid mis veel hullem: ei jätkunud ka inimesi. Nõukogude süsteem tekitas kiiresti uut tüüpi juhte, paigutades poliitiliselt ustavaid, kuid võhiklikke inimesi kõrgetele kohtadele. Nende valikul oli otsustavaks kriteeriumiks proletaarne päritolu, mitte haridus ega asjatundlikkus. VASHNILi asepresident kõneles: "Me püstitame praegu loosungi: kutsuda kümme tuhat töölist põllumajandusteadusse" (Popovski 1991).

1934. aastaks oli VASHNILi egiidi all 407 mitmesugust katseasutust kokku umbes üheteistkümne tuhande teadustöötaja ja tehnikuga. Süsteem muutus juhitamatuks ja järjekordse reformiga jäeti sadakonnast instituudist alles 78. Vavilov lõi aga samal ajal geneetika instituudi, mis tõi talle rahvusvahelise kuulsuse, kuid sai kodumaal tema kirstunaelaks. VASHNILi presidendiks tõusis Stalini favoriit Trofim Lõssenko.

1934. aastal viidi akadeemia Peterburist Moskvasse, võeti vastu uus põhimäärus, tekkis uusi instituute ning TA presiidium muutus raha jagavaks riigitruuks bürokraatlikuks administratsiooniks, "teadusministeeriumiks". Teadlaste poliitiline vabameelsus oli alla surutud, suhtlemist välismaaga piirati. 1940. aastate algul oli NSV Liidu Teaduste Akadeemias üle 120 akadeemiku ja umbes 200 korrespondentliiget, instituute paarsada umbes 12 000 töötajaga. Rakendusuuringutega tegelevaid teadlasi hakati

koondama salajastesse asutustesse, nn postkastidesse ja šaraškadesse.

POLIITILISTE AVANTÜRISTIDE PEALETUNG

Sõjajärgsetel aastatel algas kampaania "Lääne teaduse ja kultuuri ees lömitamise" vastu. Kosmopolitismis süüdistati paljusid teadlasi, kuid peagi ilmnes erialast sõltuv valikulisus. Ühiskonnateaduste politiseerimine ületas igasugused piirid. Teaduse juhtimise rindel haarasid juhtohjad enda kätte parteitruud avantüristid. Kõike seda sai avalikkuse ette tuua alles pärast Nõukogude Liidu lagunemist ning teadusloolased ja ajakirjandus asusid siis esmajoones uurima humanitaarteaduste politiseeritust ja mandumist.

Mõningaid katseid selles suunas oli siiski tehtud varemgi. Teaduspublitsist Mark Popovski (1922–2004) sunniti pärast ligi paarikümne nõukogude teadust (tagasihoidlikult) kriitiliselt käsitleva raamatu avaldamist 1977. aastal maalt lahkuma. USAs elades avaldas Popovski Nõukogude Liidu humanitaarteadusi hävitavalt kritiseeriva raamatu (Popovski 1978), mis Venemaal ilmus pealkirja all *Juhitav teadus* alles eelmise sajandi lõpul. Kõrvalepõikena olgu mainitud, et ta kirjeldab selles ka Ülo Vooglaiu sotsioloogialabori hävitamist Tartu ülikoolis.

Loodusteadustes oli 1940. aastatel juhtivale kohale tõusnud Trofim Lõssenko oma kaaskonnaga. Ta tõrjus kõrvale oma eestkostja Nikolai Vavilovi, kes hukkus vangilaagris. Lõssenko andis suuri katteta lubadusi, unustamata kiidulaulu Stalinile. Ta sai kolm korda Stalini preemia ja teda autasustati kaheksa Lenini ordeniga. Tema võhiklike, dogmadel põhinevate üldbioloogia seisukohtade sunniviisiline rakendamine seiskas paljudeks aastateks bioloogiateaduse arengu, põhjustades Nõukogude Liidu mahajäämuse geneetikas, füsioloogias, sordiaretuses, antibiootikumide tootmises, biotehnoloogias ja pärilike haiguste ravis ning tekitas suurt kahju põllumajandusele. Alles 1965. aastal julges Teaduste Akadeemia president Mstislav Keldõš (1911–1978) kõnepuldist nimetada Lõssenkot bioloogia hukutajaks, millele järgnes paljastavate kirjutiste rida. (Väärib märkimist, et Keldõši selja taga seisis sõjatööstus.)

Nüüdseks on Lõssenko afääri põhjalikult analüüsitud vähemalt kümmekonnas raamatus (nt Joravsky 1986; Popovski 1991; Medvedev 1993; Soifer 2016). Vähem on teada, et Nõukogude Liidu lõpuaastail oli üks Lõssenko käe läbi kannatanuid platseerunud ministriks ning korraldas rühma oma tõekspidamistele truuks ja ellu jäänud geneetikute autasustamise kõrgete riiklike autasudega — neli sotsialistliku töö kangelast ja paarkümmend ordenit-medalit. Soovimata siin veel kord kirjeldada Trofim Lõssenko odioosset epopöad, peatume näitena Mark Popovski raamatu põhjal ühe vähem tuntud tegelase, Gevork Bošjani avantüüril (Popovski 1978: 46).

Nimelt tekitas 1949. aastal Moskvas elevust senitundmatu autori Gevork Bošjani (1908–1965) raamatuke *Viiruste ja mikroobide olemusest*. Mitmele nähtusele ja protsessile mikrobioloogias oli antud üllatavalt ekstravagantne seletus ja esitatud nende kohta revolutsioonilisi teooriaid. Autoriks osutus Armeeniast pealinna kolinud loomaarst, kes leidis töökoha veterinaarinstituudis. Tegu oli kiratseva ja teaduses viljatu asutusega, mille direktor haaras "säravaid" ideid genereerivast enesekindlast Bošjanist kinni kui päästerõngast. Sel perioodil oli eesmärgiks seatud nõukogude teaduse paremuse ülistamine muu maailma ees ning direktor algatas kampaania Bošjani suure avastuse esiletõstmiseks. Bošjan sai uurimislabori, tema raamatuke ilmus kordustrükis sajatuhandeses tiraažis, talle anti väitekirja kaitsmiseta bioloogiadoktori teaduskraad ja professori ametinimetus. Ajakirjanikud tormasid teda intervjueerima, teatades nõukogude teaduse uuest väljapaistvast saavutusest. Bošjan väitis, et nii nagu Karl Marx avastas ühiskonna arengu seaduspärasused, leidis tema uued seadused bioloogiateaduses. Muu hulgas "avastas" Bošjan viisi, kuidas muuta bakterid viirusteks ja viirused kristallideks, ning siis ümberpöördult, kristallid viirusteks ja viirused bakteriteks. Oma doktoritöö kirjutas ka instituudi direktor ja korraldas kindluse mõttes kõigi uuringute salastamise. Mitmel järjestikusel, tunnustatud mikrobioloogidest moodustatud komisjonil kulus pärast kolm aastat Bošjani ideede ja väidete tühisuse ning ebateaduslikkuse tõestamiseks. 1953. aastal võeti Bošjanilt teaduskraad ja ta vallandati. 1954. aastast pärineva aruande järgi läks Bošjani tegevus instituu-

dile maksma 1,33 miljonit rubla. Ajakirjandusse ei jõudnud sellest kõigest muidugi midagi.

Paremini mäletatakse Nikolai Marri lugu. Marr (1865–1934) oli tuntuks saanud nn jafeetilise keeleteaduse arendajana (Ilizarov 2012). Ta oli üks väheseid akadeemikuid, kes pärast oktoobripööret osutus kohe uuele võimule lähedaseks. Marr sai korduvalt lähetusi välismaale ja oli Stalini nõuandja rahvusküsimustes. Tema eestvõttel loodi jafeetika instituut ning Marr ise tõusis Teaduste Akadeemia asepresidendiks. Ta propageeris muu hulgas üleminekut ladina tähestikule ja fantaseeris maailma ühiskeele teemadel. Leidus teadlasi, kes pidasid Marri geeniuseks, teistes tekitas ta arusaamatust ja teravaid vastuväiteid. Tema taga seisis aga diktaator Stalin isiklikult ning keeleteadlased häälestusid marrismi ülistamisele. Marri kultus laienes ka arheoloogiale, etnograafiale ja ajalooteadusele. Marr suri 1934. aastal, kuid marrism jäi keeleteaduses dogmaks.

Võitlus kodanlike väärõpetuste vastu keeleteaduses jõudis haripunkti 1949. aastal, kui näiteks teatati, et Armeenia Teaduste Akadeemias "paljastati keeleteadlaste rühm, kes seisis kodanliku teaduse positsioonil ja astus välja akadeemik Marri õpetuse vastu", ning avaldati brošüür *Akadeemik N. J. Marr — materialistliku keeleteaduse rajaja*. Selles häbimärgistati Gruusia akadeemikut Arnold Tšikobavat marrismi vastasena. Kõigile ootamatult avaldati 9. mail 1950 kommunistliku partei häälekandjas *Pravda* siiski Tšikobavalt marrismi kritiseeriv artikkel. Otsekohe tõttasid juhtivad keeleteadlased, professorid ja akadeemikud ketser Tšikobavat ründama ning oma iidolit kaitsma. *Pravda* toimetusse laekus lühikese aja jooksul 190 kirjutist, peaaegu kõik Marri kaitseks ja ülistuseks. Kuid 20. juunil 1950 rabas Nõukogude Liidu keeleteadlasi pikselöögina Stalini pikem artikkel "Marksismist keeleteaduses", milles mõisteti marrismi põhitõed hukka. Keeleteaduse korüfee positsiooni võttis sisse diktaator ise. Kurioosselt tuli nüüd kõigil keeleteadlastel kiiruga ümber häälestuda ning marrismi rappa sattumise pärast kahetsust avaldada. *Pravda* toimetusele jooksid tormi autorid, kes üritasid oma veel avaldamata artiklite käsikirju tagasi saada. Olgu ka öeldud, et kirjeldatud sündmused said avalikuks alles pärast NSV Liidu lagunemist. USAsse emig-

reerunud Valeri Soifer pealkirjastas näiteks oma raamatu *Stalin ja sulid teaduses* (Soifer 2016).

On arvatud, et paremini käis täppisteadlaste käsi. Nende kohal rippunud kirves jäi omal ajal tõesti langemata tänu tuumapommi tegijate vastuseisule. Füüsikateoreetik Gennadi Sardanašvili on oma elulooraamatu peatükis "NSVL. Kastreeritud teadus" kirjeldanud olukorda nõukogude teaduses järgmiselt:

> Tõesti, 1920. aastatel andsid bolševikud — tähelepanuväärsel hulgal vahendeid eraldades ja rahvusvahelisi kontakte arendades — tõuke tolle aja kohta moodsa teaduse loomisele riigis — ma räägin füüsikast. Kuid see ei olnud veel "nõukogude" teadus. Seda kandis revolutsioonieelne professuur ja selle noored "mitteproletaarlastest" õpilased: Joffe, Kapitsa, Tamme, Foki, Ivanenko, Landau jt generatsioon. [---] 1930. aastatel lahvatasid repressioonid. [---] Ellujäänud siiski võitsid sõja, tegid pommi ja väljusid kosmosesse. Ent kui revolutsioonieelne professuur ja selle õpilased lahkusid ja teadus muutus tegelikult "nõukogulikuks", tuli langus. [---] Näis, et nõukogude võim tegi kõik teaduse arendamiseks, kuid teadus jäi viljatuks. Muidugi olid mingid saavutused ja mingi praktiline väljund. Kuid ei olnud (või peaaegu polnud) "Nobeli" taseme tulemusi ega maailmaturul konkurentsivõimelisi tehnoloogiaid (Sardanašvili 2011: 66).

Täiesti hävitav on füüsikateoreetiku hinnang ühiskonnateadustele:

> Seepärast ma isegi ei puuduta ühiskonnateadusi NSV Liidus. Neid kui teadust üldse ei olnud, vast ainult üksikud teadlased ning midagi filoloogias ja matemaatilises lingvistikas. Kõik tollal saadud kraadid ja nimetused ühiskonnateaduste erialadel on praegu suure küsimärgi all. Tõsi, nende omanikud annavad siiamaani tooni, näiteks majandusteaduses. Tulemus on silmanähtav (samas: 70).

Teaduspublitsist Sergei Romanovski iseloomustab toonast olukorda teaduses ja Teaduste Akadeemia osa selles nii:

> Selle absurdi üheks kõige võikamaks grimassiks oli teaduse täielik allutamine sotsialistliku ülesehitustöö ideoloogiale ja tehnoloogiale. Teadus ei tegelnud tõe otsimisega, vaid täitis sotsiaalseid tellimusi. 1929. aastal põlvili surutud Teaduste Akadeemia ei

> suutnudki tõusta. Sisuliselt ta ei saanud Teaduste Akadeemiaks, vaid nõukogude teaduste akadeemiaks, ja ta ei võidelnud mitte teaduse puhtuse eest, vaid oma liikmete lojaalsuse eest. Tõde ta ei otsinud. Tõed (filosoofilised, ajaloolised, filoloogilised, bioloogilised ja isegi füüsikalised) edastati ülevaltpoolt, akadeemia vaid kinnitas need (Romanovski 1999: 292–293).

Mitmekümne silmapaistva teadlase elukäigu najal kirjeldatakse seda perioodi enam kui 700-leheküljelises ja kolmes trükis ilmunud Simon Šnolli raamatus *Kodumaa teaduse kangelased, pahategijad, konformistid*:

> Võimalik, et tõelisteks teaduse kangelasteks osutuvad paradoksaalsel kombel konformistid. [---] N. I. Vavilov püüdis oma elutöö säilitamise nimel kohaneda Stalini aja kuritegeliku repressiivse režiimiga. Palju aastaid oli ta konformist. Kui sai selgeks, et "rahulik kooseksisteerimine" nõukogude võimuga on võimatu, sai temast kangelane. Ta kuulutas valmisolekut minna tuleriidale ja hukkus. Piinati vanglas surnuks. Väljapaistev, kangelaslik konformist oli tema vend S. I. Vavilov. Ta hukkus infarkti tagajärjel Teaduste Akadeemia presidendi ametikohal. [---] Konformistide saatus on raske. Neil tuleb teha koostööd kurjategijatega ja välja kannatada kaasaegsete hukkamõist. Pealegi on piir kangelaslikkuse, konformismi ja kuritegelikkuse vahel õhuke (Šnoll 2010: 21–22).

TEADUSTE AKADEEMIA NÕUKOGUDE LIIDU LÕPUAASTAIL

Pärast Teist maailmasõda süvenes salastamine, mis väljendus kontaktide piiramises välismaaga ning tööde avaldamise ja allüksuste või tervete instituutide muutmises "kinniseks". Mõnel juhul lähtus see küll teadlaste endi soovist sõjalise tagapõhjaga lepingutelt teenida. Aunimetused, preemiad, autasud, soodustused, palgalisad ja muu kuulus kaitsetööstusega seotud teadlastele. Nendes töödes osalemise korral kaotati silmist alusteadus. Akadeemiavälistest rakendusuuringute instituutidest tõusid akadeemikuteks juhtivad konstruktorid. Mitmel juhul sai nende akadeemikute nimi ja tegevusvaldkond avalikkusele teatavaks alles nekroloogist.

Rakendusuuringute instituudid viidi 1961. aastal ministeeriumide ja riiklike komiteede alluvusse. Partei keskkomitee pleenumil 1964. aasta juulis esines peasekretär Nikita Hruštšov terava kriitikaga akadeemia pihta, teatades, et "Teaduste Akadeemiat pole meile vaja, sest teadus peab olema tootmisvaldkondades".[1]

NSV Liidu eksisteerimise viimase poolsajandi teaduse kohta on kahesuguseid käsitlusi. Ideoloogilise surve all suurimal määral kannatanute (teadusest lahkunute, represseeritute, emigreerunute) hinnang on suuresti negatiivne. Nende arvates näiteks ühiskonnateadust simuleeriti poliitiliste dogmade kujul, tegelikult teadust polnud üldse olemas. Teistsugune arvamus kuulub peamiselt oma erialale truuks jäänud täppisteadlastele: hoolimata poliitilisest survest oli võimalik teadust teha. Neile on omane NSV Liidu teaduskorralduse mõõdukas kriitika. Moskva ülikooli astronoomiaobservatooriumi direktor akadeemik Anatoli Tšerepaštšuk on avaldanud võrdlemisi neutraalse põhitooniga elulooraamatu *Astronoomi elu* (Tšerepaštšuk 2014). Täheteadus jäi eriti tugevalt politiseeritud kosmonautika varju ja Tšerepaštšuk suutis konfliktideta läbida kõik karjääriastmed kuni RANi akadeemikuni.

Viisteist aastat Teaduste Akadeemia kosmoseuuringute instituudi direktorina töötanud Roald Sagdejev siirdus 1990. aastal USAsse (abielludes Dwight Eisenhoweri lapselapsega) ja kirjutas seal mõõdukalt kriitilise raamatu *Nõukogude teadlase kujunemine* (Sagdeev 1994). Olnud tihedasti seotud NSV Liidu kosmose- ja tuumatehnoloogiaga, avaldas autor tolle aja kohta hämmastavaid üksikasju teadusasutuste telgitagustest, kuid jäi vaoshoituks kogu süsteemi suhtes. Võimulolijate sekkumine akadeemia asjadesse oli jätkunud ka pärast Stalini surma. 1960.–1970. aastatel suundus teadusse hulgaliselt parteifunktsionääre ja muid ametnikke. Tavapäraseks sai patustanud parteitöötajate saatmine teadusasutustesse, tihtipeale juhiks. Ettevaatlikumad ministrid asutasid uusi instituute, kuhu ministritoolilt pehmelt maanduda. Vastuseis riigivõimule kulges vahelduvalt. Hruštšov tahtis Teaduste Akadeemia jagada mitmeks eriala-akadeemiaks, viies need vas-

[1] Vt pleenumi stenogrammi aadressil www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1002107.

tavate ministeeriumide alluvusse. Räägitakse, et akadeemia president Aleksandr Nesmejanov (1899–1980) olevat talle öelnud: "Peeter Esimene avas akadeemia, teie siis ta sulete." Akadeemiat esialgu ei jagatud, kuid Nesmejanovil endal tuli peatselt erru minna.

1967. aastal kukutati akadeemikute valimistel siiski läbi kolm partei keskkomitee toetatud kandidaati, sealhulgas keskkomitee teaduse ja õppeasutuste osakonna juhataja Sergei Trapeznikov. Korraldati uued valimised, kuid Trapeznikov jäi endiselt valimata. Alles 1976. aastal sai Trapeznikov korrespondentliikmeks. Ühtedel järgmistel valimistel kandideeris ta juba akadeemikuks, kuid jälle ei osutunud valituks. Suurt kahju tekitas arvutitootmisele Trapeznikovi strateegia kasutada kõikjal universaalseid elektronarvuteid ja mitte lubada välja töötada spetsialiseeritud arvuteid.

Teadussüsteemi nõukogustamisel oli oluline roll teadusasutuste parteiorganisatsioonidel. Parteilisus oli töötaja karjääris oluline tegur. Juhtivale kohale sai tõusta vaid parteilane. "Peaaegu kõik kateedrijuhatajad, kogu teaduskonna juhtkond, olid partei liikmed. Juhtimise korraldamise seisukohast oli see üsna ratsionaalne: parteilaste mõjutamiseks oli lisahoob, pealegi mitteformaalne. Parteilasel oli puhtinimlikult lihtsam tegemist teha "omaga", parteilasega. Selle tulemusena moodustus ametliku parteiorganisatsiooni kõrvale veel omamoodi parteilaste korporatsioon. Ühtlasi kogunesid nad ka ametlikult parteigrupis või parteikomitees, arutasid midagi, ja ülejäänutele teatati ainult vastuvõetud otsustest" (Sardanašvili 2011: 89). NSV Liidu lõpuperioodi tippteadusjuhi iseloomustamiseks kasutame lõiku Simon Šnolli raamatust.

> Mulle näib kogu selle perioodi sümbolina NSVL TA asepresidendi, akadeemik J. A. Ovtšinnikovi isik. [---] Eredate annetega J. A. on minu silmis sümboolne figuur — peaaegu ideaalne juhtiva partei-administratiivtegelase portree NSVLi eksisteerimise viimastel aastatel. [---] Lõpetanud silmapaistvalt Moskva Riikliku Ülikooli keemiateaduskonna, tegi ta üsna ruttu "teaduslikku karjääri", läbides kõik astmed komsomolibüroo sekretärist ja parteibüroo sekretärist maineka NSVL TA bioorgaanilise keemia ins-

> tituudi asedirektorini; üsna noorelt valiti ta akadeemia korrespondentliikmeks ja akadeemikuks. Ta viibis pikalt välislähetustel, kus sõlmis sõbralikud suhted maailma silmapaistvate biokeemikute ja keemikutega. Piiramatu võimu tunne tuli talle tõusuga administratiivsetel ametipostidel. Pikki aastaid oli ta kõikvõimas NSVL TA asepresident, juhtides kõiki keemia- ja bioloogiaalaseid uurimistöid akadeemias. Temale võlgneme suurelt jaolt tänu molekulaarbioloogiliste uurimistööde suhteliselt kõrge taseme eest riigis. Temale võlgneme ka hoolimatuse mõne teise eriala vastu ja nende mahajäämuse. Ta oli artistlik ja efektne. [---] Ta oli tihedasti seotud NLKP ja KGB kõrgeimate instantsidega. Ta võis kõike. Temast sõltus paljude inimeste tõus ametiredelil ja teaduskraadide saamine. Temast sõltus lõppude lõpuks akadeemikuks ja korrespondentliikmeks esitamine ja valimine. Temast sõltus instituutide ja üksikute uuringute rahastamine, neile valuuta ja unikaalsete instrumentide eraldamine. Ta oli kõikvõimas (Šnoll 2010: 991–993).

Kuid oli neid, kes osutusid kannatajaks, ja karmimad teadusloolased nimetavad teda nüüd mitme perspektiivika uurimissuuna hävitajaks.

Jätan selle perioodi siin pikemalt käsitlemata, sest selle kohta võib leida rohkesti trükis avaldatud materjali, samuti NSV Liidu lõpuaastatel teadusasutustes töötanute mälestusi. Moskva kirjastuses URSS ilmuva raamatusarja "Tuleviku Venemaa" põhjal võib vaid lühidalt tõdeda, et akadeemia distantseerus riikliku tähtsusega ülesannete täitmisest (vt nt Arutjunov jt 2009: 82). Kuid teisalt võib ka öelda, et teda ei kaasatudki sellesse. Tuumapommi loomisel ja kosmosesse väljumisel oli akadeemial tagasihoidlik roll. Sõjaliste ja rakendusuuringute ministeeriumid heitsid akadeemiale ette eemaldumist arendustegevusest ja tehnoloogiaprobleemidest. Näitena mainitakse 1957. aastal NSV Liidu TA-le tehtud ettepanekut osaleda uuringus satelliitide kasutamisest laevade asukoha määramisel. TA presiidiumist vastati, et tegemist on äärmiselt keerulise probleemiga ja TA ei näe võimalust sellega tegelda. Samasugusele kirjale vastas aga kaitseministeeriumi uurimisinstituut entusiastlikult ja asus tegutsema. Tulevase GLONASSi ettevalmistajad pöördusid veel otse Pulkovo observatooriumi juhtkonna poole, kuid said mõistmatu ja soovimatu

reaktsiooni osaliseks. Valitsus otsustas luua omaette kosmoseuuringute instituudi. Päikesesüsteemi kehade uurimist pidurdas kosmoseuuringute instituudi ja geokeemia instituudi vastasseis: esimene eelistas Marssi, teine Kuud. Eirati infotehnoloogia arendamist; nii ei valitud omal ajal Mstislav Keldõši toetusest hoolimata akadeemikuks üht programmeerimise "patriarhi" Mihhail Šura-Burat.

Murranguaastaks 1991 kuulus NSV Liidu TA süsteemi umbes 250 asutust ja organisatsiooni ligikaudu 140 000 töötajaga. Akadeemikute arv oli tõusnud 320-ni ja korrespondentliikmete arv 580-ni. Nobeli auhinna oli ajavahemikus 1925–1991 seevastu saanud vaid 11 TA liiget.

VENEMAA TEADUSTE AKADEEMIA JA TEADUSASUTUSED UUEL SAJANDIL

Pärinud NSV Liidult üsna kohmaka ja väga ebatõhusa teadusinstituutide võrgustiku, seisis poliitilist ja majanduslikku süsteemi reformiv Venemaa valitsus dilemma ees. Kogu olemasolevat nõukogude teaduse konglomeraati polnud juba puhtrahaliselt võimalik üleval pidada, kuid mida sellest valida, seda ei suutnud otsustada ei poliitikud, bürokraadid ega teadlased ise. Uue sajandi algusaastatel oli RANi kõrval Venemaal veel viis riiklikku akadeemiat:

- Venemaa Arhitektuuri ja Ehitusteaduste Akadeemia,
- Venemaa Haridusakadeemia (varem pedagoogikateaduste akadeemia),
- Venemaa Põllumajandusteaduste Akadeemia,
- Venemaa Meditsiiniteaduste Akadeemia,
- Venemaa Kunstide Akadeemia.

N-ö poolriikliku staatusega olid Venemaa raketi- ja suurtükiväeteaduste akadeemia ning föderaalne krüptograafiaakadeemia. Peale nimetatute olid tunnustuse pälvinud veel üle paarikümne ühiskondliku ja ametkondliku akadeemia, mille hulka kuulusid loodusteaduste akadeemia, inseneriasjanduse akadeemia, informatiseerimise akadeemia ning pedagoogiliste ja sotsiaalteaduste

akadeemia. Näiteks 1990. aastal loodud inseneriasjanduse akadeemias oli viisteist aastat hiljem üle 1200 akadeemiku ja korrespondentliikme. Tsiolkovski-nimeline kosmonautika akadeemia moodustati 1991. aastal ja esimeseks presidendiks oli nõukogudeaegne kosmosefilosoof Arkadi Ursul. Arvatakse, et viimase paarikümne aastaga on Venemaal juurde tekkinud veel umbes 150 "akadeemiat". Intervjuus ajalehele *Izvestija* 31. mail 2006 ütles Roald Sagdejev:

> Vaidlused selle üle, mis peaks olema riiklik teaduste akadeemia — teadusministeerium või klooster, kus sünnivad suured mõtted —, on kestnud pikka aega. Akadeemia heitleb kahe äärmuse vahel. Teaduskogukonna bürokratiseerumine algas Hruštšovi ajal, kui tekkis palju uusi instituute. Nõukogude võimu viimastel aastatel võeti vastu otsus, et valitsus- ja parteitegelased ei tohi akadeemilistele tiitlitele pretendeerida. Kuid nüüd on see protsess saavutanud haripunkti. Kui RANi võibki nimetada kloostriks, siis väga rikkaks ja industriaalseks; sellist jõukat akadeemiat pole kusagil mujal maailmas (https://iz.ru/news/314189).

Resoluutsemalt kirjeldab olukorda Oleg Arin (läänes Alex Battler):

> Venemaa teaduste akadeemia süsteemis, vähemalt ühiskonnateaduste valdkondades, on ametis terve armee teadustöötajaid. Küllaltki keeruline on nende seas eristada tõelisi teadlasi (sellega pole keegi lihtsalt tegelnud), kuid võin oletada, et neid siiski leidub ja tõelisi teadlasi on maksimaalselt viis protsenti. Tunduvalt suurem protsent (umbes 10–15%) on spetsialiste: need on uurijad, kes valdavad uuritava objekti kohta käivaid teadmisi. [---] Mis puudutab korrespondentliikme ja akadeemiku nimetust, siis Venemaal antakse neid tavaliselt bürokraatiaalaste saavutuste eest instituutide direktoritele ja nende asetäitjatele. [---] Erilisele ettevaatusele kutsuvad tegevpoliitikutele antud mitmesugused teaduskraadid ja -nimetused. Olen kindel, kõik nad on libakandidaadid ja -doktorid (Arin 2015: 11).

1990. aastate algul kandideeris RANi akadeemikuks seitse ministrit. Juri Ossipov tõi näite, kuidas üks valitsusametnik kandideeris akadeemiasse ja sai ekspertide nõukogus 20 eksperdilt

null häält, lasti aga ikkagi füüsikaosakonna üldkogule, kus ta sai 119 kohalviibijalt kaks poolthäält (Gubarev 2014). Läbi kukutati RANi akadeemikuks kandideerinud Mihhail Kovaltšuk, keda Kremlis oli soovitud näha akadeemia presidendina. Ajakirjanduses toimusid väitlused tuntud füüsiku Pjotr Kapitsa poja Sergei Kapitsa akadeemikuks kandideerimise üle. Füüsik Sergei Kapitsa oli aastaid tegelnud globaaldemograafiaga ja olnud uurimuse "Inimkonna kasvu üldine teooria" autoriks. Akadeemikuks kandideeris ta globaalprobleemide ja rahvusvaheliste suhete osakonnas ning sai ühiskonnateadlaste valusa kriitika osaliseks. Oleg Arin on siin kõige kaugemale läinud: "Kahju, et tõesti suure teadlase Pjotr Kapitsa poeg nõustus osalema selles šarlatanluses: võitluses akadeemiku tiitli pärast erialal, milles ta on amatöör" (Arin 2015: 171). Kritiseerija ise üritab üldse vaidlustada loodusteaduste meetodite kasutamist ühiskonna analüüsimisel. Ka RANi kohta väljendab ta radikaalset arvamust: "Olen veendunud, et RAN põhimõtteliselt ei ole reformitav. Täpselt samuti, nagu ei ole reformitav praegune Venemaa ühiskondlik süsteem. Väljapääsuks sellest strateegilisest ummikust saavad olla vaid kogu ühiskonna revolutsioonilised muutused, ja muidugi siis ka teaduse sfääris" (Arin 2015: 7). Tuleb öelda, et praeguse Venemaa (ühiskonna)teadust ja poliitikat otsustavalt mahategev Oleg Arin on märksa leebem marksismi-leninismi klassikute suhtes ja püüab isegi mahendada hinnangut Stalini tegevusele. Ta on enam kui kümne raamatu autor, mille hulgas on ka mitmes trükis ilmunud *Kahekümne esimene sajand: maailm ilma Venemaata* (esmatrükk 2001). Sardanašvili on samuti äärmiselt pessimistlik teaduse arendamise suhtes uuel Venemaal: "Kuid see riik karistas ennast ise, kaotades teaduse. Tal ei ole teadust, ei ole kõrgemat haridust ega tulevikku. Ma ei ole nekrofiil ja seepärast ei huvitu praegusest Venemaast. Ma kirjutan teaduse krahhist NSV Liidus, mille kaasaegne ma olin" (Sardanašvili 2011: 65).

2006. aastal võttis valitsus vastu riigi "teadusliku ja innovatsioonilise arendamise strateegia", mille kohaselt planeeriti eraldada teadusele 2% sisemajanduse kogutoodangust ja saada toetust tööstuselt. Need lootused ei täitunud. Suhtumist teadusse sel perioodil kirjeldab Anatoli Tšerepaštšuk järgmiselt:

> See oli rohkearvuliste teadusreformide algus riigis, kui muudatusi ja uusi nõudmisi võimude poolt oli palju, kuid raha teadusele anti aina vähem. Riigi juhtkonnas küpses siis veendumus, et teadust on meil liiga palju ja põhiliselt teenindab ta kaitsetööstust ning ülejäänud valdkondades pole teadust kellelegi vaja, see on vaid liigne peavalu võimudele. [---] Tšinovnikute seas kinnistus arvamus, et alguses tuleb riigis ellu viia poliitiliste ja majanduslike süsteemide reform ning alles siis tegelda kultuuri, teaduse ja haridusega. Selline pidev teaduse probleemide edasilükkamine viis lõpuks teadusuuringute lagunemiseni, teaduse degradeerumiseni uuel, demokraatlikul Venemaal (Tšerepaštšuk 2014: 141).

Hoolimata rahastuse kärpimisest oli RANi liikmeskond 2008. aastaks suurenenud 1991. aastaga võrreldes umbes poolteist korda: 522 akadeemikut ja 842 korrespondentliiget.

Nõukogude Liidu ajast peale oli piike murtud kõrgema atesteerimiskomisjoni VAK (vene k Высшая аттестационная комиссия) üle, mille tegevuses leiti aeglust, korruptsiooni, võimetust plagiaate tuvastada ja muid puudusi. Nüüd arvas teaduse ja hariduse ministeerium, et teaduskraade ei peaks edaspidi kinnitama VAK, vaid kohaliku kaitsmisnõukogu otsus oleks lõplik. Teadlased väljendasid selle peale rahulolematust, teades suurt nõrkade väitekirjade hulka "turul": kandidaadikraadi oli võimalik osta 150 000 rubla eest, doktorikraadi 500 000 rubla eest. VAK praakis näiteks 2013. aastal välja 11% doktoritöid ja 2–3% kandidaadidissertatsioone. Oli karta, et nõrkade väitekirjade ja nende põhjal antavate teaduskraadide hulk suureneb. Skandaal puhkes kultuuriminister Vladimir Medinski doktorikraadi umber. Haridus- ja teadusministeeriumile esitatud ekspertide arvamuse kohaselt ei olnud tema dissertatsioonil mingit teaduslikku väärtust. Paar tellitud retsensiooni seda väidet jällegi ei kinnitanud ja VAK jäi passiivseks. Avaliku kirjaga nõudis 1. juuli klubi[2] Medinskilt doktorikraadi äravõtmist ja VAKi reformimist.

[2]Selle olid samal, 2013. aastal moodustanud akadeemia reformimise vastu protestivad akadeemikud. Artikli lõpu poole tuleb klubist veel juttu.

Viimastel aastatel kasvas mõne suure teaduskeskuse (Skolkovo, Rosnano, Kurtšatovi) eelarve ja uuendustegevuse rahastamine. Hakkas tekkima teine, paralleelne akadeemia. Skolkovo neelas kolme aastaga kolm miljardit dollarit. Teaduslinnakud Zvenigorod, Dubna, Tšernogolovka, Novosibirsk, Tomsk ja teised jäeti kõrvale. Kõrgem majanduskool osutus tooniandjaks majanduse reformimisel, kusjuures akadeemia ettepanekuid eirati. Kärbiti RANi kosmoseuuringute instituudi koosseisu (sinna on jäänud 290 töötajat) ja kõneldakse instituudi üleandmisest Roskosmosele. Geokeemia instituudi direktori, akadeemik Erik Galimovi kosmoseuuringutele pühendatud raamatu alapealkiri on *Kakskümmend aastat viljatuid pingutusi*. Üsna suurt hukkamõistu on teisalt leidnud Skolkovo teaduslinnaku arendamine. Sellega püüti järele aimata USA Räniorgu, kuid puuduvad kosmose, energeetika, inimarengu jt suurprojektid. Kardeti ideede varastamist, kahtlusi tekitas Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi kinnimakstav osalus. Maksim Kalašnikov väitis, et Skolkovost ei saa "futuropolist", vaid ta jääb teadlaste ühiselamuks (Kalašnikov 2014a: 291). Uut RANi presiidiumi hoonet ehitati 20 aastat, ka see on kriitikutel hambus olnud.

REFORMIMISE AKTIVISTID JA AKADEEMIA SÕLTUMATUSE KAITSJAD

Kes olid reformimise aktiivsed taganttõukajad? Alustada võiks tõdemusest, et Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia ülemäärane laienemine, bürokratiseerumine ja vähene tulemuslikkus olid selged paljudele nii akadeemia sees kui ka väljaspool seda. Kramplikult väites, et akadeemia reformimine on ainult tema enda asi, ei toimunud akadeemias paarikümne aasta jooksul ometi midagi peale viljatute arutelude koosolekutel ja koridorides. Meedias oli aga kõneaineks teadlaste vähene tootlikkus: teadusartiklite arvu poolest olevat Venemaa teadus seisnud maailmas 120. kohal 145 riigi hulgas. Telekanal REN-TV tellis filmi *RANi diagnostika*, millesse olid kogutud kõikvõimalikud negatiivsed ja kompromiteerivad faktid RANi kohta. Noorteadlastele mõeldud korterid akadeemia ehitatud majas hõivasid ametni-

kud ja administraatorid, ajakirjandus rääkis "maffiast" akadeemia presiidiumis. Kritiseeriti RANi eliidi elutingimusi: president Juri Ossipov näiteks asus elama 462-ruutmeetrise pinnaga korterisse, mille hind arvatakse olevat 215 miljonit dollarit. Sama toimus ka RANi Siberi osakonna ehitatud eliidimajas. Paleontoloogiamuuseumist varastati hulk eksponaate ja müüdi välismaa kollektsionääridele. Uurimislaevu renditi turismifirmadele. Teaduspublikatsioonide väljaandmine läks Moskvas sündinud (1966), kuid 1977. aastast USAs elanud Alexander Shustorovichi kätte. Kurioosselt on paljude RANi kritiseerivate meediasõnumite allikaks teine RAN (vene k Русское Агентство Новостей), mille pressiteadetest võib leida väljendeid "akadeemikud põletavad riigi raha", "saboteeritakse alusteaduse arendamist", "akadeemiline teadus on muutunud religiooniks" jne.

Ent valusa kriitikaga esinejaid on ka akadeemikute endi hulgas. Ülimalt kriitiline oli juba RANi eelkäija suhtes Maksim Frank-Kamenetski. Ta on tuntud pommifüüsiku David Frank-Kamenetski poeg, keda 1980. aastatel ei lastud välismaale ja kes kohe 1993. aastal asus tööle Bostoni ülikooli USAs. Mõni aasta hiljem kodumaad külastades oli ta hämmastunud Vene teaduse taandarengust.

> Teaduskogukonda ei ole, teadust ei ole, aga "teadlasi" on tohutul hulgal. Millega nad tegelevad, raske öelda, mõned lihtsalt hoiavad kinni kohti, millele kõrgkoolide lõpetajad ei pääse. [---] Seepärast on esimene asi, mida Venemaal tuleb teha — laiali saata Teaduste Akadeemia. [---] Teda pole võimalik reformida, vajalik on põhjalik murrang. Ma ei näe teist väljapääsu kui vallandada kõik ja kõikidelt ametikohtadelt — uurimisinstituutide direktorid, laboratooriumide juhatajad, ning pärast võtta tööle vaba ja läbipaistva konkursi alusel, mis organiseeritaks välismaa asjatundjate osalusel (Kostina 2009).

Nobeli auhinna saanud füüsik Andrei Geim nimetas RANi vanadekoduks: akadeemikute keskmine vanus lähenes 75 aastale. Intervjuus ühele raadiojaamale teatas tolleaegne teadus- ja haridusminister Dmitri Livanov, et RAN kui organisatsioon on 20. sajandil perspektiivitu, sest ta pole elujõuline. Ta pidas intellektuaalseteks keskusteks ja teaduse tugistruktuurideks ülikoole.

Visionääriks-futuroloogiks pürgiv Maksim Kalašnikov[3] näeb oma laiahaardelises ja temperamentses käsitluses Venemaa hädade põhjusena suurelt jaolt deindustrialiseerimist. Selle üheks ilminguks peab ta huvi kadumist kosmoseekspansiooni vastu ja hariduse allakäiku. Muidugi viskab ta kivi ka imperialismi ja üleilmastumise kapsaaeda: "Maailm juba libises uue barbaarsuse kuristikku. Et deindustrialiseerimine ja raamatukultuuri kaotamine viivad möödapääsmatult tehnoloogiate kaotamiseni, kaob võime luua uusi teadmisi ja tehnoloogiaid" (Kalašnikov 2014b). Murrangujärgse 30 aasta jooksul hävitasid "reformaatorid" tema sõnutsi kümneid tuhandeid tootmisettevõtteid, lõplikult kaotades kümneid miljoneid töökohti, sealjuures kvaliteetseid töökohti, mis ei nõudnud mitte lihttöölisi, vaid kvalifitseeritud töötajaid.

> Ükskõik kui kehvasti teadusvanakesed teadustöö vahendeid ka juhivad, nende rahade juhtimine spetsiaalse riikliku agentuuri kaudu oleks veel hullem. [---] Praegust tüüpi bürokraatide parv tapaks kiiresti teaduse jäänused ja jagaks laiali akadeemia omandi. [---] Seepärast tuleb meil toetada RANi võitlust oma säilimise eest. Kuid meie peame nõudma akadeemialt, et ta ka ise tunnistaks oma süüd ja andestamatuid vigu oma tegevuses. [---] Mis aga peamine: RAN peab kohe esitama riigile kogu tehnoloogiate gamma, mis oleks suuteline lahendama need põletavad, edasilükkamatud probleemid, mida ei suuda lahendada valitsuse ametnikud (Kalašnikov 2014b).

Ja teisal, veel palju ägedamalt:

> Ja just see akadeemiline nõrgamõistuslikkus selgitab meile: üldse mitte ainult Teaduste Akadeemia kesine finantseerimine pärast NSV Liidu lagunemist ei olnud Vene teaduse languse ja degradeerumise põhjus. Asi on veel mõnede RANi liikmete ebakompetentsuses. [---] Selle asemel et hoolitseda rakendusteaduse taassünni eest riigis ning osaleda uue otsingutes ja põhjapanevate avastuste rakendamises tegelikku ellu, eelistas akadeemia kõike tagasi lükata "väärteaduse vastu võitlemise" loosungi all. [---] Ise ei suuda teadust ellu rakendada, temast tootlikku jõudu teha — ega lase

[3] Ajakirjanik-kirjanik ja poliitikapublitsist, ligi kolmekümne raamatu autor, õige nimega Vladimir Kutšerenko.

> ka teistel seda teha. Ja tahaks ütelda: seltsimehed akadeemikud, millal te aru saate, et sellega te kaevasite haua nii endale kui ka tervele RANile? (Kalašnikov 2014b.)

Siin kumab midagi minevikust — rakendusuuringute vastandamine alusteadusele. Eespool sai mööda mindud paljudes allikates kirjeldatud Trofim Lõssenko tegevusest, pidades seda teemat ammendatuks. Nüüd aga püütakse Venemaal Lõssenkot rehabiliteerida ja tema tehtut üles kiita. Sigizmund Mironini pseudonüümi all ilmus 2006. aastal raamat *Miks Stalin kaitses Lõssenkot?*, kahe aasta pärast veel *Müüt teadlaste ahistamisest NSVLis Stalini poolt* (Mironin 2008b) ning edasi *Lõssenkol oli õigus!* (Mironin 2010). Arvustades sama autori raamatut *Geneetikute lugu* (Mironin 2008a), kirjutab RANi arengubioloogia instituudi geneetikalabori juhataja Vladimir Mitrofanov: "Need [Lõssenko] saavutused on raamatus esitatud nii segaselt ja määramatult, et on isegi raske aru saada, mida konkreetselt uut Trofim Denissovitš praktilise põllumajanduse heaks tegi." Ja edasi: "Huvitav on S. Mironini raamatu ilmumise fakt ise. Võimalik, et see on seotud esmajoones J. Stalini kui riigitegelase osalise rehabiliteerimisega, ja seda sorti raamatute autorid mõtlevad, et üldises voolus läheb läbi ka lõssenkism."[4] Hiljuti ilmus veel üks raamat Lõssenkost, milles peale eluloo esitamise ja tema teadussaavutuste ülistamise õiendatakse arveid kunagiste kriitikutega. Nende kirjutatu kohta kasutatakse sõnu "vale", "laim", "pettus", "lömitamine lääne ees" jne. Raamatu annotatsioonist võib lugeda: "On näidatud, et T. D. Lõssenko rühm oli NSVLi stalinliku juhtkonna poliitika elluviijaks põllumajandusteaduste praktikasse rakendamise kiirendamisel 1930.–1940. aastatel, võitluses eugeenikaga 1930. aastatel ning patriootilise liikumise arendamisel NSVLis 1940. aastate lõpul ja 1950ndate algul" (Ovtšinnikov 2018).

Üsna konservatiivset mõtteviisi akadeemia reformimise asjus on kogu aeg esindanud Nobeli auhinna laureaat Žores Alfjorov (1930–2019), kes on olnud Teaduste Akadeemia asepresident ja riigiduuma teaduskomisjoni esimees. Alfjorovi arvates

[4] Vt https://ru.wikipedia.org/wiki/Миронин,_Сигизмунд_Сигизмундович#cite_ref-22.

on alusteadus koondunud Teaduste Akadeemiasse ja kõrgkoolide teadus saab areneda vaid selle najal. Tema algatusel ja otsesel toetusel loodi kõrgkool Teaduste Akadeemia juurde — Peterburi Akadeemiline Ülikool. Ta kuulus ka Skolkovo keskuse nõukogusse. Kui riigiduumas hakati 2013. aastal arutama akadeemia reformimist, pöördus Alfjorov isikliku kirjaga president Putini poole. Ta astus otsustavalt välja "akadeemikute klubi" õhkkonna loomise vastu ja akadeemiate ühendamise mõtte vastu. Oma artiklite ja sõnavõttude kogumiku pealkirjastas ta *Võim ilma ajudeta: Keda segavad akadeemikud* (Alfjorov 2013). Kuid Žores Alfjorov peab ka Nõukogude Liidu lagunemist 20. sajandi suurimaks tragöödiaks ja hilisemast ajast jätkub tal kiidusõnu vaid Valgevene kohta: "Tuleb öelda suur tänu Aleksandr Grigorjevitš Lukašenkole. Ta ei lasknud ära varastada tööstust ja praegu on Valgevene teaduslik-tehniline potentsiaal kõrge" (samas: 177). Alfjorov pidas end maailmavaatelt kommunistiks; parteisse ta ei kuulunud, küll aga kommunistide fraktsiooni riigiduumas. Kord pöördus ta ühe ajalehe toimetuse poole, protestides oktoobrirevolutsiooni ja suure isamaasõja tähtsuse pisendamise ning nende sündmustega seotud väidetavate võltsingute vastu. Akadeemik Sergei Rogov hoiatab oma monograafias pealkirjaga *Uus šokiteraapia ja "RANi reform": Venemaa teaduse reaaliad*: "Kuid praegu seisab meie ees reaalne alusteaduse lõpliku hävitamise oht, nagu see toimus rakendusteadusega Venemaal 1990. aastatel. Kavatsetakse luua Venemaa alusteaduse juhtimise ja rahastamise superbürokraatlik mudel. Ametnikud saavad piiramatu võimu asutada, reorganiseerida ja likvideerida teadusorganisatsioone ja kohale määrata nende juhte" (tsit Gubarev 2014: 163).

Akadeemikute väljaastumistes on kõlanud ahastuseni ulatuv mure teaduse tuleviku pärast Venemaal ja nii kipub kaduma reformivõimaluste kaine analüüs. On langetud vandenõuteooriatesse ja otsitud vaenlasi. "Kahtlemata just see eesmärk — Venemaa hävitamine — on olnud kaheksateist aastat kestnud sihikindlal, teadlikul, metoodilisel Venemaa teadusmahuka tööstuse, teaduse, hariduse ja kultuuri lõhkumisel" (Bojarintsev, Fionova 2010: 1). On väljendatud kartust, et võimulolijad ihuvad hammast akadeemia varade, esmajoones kinnisvara peale. Roald Sagdejev on

nõustunud, et reformimisel tuleks kaotada korrespondentliikme staatus ja teaduskandidaadi kraad, ning mõistnud hukka poliitikute ja riigitegelaste pürgimise akadeemikuks. Mööndusena on konservatiivse tiiva esindajad nõustunud korrespondentliikme astme kaotamisega, pidades silmas nende ülendamist täisakadeemikuteks.

VÕITLUS LIBATEADUSEGA

Iseäralikul kombel on RAN kõrgeimal, presiidiumi tasemel takerdunud võitlusse libateadusega, mõnikord selles võitluses libastudes. Ei hakka siin otsustama, kuivõrd see on olnud vajalik ja kuivõrd edukas. Sellise (liba)teaduse viljelejad õigustavad oma tegevust sellega, et Nõukogude Liidus teatud uurimisteemasid eirati või keelustati. Näitena nimetatakse ikka ja jälle küberneetikat ja geneetikat. RAN moodustas 1999. aastal väär- ja libateaduse vastu võitlemise komisjoni, mis hakkas välja andma bülletääni *Teaduse kaitseks*. Mõne aasta eest kuulus komisjoni üle 40 liikme ja see taotles kõigi riigieelarvest finantseeritavate teadusprojektide toimetamist ekspertiisi. Komisjoni baasil loodi avastuste ja leiutiste otsimise ja kontrolli keskus. Komisjoni esimees Eduard Krugljakov tõi korduvalt hoiatava näite, et president Boriss Jeltsin olevat eraldanud 150 miljonit rubla projektile energia saamiseks graniidist. Eriti aktiivne väärteaduse vastu võitleja oli Nobeli auhinna laureaat füüsik Vitali Ginsburg, tuntud astronoomidest kuulusid komisjoni Juri Jefremov ja Anatoli Tšerepaštšuk. Viimase algatusel kutsus Moskva ülikooli astronoomianõukogu üles boikoteerima väärteadusi populariseerivaid telekanaleid TV-3 ja REN-TV. Komisjonil jätkus julgust koostada ja avaldada libateaduslike väidete ja teooriate nimekiri (Krugljakov 2009). Ligi 50 teema hulgas on näiteks paleokontaktid, biorütmide teooria, homöopaatia, ufoloogia, ekstrasensoorne taju, Velikovski katastrofism, biolokatsioon, Mitšurini-Lõssenko agrobioloogia, energiapüramiidid — astroloogiast ja igiliikurist rääkimata. Mõistagi ärritas see paljusid niisuguste nähtustega tegelejaid, keda on demokraatia tingimustes hulgaliselt juurde siginenud.

Uuenduslike uuringute ja arendustööde riiklik eelisrahastamine on samuti esile kutsunud seda liiki projektide rohkuse. Mastaapseid ja tulutõotavaid leiutisi patenteeritakse ning üritatakse tootmisse juurutada või nende abil ühiskonna ees seisvaid probleeme lahendada. Kui see ei õnnestu, siis süüdistatakse tihti konservatiivset teadust. Tšerepaštšuk kirjeldab, kuidas üks astronoomiainstituudi teadlane hakkas tegelema nn torsioonväljadega, ja kui teda vanemteaduriks ei valitud, andis instituudi kohtusse ja võitis. Millise kõrgetasemelise vastastikuse materdamiseni võidakse jõuda, näitab leiutaja Viktor Petriku lugu (Kalašnikov 2014a). Tšeljabinski oblastis on tuumakombinaadi Majak lähedal reostatud veega järvede kaskaad. Nendesse on aastakümneid juhitud vedelaid tuumajäätmeid, mida nüüdseks arvatakse seal olevat kakssada miljonit kuupmeetrit. Viktor Petrik leidis väidetavalt meetodi vee puhastamiseks radioaktiivsetest komponentidest ja ehitas vastava seadme katseeksemplari. Ta demonstreeris seadme tööd mitmesugustele komisjonidele, sealhulgas Moskva akadeemilistes ringkondades. Ometi ei õnnestunud seadme katsetamine looduses, õigemini mattusid tulemused eriarvamuste ja kriitika alla. Petrik omakorda leidis veel ühe radioaktiivselt saastatud vee reservuaari, sedapuhku lausa Peterburis, ja lubas ka selle puhastada. See pole sugugi kõik: Viktor Petrik pakkus kokku kümmekonda uuenduslikku lahendust muudele tänapäeva aktuaalsetele probleemidele. Nende hulgas oli kasvajaid raviv vesi, plaatina eraldamine maagist, uus puhta räni saamise meetod, uut tüüpi päikesepatareide tehnoloogia, nanomõõtmetega metallipulbrite tootmine, alfakiirguse allikad arstiteadusele vähiraviks jms. Petriku eestkostjaks ja kaasautoriks oli riigiduuma esimees Boriss Grõzlov. Akadeemikud olid Petriku mitu korda paljastanud kui kõrgetasemelise aferisti, Grõzlov korraldas aga RANi libateaduse komisjonile avaliku vasturünnaku. Viktor Petrikust ja tema leiutistest kirjutas mööndusteta toetava raamatu Maksim Kalašnikov. Raamatu pealkirjas *Uus inkvisitsioon: Kes segab Venemaa läbimurret?* on silmas peetud akadeemikuid, kes takistavat Viktor Petriku uuendusmeelset tegevust (Kalašnikov 2014a). Kalašnikov nutab taga impeeriumi lagunemist ja näeb Venemaa tulevikku kõikehõlmavas uuenduslikkuses. Raamatus mainib ta uute tehno-

loogiaalaste väljapaistvate näidete hulgas NSV Liidu perioodist ka Johannes Hindi desintegraatorit.

RANi mõned sammud selles vallas on osutunud kaheldavaks ja/või kahjustanud tema mainet meedia ja üldsuse silmis. 2007. aastal saatsid kümme akadeemikut (nende hulgas Nobeli auhinna laureaat Vitali Ginzburg ja Moskva ülikooli astronoomiaobservatooriumi direktor Anatoli Tšerepaštšuk) kirja president Putinile, väljendades rahulolematust, et kiriku mõjuvõim ühiskonnas kasvab ja koos sellega hägustub teaduslik maailmapilt. Teravik oli suunatud teoloogia lisamise vastu kõrgema atesteerimiskomisjoni VAK teadusalade nimistusse ja üldhariduskoolides kohustusliku õigeusukultuuri aluste õpetamise vastu. Putin kirjale ei vastanud, küll aga kirikujuhid, öeldes, et õigeusukirik on minevikus teadust hinnanud ja teeb seda ka tänapäeval, mitte sekkudes hariduse andmisse. Paljud usutegelased siiski kritiseerisid kirja, nähes selles nn võitleva ateismi rudimente ja kallaletungi usklikele. Moskvas ja Moskva oblastis koguti sada tuhat allkirja pöördumisele, milles kaitsti õigeusukultuuri õpetamist koolides. Ka viis teisiti arvavat akadeemikut koostasid avaliku kirja, milles ei nõustunud eelnimetatud kümne akadeemiku väidetega.

Meediavirvenduse tekitas hiljuti väärteaduse vastu võitlemise komisjoni homöopaatiavastane memorandum, millele tervishoiuministeerium reageeris ebalevalt, viidates mõningasele tunnustatusele Maailma Terviseorganisatsiooni poolt. Homöopaatiaentusiastid ründasid akadeemikuid ajakirjanduses. Samasugust elevust tekitas nimetatud komisjoni positiivne hinnang geenmuundatud taimede kultiveerimisele. GMO tootmine ja töötlemine olid siis liiati Venemaal seadusega keelatud. Komisjoni uut esimeest Jevgeni Aleksandrovit tituleeriti selle põhjal “uueks Lõssenkoks”. Akadeemialt nõuti vastuavaldusi oma diskrediteerimise lõpetamiseks. Aleksandr Pantšin kirjutas libateaduste pealetungi teemal Orwelli stiilis antiutoopia (Pantšin 2019), mille peale teda hakati ajakirjanduses tituleerima “teaduslikuks inkvisiitoriks”.

VENEMAA TEADUSTE AKADEEMIA REFORMIMISE KROONIKA

Tuleb tõdeda, et esimese sammu suhtlemises valitsusega astus nähtavasti akadeemia ise. NSV Liidu presidendilt ilmus 1990. aastal ilmselt akadeemia eliidi ettevalmistatud ukaas "NSV Liidu Teaduste akadeemia staatusest", milles toonitati akadeemia iseseisvust ja sõltumatust. See sai punaseks rätikuks ajakirjandusele, kes hakkas kohe ründama "riiki riigis". Üks tõsisem valitsuse ja akadeemia vastasseis avaldus 2007. aasta RANi üldkoosolekul, kui uue põhikirja projektis jäeti arvestamata kõik teadus- ja haridusministeeriumist tulnud ettepanekud. Nendega taotleti akadeemia muutmist läbinisti "teadlaste klubiks" ning instituutide üleandmist ülikoolidele ja ministeeriumidele. Teiseks reformijate taotluseks oli karmistada teaduse juhtimist riigiorganite poolt — "tõmmata teadlased liistule". Järgnes aastaid kestnud RANi vägikaikavedu haridus- ja teadusministeeriumi ametnikega. Palju kordi on seejuures tsiteeritud akadeemik Lev Artsimovitšit (1909–1973): "Akadeemia paikneb riigi peopesal ja see peopesa teda soojendab." 2012. aastaks hõlmas RAN 547 organisatsiooni, neist teadusasutusi 433. RANi valduses oli 276 000 hektarit maad — pisut rohkem kui Moskva pindala.

7. juunil 2013 esitas Dmitri Medvedev valitsusele riiklike teaduste akadeemiate reformimise kava. Põhjenduseks tõi ta asjaolu, et teaduse juhtimise süsteem kujunes välja 1930.–1940. aastatel ega vasta enam tänapäeva nõuetele. Ettekande tegi haridus- ja teadusminister Dmitri Livanov. Lühidalt kokku võttes seisnesid ettepanekud järgmises:

- likvideerida senised struktuurid ning viia riikliku meditsiiniakadeemia ja riikliku põllumajandusakadeemia liikmed üle Venemaa Teaduste Akadeemiasse;
- alusuuringute programmid kinnitab edaspidi valitsus;
- jaotada akadeemilised instituudid kolme kategooriasse: ühed antakse üle selleks loodavale agentuurile, teised minis-

teeriumidele ja ametkondadele ning kolmandad likvideeritakse.[5]

Kuu aega varem oli toimunud RANi üldkogu ja valitud uut presidenti, kuid seal polnud kava tutvustatud. 28. juunil edastati vastav seaduseelnõu riigiduumale. Järgnesid teadlaste tormilised protestiavaldused. Kümmekonna päeva jooksul toimusid koosolekud paljudes teadusasutustes, protestijate hulgas oli neli Nobeli auhinna laureaati, seitse Fieldsi preemia laureaati, üheksa USA Teaduste Akadeemia liiget, seitse Londoni Kuningliku Seltsi liiget ja hulk teiste rahvusvaheliste organisatsioonide esindajaid. Lühikokkuvõtted enam kui 70 instituudi ja asutuse koosolekute resolutsioonidest avaldati kiiresti 256-leheküljelise raamatuna (*Rossiiskaja...* 2013). RANi presiidiumi otsuses 1. juulist 2013 öeldakse, et Venemaa Teaduste Akadeemia pooldab reforme, kuid on kategooriliselt selle vastu, millises radikaalses ja lõhkuvas vormis neid peale sunnitakse. Mitukümmend akadeemikut ja korrespondentliiget moodustasid 1. juuli klubi, protestides kategooriliselt akadeemiate reorganiseerimise vastu ja teatades oma keeldumisest uues akadeemias osaleda. Klubi liikmete hulgas olid tuntud raadioastronoomid Nikolai Kardašov ja Juri Pariiski, samuti kosmoseteadlane USAst Roald Sagdejev. 1. juuli klubi deklareeris ultimatiivselt: "Teatame oma keeldumisest astuda uude "RANi", juhul kui seadus vastu võetakse, sest me ei pea teda olemasoleva Peeter I asutatud Venemaa Teaduste Akadeemia seaduslikuks ega väärilisteks õigusjärglaseks või asendajaks" (1. juuli... 2013). Sagdejev võrdles intervjuus Ameerika Häälele Venemaal valitsevat autoritaarsust omaaegse Nicolae Ceauşescu režiimiga Rumeenias. Ceauşescu saatis Teaduste Akadeemia laiali, sest tema abikaasat ei valitud akadeemikuks!

Riigiduuma teadus- ja tehnoloogiakomitee soovitas esimesel lugemisel seaduseelnõu tagasi lükata. Duuma võttis aga eelnõu sellegipoolest arutusele ja 5. juulil 2013 võeti seadus vastu 69 parandusega; 105 parandusettepanekut ei arvestatud. Järgnevalt tea-

[5]Http://expert.ru/dossier/story/reforma-ran/?n=171; http://expert.ru/expert/2013/27/vse-taki-ona-vertitsya; http://expert.ru/russian_reporter/2013/27/bunt-akademikov.

tati, et Vladimir Putin kohtus RANi presidendi Vladimir Fortoviga ja et Putin olevat nõustunud Fortovi ettepanekutega. Samas oli lisatud, et liidetavate akadeemiate presidendid ei jää presidendiks. 18. septembril 2013 võttis riigiduuma lõplikult vastu riiklike akadeemiate reformimise seaduse; poolt hääletas 331 saadikut, vastu 107. Seejärel kiitis selle heaks föderatsiooninõukogu.[6] Moodustati teadusorganisatsioonide föderaalagentuur FANO (vene k Федеральное агентство научных организаций). Venemaa Meditsiiniteaduste Akadeemia ja Põllumajandusteaduste Akadeemia ühendati RANiga, akadeemikud muutusid RANi akadeemikuteks, kuid korrespondentliikmete ümberatesteerimise korra pidi otsustama RAN. Valitsuse algse otsuseprojekti kohaselt oleksid korrespondentliikmed automaatselt muutunud akadeemikuteks — nii tahtis valitsus kindlustada reformile poolehoidu. Vladimir Fortov jäeti üleminekuaja presidendiks kolmeks aastaks. Arhitektuuri ja Ehitusteaduste Akadeemia, Haridusakadeemia ja Kunstide Akadeemia ühendamisele ei kuulunud ning jäid kolmeks eraldiseisvaks riiklikuks akadeemiaks. Presidendi ukaasiga loodud teadusorganisatsioonide föderaalagentuurile FANO (www.fano.gov.ru) tehti ülesandeks kõigi teadusasutuste varade haldamine olenemata varasematest struktuuridest; hiljem tehti mööndus, et kõrgkoolide teadusvarustus jääb neile siiski alles. FANO juhiks kinnitati rahandusministri asetäitja Mihhail Kotjukov. 8. jaanuaril 2014 kinnitas Dmitri Medvedev nimekirja, millesse kuulunud 1007 instituuti ja organisatsiooni läksid föderaalagentuuri alluvusse. Neist 505 olid seni RANi, 257 põllumajandusakadeemia ja 62 meditsiiniakadeemia alluvuses. FANO alla läks teiste hulgas ka RANi presidendi Vladimir Fortovi kõrgete temperatuuride instituut ja eriti nördimust tekitavalt akadeemilised arhiivid, botaanikaaiad, muuseumid, raamatukogud, kirjastused ja arvutuskeskus.

Riigiduumasse, föderatsiooninõukogusse ja presidendile saadeti tohutul hulgal pöördumisi ja resolutsioone. Rünnati teadus- ja haridusministrit, otsuse vastu olevat kohe korjatud üle 120 000 allkirja. RANi ametiühing koostas pöördumise, milles öeldi:

[6] Vt http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?1;3586986.

"Seaduse vastuvõtmise korral kutsub ametiühing RANi töötajaid üles korraldama mitmesuguseid protestiaktsioone, kaasa arvatud streike. Ametiühing paneb ette toetada seaduse tühistamist ja Vene Föderatsiooni valitsuse tagasiastumist ning seaduse poolt hääletanud riigiduuma saadikute tagasikutsumise algatamist."[7] Eriti teravalt kritiseeris eelnõu ja hiljem ka vastuvõetud seadust kommunistliku partei fraktsioon riigiduumas. Suve jooksul olevat nad korjanud peaaegu kaks miljonit allkirja valitsuse tagasiastumise ettepanekule. Sellist Teaduste Akadeemia reformimist nimetati kuriteoks, mis olevat võrreldav vaid Nõukogude Liidu lagundamise kuriteoga. Paljudes instituutides toimusid meeleavaldused ja miitingud.

Fortov püüdis teadlaskonda rahustada, väites, et uus agentuur võtab enda peale teadusvälise juhtimise, kuid teaduse enda koordineerimine jääb akadeemiale. Fortovi kohtumine president Putiniga jäi tulemusteta. Putin ei nõustunud ka reformi aasta võrra edasi lükkama. Minister Dmitri Livanov kordas, et seaduse kolm põhimeedet peavad saama täidetud: väljapaistvate teadlaste klubi eraldamine instituutidest, akadeemiate vara natsionaliseerimine ja kolme akadeemia ühendamine.

Kui reformiotsuse vastuvõtmisest möödus aasta, andis asepresident Žores Alfjorov ajakirjanikele intervjuu,[8] milles nimetas toimunut akadeemia laialiajamiseks ja laostamiseks. FANO aastaeelarve olevat olnud 94 miljardit rubla, akadeemial 3,5 miljardit. Teisest küljest oli Alfjorovi meelest ebanormaalne akadeemia liikmeskonna kasv paari tuhandeni. Ent riigi majandusarengu seisukohalt pidas ta esmatähtsaks kõrgtehnoloogia arendamist, mis NSV Liidu ajal toimus ametkondlikes instituutides. Just need organisatsioonid olevat 25 aastaga kõige rohkem kahju saanud. Üsna ruttu Alfjorov siiski leebus ja esitas projekti autonoomse teadusorganisatsiooni loomise kohta Peterburis. "Riigi tähtsaim ülesanne on kõrgtehnoloogiasektori taaselustamine. Kodumaise teaduse suurim probleem on tellimuse puudumine tema tegevu-

[7] Vt www.poisknews.ru/magazine/6516.

[8] Vt www.ras.ru/news/shownews.aspx?id=794d4187-d8ee-49b9-a666-701890500588.

se tulemustele majanduse ja ühiskonna poolt. Ja nii see jätkub, kui me ei suuda luua kõrgtehnoloogiasektorit majanduses. Need asjad on omavahel tihedalt seotud."[9] Uuendustenäljas on hakatud meelde tuletama minevikku: Sergei Kara-Murza ja Gennadi Ossipov avaldasid juba 2010. aastal raamatu *NSVL — tuleviku tsivilisatsioon: Stalini uuendused*, mida siinkohal ei hakka refereerima. Kui aga 2017. aastal hakkas FSB direktor Aleksandr Bortnikov ühes intervjuus õigustama 1930.–1940. aastate repressioone, esitas rühm akadeemikuid ajakirjanduses avaliku protestikirja.

RANi töötajate arv

Aasta	Töötajate üldarv	Teadus-töötajaid	Kuupalk (USA dollarites)
2013	139 185	46 946	1126
2014	138 399	46 567	1273
2015	128 298	47 071	816
2016	127 306	46 957	740
2017	123 691	44 842	962

RANi presiidiumi initsiatiivil koostati 2017. aastal kokkuvõtlik aruanne alusteaduste olukorrast Vene Föderatsioonis (*Doklad*… 2017). Reformi käsitleva peatüki esimeses lauses tõdetakse, et tegemist on kõige radikaalsema ja riskantsema reformiga kogu akadeemia 300-aastase ajaloo jooksul. Konstateeritakse, et RAN on nüüdseks täitnud kõik föderaalseadustega esitatud nõudmised. Edasi loetletakse lahendamist vajavaid probleeme, mille peapõhjusena nähakse tippteadlaste-akadeemikute eraldamist instituutidest. Väidetavalt ületab FANO oma võimupiire, võttes enda peale instituutide teadustöö juhendamise ja koordineerimise. Siia ritta kuulub ka üpris erineva profiiliga instituutide vägivaldne liitmine. RANi üldkoosolekul väljendati arvamust, et FANO on faktiliselt alustanud uue, senise suhtes alternatiivse akadeemia moodustamist. Puudu jäävat RANi ja FANO suhteid reguleerivatest õigusaktidest. Omalt poolt loetletakse aruandes li-

[9] Vt https://izborsk-club.ru/1747.

gi veerandsada koostatud-esitatud analüütilist materjali ja ettepanekut rakendusuuringute arendamise kohta.

REFORMIMISE LÕPPVAATUS

Akadeemikud olid mõnikord teinud katset selga sirgeks ajada ja vahel oli see halvasti lõppenud. Eesti astronoomidele hästi tuttav kosmoseteadlane Roald Sagdejev näiteks arvas, et Putin maksab kätte selle eest, et kristallifüüsik Mihhail Kovaltšuk jäeti akadeemikuks valimata. Nimetatu vend Juri Kovaltšuk kuulus Putini lähikonda, teda hüüti isegi Putini pankuriks. Mihhail Kovaltšuk oli avalikult väljendanud poolehoidu RANi restruktureerimisele. Paljud akadeemikud ja instituutide juhid asusid siiski valitsuse poolele. Toetust leidis akadeemiate ühendamine ja muidugi korrespondentliikmete edutamine akadeemikuteks.[10] Teiselt poolt suudeti ära hoida mitme valitsusasutusest vabastatud tšinovniku kandideerimine ametitele RANis. Seati sisse Teaduste Akadeemia professori nimetus, kelleks said väljastpoolt 615 teadlast ja õppejõudu keskmise vanusega 43 aastat. Valitsus sai oma poolele Nobeli auhinna laureaadi Andrei Geimi, keda tsiteeris ka minister Dmitri Livanov.

Reformi tulemustest ja probleemidest kõneldi RANi üldkogunemisel 2015. aasta algul. Pärast mõningaid poliitkorrektseid ettekandeid teatas asepresident Alfjorov, et ta oli olnud reformimise vastu ja jääb sellele seisukohale. Riigiduuma teaduse ja teadusmahukate tehnoloogiate komitee esimees Valeri Tšerešnev esitas nõudmise, et reform tuleb tagasi pöörata ja instituudid tagastada akadeemiale. Paljud sõnavõtjad protesteerisid struktuurimuutuste vastu, eriti tauniti RANi piirkondlike keskuste likvideerimist. Nii olid näiteks Siberis ja Kaug-Idas asuvad instituudid allutatud otse Moskvale. 2017. aastal saatsid 400 teadlast (sh 180 akadeemikut) jälle kirja president Putinile, milles kutsusid üles instituute akadeemiale tagastama. Viidati vastuseta jäänud 200 teadlase kirjale 2016. aastast. Nõuti instituutide restruktureerimise lõpetamist

[10] Korrespondentliikme staatust pole RANis siiski tänini kaotatud. Viimastel andmetel on neid 1075.

ja FANO allutamist akadeemiale. Sooviti väljuda haridus- ja teadusministeeriumi haldusalast. Loomulikult ei unustatud kaevelda vähese rahastamise pärast.

Pärast FANO moodustamist kuulutati teadlaste survel välja aastane moratoorium toimingutele instituutide varaga ja organisatsioonilistele ümberkorraldustele. FANO koostas teadusasutuste restruktureerimise plaani, mis nägi ette ulatuslikku organisatsioonide liitmist, muutmist ja likvideerimist. Integreerimise tulemusena pidi kahesajast teaduskeskusest ja -instituudist saama 24 ühendasutust. Esmajärjekorras kavatseti likvideerida 14 piirkondlikku teaduskeskust (näiteks Arhangelskis, Karjalas, Kemerovos, Komis, Krasnojarskis ja Tšeljabinskis). FANO teatas kavast vahetada välja üle 65-aastased direktorid: erru oleks saadetud umbes 250 asutuse juhti. Ministeerium lisas soovituse vähendada teadustöötajate arvu ja FANO teataski ettevaatamatult kavatsusest koondada instituutidest 6000 töötajat. RANi presiidium võttis omakorda 2015. aasta aprillis vastu otsuse, milles öeldi: "Tunnistada, et Venemaa FANO ettevalmistatud kontseptuaalne töömaterjal teadusorganisatsioonide restruktureerimise kohta vajab põhjalikku ümbertöötamist."[11] 2016. aastal võeti lõpuks kohalt maha palju rahulolematust tekitanud haridusminister Dmitri Livanov, kelle asemel sai ministriks Olga Vassiljeva presidendi administratsioonist. Livanov oli olnud kõrghariduse reformija. Aasta lõpul tuletas president mitmele akadeemikust valitsuseametnikule meelde, et neil tuleb oma ametist või akadeemikutiitlist loobuda. Näiteks RANi korrespondentliige, tervishoiuminister Veronika Skvortsova loobus akadeemikuks kandideerimast. Akadeemikuks valitud haridusministri asetäitja Aleksei Lopatini vabastas ametist peaminister Dmitri Medvedev.

RANi aastakoosolekul 2017 oli päevakorras uue presidendi valimine, kuid see jäi arusaamatutel põhjustel ära. Ametliku avalduse kohaselt võtsid kõik kolm kandidaati oma kandidatuuri tagasi. Kohal viibinud peaminister Dmitri Medvedev väljendas rahulolematust toimunu suhtes ja akadeemikud omakor-

[11] Vt www.ras.ru/presidium/documents/directions.aspx?ID=07143cc0-4419-45c0-b6de-fff1f9157ada.

da taotlesid RANi põhimääruse korrigeerimist. Ühel oma istungil muutis riigiduuma RANi presidendi valimise korda. Selle kohaselt kuulus kandidaatide nimekiri kooskõlastamisele valitsusega ja RANi presidendi pidi kinnitama ametisse Venemaa president. Järgmiseks üldkoosolekuks oli esitatud seitse presidendikandidaati, kellest valitsus ei toetanud kahte. Valituks osutus Nižni Novgorodi rakendusfüüsika uurimiskeskuse direktor Aleksandr Sergejev, kes ei olnud valitsuse soosik. Ajakirjanduse väitel oli peaminister Medvedev valmis valimistesse sekkuma, kuid Venemaa president olevat selle ära hoidnud. Sergejevit toetas 1. juuli klubi ja eelmine president Fortov. Sergejev (sünd. 1955) on kahtlemata tunnustatud teadlane, kes osales rahvusvahelises projektis LIGO, millega tehti kindlaks gravitatsioonilained. Kümmekonna aasta eest tegi ta ettepaneku ehitada Venemaal maailma võimsaim laser XCELS. President Putin kinnitas Sergejevi ametikohale.

Järgnes riigi presidendi rahustavate kõnede tuur mööda teadusasutusi. 22. juunil 2017 kohtus Putin tähtsamate ülikoolide ja instituutide juhtidega. Presidendi abi Andrei Fursenko väljendus ühes sõnavõtus üpris teravalt RANi tegevuse vähese tõhususe kohta. Uudisteagentuur Novosti esituses kõlas see järgmiselt: "Andrei Fursenko teatas Venemaa Teaduste Akadeemia nullisest efektiivsusest." Jaanuaris 2018 toimus Vladimir Putini kohtumine RANi presidendi Aleksandr Sergejeviga. Sergejev jäi tõdemuse juurde, et Venemaa teadus on kriisiseisundis. Esmaste ülesannetena nimetas ta suhete korrigeerimist FANOga, akadeemia maine parandamist ja uute suurprojektide väljamõtlemist. Kohtumisel teadlastega Novosibirskis nimetas Vladimir Putin kolme olulisema eesmärgina ulatusliku uurimisinfrastruktuuri arendamist, noorteadlaste karjääri kindlustamist ja suhete arendamist välisriikide teadlastega. Pika kõnega esines Putin Kurtšatovi tuumafüüsika instituudis. Üheks võtmesõnaks jäävat "innovatsioon", mida on enim kahjustanud emigratsioon. Moskva ülikooli rektori Viktor Sadovnitši sõnul kaotati eelmise sajandi viimasel kümnendil kolmandik intellektuaalsest potentsiaalist. Nüüd tulevat emigreerunud teadlased kõigi vahenditega tagasi tuua. Riik eraldas 2018. aastal teadusele 170 miljardit rubla (kolm miljardit dollarit) ehk 25% rohkem kui aasta varem.

Nende hääled, kes nõudsid reformi tagasipööramist, olid vaibumas ja järgnes struktuuri järelhäälestus. FANO korraldatud auditi tulemusena arvati 454 teadusorganisatsioonist n-ö liidrite hulka 142 instituuti, keskpäraste hulka 205 ja mahajäänute hulka 107. Lõpetati kõik vaatlusprogrammid Pulkovo observatooriumis, vaba territoorium läks elamuehituse alla. Mitu füüsikainstituuti ühendati Kurtšatovi instituudiga, mille juhtkonnas oli Mihhail Kovaltšuk. Teatavaks said föderaalse programmi Nauka raamjooned. Projekti teostamiseks taotleb RANi Uurali osakond teaduse ja tööstuse vajaduseks superarvuti ehitamist. Sergejevi ja Roskosmose juhi Dmitri Rogozini kohtumisel otsustati loobuda Marsile pürgimisest ja keskenduda baasi loomisele Kuul. Loodetakse, et 2030. aastal viibivad kosmonaudid baasis paar nädalat. Kosmoseteaduslinna Tsiolkovski rajamine Kaug-Idas on takerdunud, kuid jätkub teaduslinnaku Skolkovo väljaehitamine.

29.–30. märtsil 2018 toimus RANi järjekordne üldkogu. Sel ajal kuulus akadeemiasse 886 akadeemikut ja 1114 korrespondentliiget. RANi president Sergejev teatas üldkogul, et akadeemia reformimine on lõpetatud. Ometi valitses istungitel pingeline õhkkond, sest oli teatavaks saanud eelseisev riigi valitsuse struktuuri muutmine. Ootamatult antigi osale reformist tagasikäik. Valitsuse struktuuri muutmise käigus jagati 2018. aasta kevadel haridus- ja teadusministeerium kaheks. Teadus- ja kõrgharidusministeerium moodustati suurelt jaolt FANO baasil ning FANO likvideeriti. Uue ministeeriumi koosseisust kaks kolmandikku moodustasid endised FANO töötajad, ministriks nimetati Mihhail Kotjukov. Reformimise entusiastide arvates said võidu vanameelsed akadeemikud, need pole aga sugugi õnnelikud teadusministeeriumi üle. Pöördumiste tagajärjel võttis riigiduuma vastu presidendi esitatud seaduseelnõu RANi tegevussfääri laiendamise kohta: ekspertiisi funktsioonile lisandus teadusuuringute koordineerimine. 2019. aasta esimestel päevadel oli Aleksandr Sergejev audientsil Vladimir Putini juures. Akadeemia taotles kõigi teadusprojektide teaduslik-metoodilise juhendamise ja strateegilise planeerimise ülesannete võtmist enda peale. 1. jaanuarist 2019 käivitus riiklik suurprojekt Nauka. Valitsuse katsed

teadusstruktuure järelhäälestada ja teadlaste vastuseis sellele jäid püsima.

Kirjandus

1. juuli klubi 2013 = http://trv-science.ru/2013/07/02/zayavlyaem-ob-otkaze-vstupit-v-novuyu-ran/

Alferov 2013 = Алферов, Жорес. *Власть без мозгов: Кому мешают академики.* Москва: Алгоритм

Arin 2015 = Арин, Олег. *Разрушители мозга: Ненаучная наука России.* Москва: ИТРК

Arutjunov jt 2009 = Арутюнов, В., Лисичкин, Г., Малинецкий, Г. (ред.). *Наука России: От настоящего к будущему.* ("Будущая Россия", № 9.) Москва: Либроком

Bojarintsev, Fionova 2010 = Бояринцев, В. И., Фионова, Л. К. *Война против разума.* Москва

Doklad... 2017 = *Доклад о состоянии фундаментальных наук в Российской Федерации.* Москва: РАН

Gubarev, Vladimir 2014 = Губарев, Владимир. *Убийство РАН.* Москва: Алгоритм

Ilizarov 2012 = Илизаров, Борис. *Почетный академик Сталин и академик Марр.* Москва: Вече

Joravsky, David 1986. *The Lysenko Affair.* Chicago — London: University of Chicago Press.

Kalašnikov 2014a = Калашников, Максим. *Новая инквизиция: Кто мешает русскому прорыву?* Москва: Алгоритм

Kalašnikov 2014b = Калашников, Максим *Прорваться в будущее: От агонии — к рассвету!* Москва: Книжный мир; www.rulit.me/books/prorvatsya-v-budushchee-ot-agonii-k-rassvetu-read-424943-1.html

Komkov jt 1974 = Комков, Геннадий; Лёвшин, Борис; Семёнов, Лев. *Академия Наук СССР: Краткий исторический очерк.* Москва: Наука

Kostina 2009 = Костина, Галина. "Нужна академическая мутация": Интервью с М. Франк-Каменецким. — *Эксперт*, № 46, 30.11

Kruglja kov 2009 = Кругляков, Эдуард. *В защиту науки.* ("Бюллетин", № 5.) Москва: Наука

M e d v e d e v, Zhores 1969. *Rise and Fall of T. D. Lysenko*. New York: Columbia University Press

M e d v e d e v 1993 = Медведев, Жорес. *Взлет и падение Лысенко.* Москва: Книга

M i r o n i n 2006 = Миронин, Сигизмунд. *Почему Сталин защищал Лысенко.* Москва: Алгоритм

M i r o n i n 2008a = Миронин, Сигизмунд. *Дело генетиков.* Москва: Алгоритм

M i r o n i n 2008b = Миронин, Сигизмунд. *Миф о притеснениях учёных в СССР Сталиным.* Москва

M i r o n i n 2010 = Миронин, Сигизмунд. *Лысенко был прав!* Москва: Алгоритм

O v t š i n n i k o v 2018 = Овчинников, Николай. *Академик Трофим Денисович Лысенко.* Москва: Луч

P a n t š i n 2019 = Панчин, Александр. *Апофения.* Санкт Петербург: Питер

P o p o v s k i 1978 = Поповский, Марк. *Управляемая наука.* London: OPI

P o p o v s k i, Mark 1979. *Manipulated Science: The Crisis of Science and Scientists in the Soviet Union Today*. New York: Doubleday

P o p o v s k i 1991 = Поповский, Марк. *Дело академика Вавилова.* Москва: Книга

R o g o v 2013 = Рогов, Сергей. *Новая шоковая терапия и "реформа РАН": реалии российской науки.* Москва: Наука

R o m a n o v s k i 1999 = Романовский, Сергей. *Наука под гнетом российской истории.* Санкт Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета

R o m a n o v s k i 2004 = Романовский, Сергей. *"Притащенная" наука.* Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета

R o s s i i s k a j a... 2013 = *Российская Академия наук. Хроника протеста.* Москва: Русский репортер

S a g d e e v, Roald 1994. *The Making of a Soviet Scientist: My Adventures in Nuclear Fusion and Space From Stalin to Star Wars*. New York: John Wiley and Sons

S a r d a n a š v i l i 2011 = Сарданашвили, Геннадий. *Я — ученый: Заметки теорфизика.* Москва: ЛКИ

S o i f e r 2016 = Сойфер, Валерий. *Сталин и мошенники в науке.* Москва: Добросвет-Городец

Šnoll 2010 = Шноль, Симон. *Герои, злодеи, конформисты отечественной науки.* Москва: Либроком

Tšerepaštšuk 2014 = Черепащук, Анатолий. *Жизнь астронома.* Москва: Издательство Московского университета

UNO VEISMANN (1934) on astrofüüsik, füüsika-matemaatikakandidaat (1968, Tartu Ülikool). Lõpetas 1957. a Tallinna Pedagoogilise Instituudi füüsika erialal, täiendas end 1963. a Leningradis, 1981. a Münchenis ja 1993. a Berliinis. Juhtis 1970–1990 NSV Liidu orbitaaljaamadele Saljut, Saljut-4, Saljut-7 ja Mir paigaldatud atmosfääri optilise kaugsondeerimise aparaatide arendamist ja töötas 1973–2015 Tartu Observatooriumi vanemteadurina. Praegu Tartu Ülikooli emeriitdotsent. Varem on temalt *Akadeemias* ilmunud artiklid "Kosmos: Kuhu edasi ja milleks?" (2000, nr 1, lk 48–66), "Maaväliste tsivilisatsioonide otsingutest" (2001, nr 4, lk 764–781), "Eesti ja NSV Liidu kosmoseprojektid" (2004, nr 8, lk 1719–1732), "Nõukogude Liidu aatomipommi saamisloost" (2006, nr 2, lk 287–336), "Milleks ja kuidas Eestile kosmos: Eesti kosmosepoliitika äärejooni" (koos Kalju Eerme, Laurits Leedjärve ja Mart Noormaga; 2007, nr 12, lk 2583–2613) ja "Venemaa kosmonautika ja kosmosetööstuse tänapäev" (koos Kalju Eerme, Mart Noorma ja Teofilus Tõnnissoniga; 2010, nr 3, lk 387–415), "Saksa teadlased ja insenerid Nõukogude Liidus 1945–1955" (2012, nr 6, lk 988–1022) ja "Ukraina ja Venemaa koostööst ja vastasseisust kosmosetegevuses" (2016, nr 6, lk 950–966) ning arvustus "Kaks raamatut elu otsingutest kosmosest" (2003, nr 1, lk 170–174).

LUULET

Piret Põldver

valge vasikatele mõeldud piimapulber
naabri aidas
määrib sõrmed
kui tõstan seda näppude vahel suhu
ja tunnen keelel magusat sulavat mekki
olen 8
ja mängimise vahepeal pugenud aita
rebenenud paberkoti vahelt piimapulbrit näppama
mida ei tohi
tuleb teha kiirelt
mul on piinlik ja ma ei suuda öelda ei

*

Tähtveres ühe tänava ääres
seisis hästi palju vanu autosid,
Vene autosid,
nad olid lagunenud ja väsinud,
ja ma kujutlesin, et nende omanik on suur autodekoguja,
ma isegi imestasin, et linnas on selline autodekoguja,
vaevu mahuvad tänava äärde ära,
omal ajal maal oli kuidagi hästi tavaline,
et lähed naabrimehele külla
ja näed seda räämas pruuni hoovi kevadel, sopast ja kulunud,
ja ümber lauda ja maja seisab hästi palju vanu roostes autosid,
aga need maa autod ei olnud autodekoguja omad,

vaid lihtsalt sinna jäänud, sest kuhugi polnud neid
üheksakümnendatel viia,
Emex vist tuli alles hiljem,
ja siis nad ununesid sinna seisma,
suvel kasvasid rohust läbi,
kanad siblisid ümber,
kukk seisis katusel ja vaatas,
kuidas sa istud oma isa auto kõrvalistmel,
kuulad raadio Uunot sel ajal,
kui isa katkise kampsuniga naabrimehe käest küsib,
kas too saab tulla
traktoriga ja ajada vaod sisse,
ja sel hetkel, kui ma neid autosid Tähtveres vaatasin ja seda
mäletasin,
küsis Anu telefonis:
"Kas sa mõtled seda tõsiselt?"

*

tütrest sai mul luuletaja
kes seda oleks osanud ette näha
oli asjalik tüdruk
õppis hästi mingeid probleeme ei olnud
õppis vahepeal isegi kutset
oleks saanud müüja kokk või kondiiter
sekretär-asjaajaja
oleks saanud ausa ameti
aga näed läks ülikooli
ja elab nüüd nagu boheemlane
roidab öösiti mööda baare
kõrtse
ei tea kellega
ju nende teiste luuletajatega

teenib elatist mingeid tekste lugedes
toimetades
see nüüd mõni töö
endal poeg vaja ära toita
koolitada
ja katta
no oleks seda osanud ometi ette näha

“LOOMALUGUDE KIRJUTAMINE ON VÄGA MÕNUS. SEE TEGEVUS ON VABASTAV”

Kerti Tergemi usutlus Toon Tellegeniga

Toon Tellegeni (sündinud Hollandis Brielles 1941. aastal) võib pidada elavaks legendiks. Madalmaades peaaegu niisama tuntud ja samavõrra armastatud kirjanik nagu Viplala lugude autor ja läbi aegade kõige rohkem eesti keelde tõlgitud Hollandi kirjanik Annie M. G. Schmidt (1911–1995), on Toon Tellegen kuulus eeskätt oma loomalugude poolest. Neid võib pidada aforistlikeks või filosoofilisteks või leida sealt absurdi ja meelelahutust — tekst kõnetab igat lugejat vastavalt tema vastuvõtuvõimele. Tellegen on väljaõppinud arst ja töötanud kogu elu tohtrina nagu ka meie lauluisa Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes kogus lugusid teistelt. Tellegenile aga tunduvad lood ise kohale tulevat, põhiliselt metsast, seega võib sealt Valdur Mikita moodi otsides leida ehk eestlaslikkugi. Arstiametit ja kirjanikuks olemist hoiab ta rangelt lahus ega analüüsi juba kirjapandut ülearu palju. Lugematul hulgal kirjandusauhindu ja toredaid tõlkeid on tal ette näidata küll, eesti keeleski on nüüdseks ilmunud kolm raamatut: *Elevandipoeg Tõnis* (tlk Katrin Laiapea; Huma, 2000), *Minu isa* (tlk Kerti Tergem; Huma, 2002) ja *Kõik on olemas: Lugusid oravast, sipelgast ja teistest loomadest* (tlk Vahur Aabrams; Aasta Raamat, 2018).

Tõlkinud Kerti Tergem.

Põhiliselt lasteraamatute autorina nime teinud Tellegen tuli kirjandusse üsna hilja, alustades luuletajana. Luuletusi kirjutab ta seniajani ja see on juba märksa tõsisem lugemine. Võiks öelda, et ühte luuletusse mahutab ta terve romaani, milles on absurdi, groteski, mängulusti ja tõsist juurdlemist nii meie sisemise kui ka välise maailma üle. Siinse maanukaga on Toon Tellegenil riivamisi ka sidemeid. 2018. aasta oktoobris käis kirjanik esimest korda Eestis ning nii avanes võimalus esitada talle mõned küsimused.

Olete pärit kõrgelt haritud Hollandi suguvõsast, kus leidub juriste, arste, juhte, aga ka kaupmehi, kelle järeltulijad mööda Euroopat laiali. Teie vanavanemad elasid Peterburis. Rääkige palun lähemalt oma päritolust ja perekonnast.

Mu isa on tõepoolest arstide ja juristide soost. Tema oli arst nagu minagi, tema isa ja vanaisa olid juristid ning vaarisa omakorda arst. Ema on aga pärit suguvõsast, kes juba ammusest ajast Peterburis ärisuhteid arendas. Kaupmehed olid nii minu emapoolne vanaisa kui ka tema isa ja vanaisa. Mu vanaisa vaarisa müüs 1780. aasta paiku oma Nevski prospekti poes Potjomkinile bambuskepi... Vanaisa põgenes 1918. aastal Venemaalt Hollandisse, kust suguvõsa algselt pärit oligi — nad olid endiselt protestandid, Peterburi Hollandi kiriku hingekirjas. Hollandis oli mu vanaisa vaene, töötas äriagendina, kes käis poodidele maiustusi ja muid tooteid müügiks pakkumas. Ema oleks tahtnud minna edasi õppima, kuid pidi kohe pärast kooli lõpetamist tööle asuma.

Kirjanikuteed alustasite 1980. aastal luulekoguga ning peate ennast seniajani esmajoones luuletajaks, kuigi olete peale suure hulga luuleraamatute avaldanud ka poolsada proosateost. Mis erinevus — peale välise vormi — on teie luuletustel ja juttudel?

Loomalugusid kirjutan ainult suviti puhkusel olles, peaaegu alati kusagil Prantsusmaa metsas. Ma ei mõtle nende üle sügavalt järele. Need on üsna kindla pikkusega improvisatsioonid. Luuletusi üritan aga kirjutada aasta läbi. See tundub mulle palju raskem. Luuletuse kallal võin töötada väga kaua. Loomalugude kirjutamine on väga mõnus. See tegevus on vabastav. Luuletusi kirjutada

nii lihtne ei ole. Need mulle vabadust ei anna. Luuletuste ja juttude kirjutamine on minu jaoks seega täiesti erinevad tegevused.

Oma loomalugudega olete kuulus kogu maailmas ja nüüd ilmus kopsakas kogumik ka eesti keeles, Regina Lukk-Toompere imeliste illustratsioonidega. Peategelane on neis lugudes enamasti orav. Ütlete, et te ei tea, millised näevad välja kõik need loomad teie lugudes, küll aga teate täpselt, mida nad mõtlevad ja kuidas ennast väljendavad. Mis on siis oravas nii erilist, et just tema peaosasse valisite? Ja mis teeb sipelgast talle nii hea seltsilise?

Kõige esimesed lood sündisid mul õhtuti tütart magama pannes. Tema tahtis sageli kuulda lugu oravast. Miks ma aga just sipelga talle kaaslaseks valisin, seda ma enam ei mäleta. Tegelikult mõtlen ma oma loomalugude, aga ka üldse loomade üle järele nii vähe kui võimalik. Ükskord näiteks ronis elevant täiesti juhuslikult puu otsa ja üritas seal ladvas tantsida. Seda teeb ta seniajani.

Teie loomalood meeldivad niihästi lastele kui ka täiskasvanutele. Need on humoorikad ja õigupoolest filosoofilised lood. Neid võiks võrrelda karupoeg Puhhi lugudega. Kust te selliste lugude jaoks inspiratsiooni ammutate või mis teid õieti kirjutama sunnib?

Tjah, kui suvi käes ja ma olen Prantsusmaal, siis tekib mul lihtsalt vajadus nendest loomadest kirjutada ja ma hakkangi pihta.

Olete kogu elu töötanud perearstina ning tunnete inimest läbi ja lõhki. Milles siis seisneb erinevus inimese ja looma vahel? Ja teie loomalugudes?

Tjah, erinevused... Minu lugudes on loomadel looma füüsilised omadused. Nende mõtlemine ja suures osas ka käitumine on aga inimlik. Hakkasin lihtsalt kunagi tütrele unejutuks neid lugusid välja mõtlema ja kirjutan neid seniajani. Ja ma ei mõtle ikka veel nende üle liialt palju, panen lihtsalt loo kirja ja unustan sedamaid. Ega nemad minu peale ka ei mõtle, nad ei tea isegi seda, et ma olemas olen, ega sedagi, et on olemas inimesed või loomad, kes nendega kokku puutuvad: koer, kass, lehm, hobune, lammas ja

terve hulk teisi — neid loomi minu lugudes ei esinegi. Nende maailm on täienisti nende maailm, mida ma suviti Prantsusmaal vilksamisi näen ja kuulen ning siis kiiruga kirja panen. Minu maailm on neile võõras.

Teie vanaisa kirjutas luuletusi saksa keeles ja rääkis oma lastega vene keelt. Teie räägite lisaks soome keelt. Kuidas nii?

Mu vanaisa sündis Peterburis 1875. aastal. Ta kõneles nii hollandi kui ka vene keelt. Ta abiellus Šveitsi perekonnast pärit naisega, kelle emakeel oli saksa keel. Oma lastega rääkisid mu vanavanemad vene keelt, nagu lapsed isekeskiski. Omavahel kõnelesid mu vanavanemad saksa keelt. Kui perekond 1918. aastal Hollandisse põgenes, läksid lapsed seal kooli ja õppisid selgeks hollandi keele. Minu ema aga suhtles oma vendade ja vanematega endiselt vene keeles. Kui olin 17-aastane, käisin ühel suvel koos noortega kogu Euroopast Soomes reisimas. See oli 1959. aastal. Pärast seda külastasin Soomet veel mitu suve ja veetsin neli talvenädalat Oulus, töötasin seal Karjapohjola vabrikus ja ühes veevarustuse ettevõttes. Mul oli nimekaart, millel seisis mu ametinimetus: *vesijohtoliikeulkovarastopääapulainen*. Töö juures rääkisid kõik ainult soome keelt. Eks ma õppisin natuke ära. Pääsu polnud. Palju aastaid hiljem, pärast 1995ndat võtsin Amsterdamis ühelt ülikooli õppejõult soome keele tunde. Tõlkisime üheskoos soome keelest ja soome keelde. Mulle meeldib soome keel, aga kuigi hästi ma seda ikka veel ei räägi. Kunagi avaldasin pildiraamatu tibatillukesest nõiast, keda palja silmaga näha ei ole. Mõtlesin talle välja nime, soome nime: *pikkuhenki*.

Käisite hiljuti esimest korda Eestis ja nägite ka tükikest meie metsa. Mis te arvate, kas teie lugude loomad tunneksid ennast siin kodus? Millise mulje Eesti ja eestlased üldse teile selle lühikese külaskäigu jooksul jätsid?

Eestimaa ja siinsed metsad, millest ma nägin küll üksnes Tallinna ja Laulasmaa vahelist tükikest, meenutasid mulle seda Prantsusmaa keskosa, kus ma suurema osa oma loomalugudest kirjutanud

olen: Corrèze departemangu. Eestis-käik ja nii paljude imeliste inimestega kohtumine oli minu jaoks väga eriline kogemus: mul oli suur rõõm võtta vastu Regina Lukk-Toompere illustreeritud, Kalle Toompere vormindatud ja Indrek Ilometsa kirjastatud raamat *Kõik on olemas: Lugusid oravast, sipelgast ja teistest loomadest* Vahur Aabramsi suurepärases tõlkes. Loodan kunagi Eestisse tagasi tulla!

ABSTRACTS

JÜRI LIPPING. **Bicycle horn and dead rat's ass, or: Guess what your desiring machines are**

The article "... or guess what your desiring machines are" is an extensive review-essay on Gilles Deleuze and Félix Guattari's celebrated book Anti-Oedipus *(1972), which appeared in Estonian translation in 2017. The topics that the article undertakes to discuss include the nature of friendship between Deleuze and Guattari, the symbiotic cooperation or "writing-machine" they developed among themselves, their respective intellectual trajectories that led to their fortuitous encounter in the post-68-revolutionary situation in France, their ambiguous attitude toward the teaching of Jacques Lacan, their critique against the reigning structuralist paradigm and representational thinking, their anthropo-political genealogy of capitalist system vis-a-vis other social formations that historically preceded it, and their famous conceptual invention — body without organs as the exhaustively deconstructed-deterritorialised outermost limit of every society.*

The article begins with the elaboration upon Foucault's famous dictum that AO is an "introduction to the non-fascist life" — that it is an extraordinary book of ethics (in the manner of Spinoza) whose ethico-political thrust could be summed up in the maxim: do not become enamoured of power. It then proceeds to account for DG's social ontology: their general theory of flows, cuts, and stocks, their conception of the unconscious as a libidinal machine rather than a linguistic structure, a social factory rather than familial theatre, whereby desire is not defined by a lack, negativity or castration but is characterised by productivity, spontaneity and capacity for creation. Lastly, the article discusses the nature of capitalism, its essential proximity to schizophrenic decoded flows ("all that is solid melts into air"), which it does not attempt to codify and control anymore, as all the previous

social formations did (savage territorial machine, barbarian despotic machine). Instead, it preys upon the inherent liquidity of everything, subjugating it to its own all-devouring profiteering logic. Capitalism and schizophrenia thus constitute the two poles of social unconscious libidinal investment, so much so that between the deadlock points of paranoid-fascist fixation and the open-ended schizoid-revolutionary lines of flight, the question "How to desire?" turns into a paramount political problem. (Auth.)

REIN TAAGEPERA. **Languages and genes around Estonia**

The dominant view during the last century was that the ancestors of Estonians inhabited Estonia from −6000 on. But Valter Lang, in his Läänemeresoome tulemised *(The Comings of Baltic Finns, 2018), paints a different picture, based on recent archaeological, linguistic and above all genetic data. Some 5000 years ago, speakers of Indo-European invaded Europe and introduced agriculture. While shifting to land tilling, the local hunters-gatherers also adopted the new language. A marked exception occurred at the Volga bend about 4500 years ago. A population of maybe only 4000 people adopted agriculture, yet kept their ancestral language, now called Finno-Ugric or more broadly Uralic. Now armed with ploughs, like the Indo-Europeans, the Finno-Ugrians colonized the entire northeastern corner of Europe. They carried a genetic marker, haplotype N3-N1c1. Some 3000 years ago their westernmost branch, around present Moscow, "suddenly" (within 300 years) moved to the Baltic coast, then sparsely populated. On their way they thoroughly intermingled with their southwestern neighbours who spoke Baltic, a branch of Indo-European, and carried haplotype R1a. Toward the south, the Baltic language of future Lithuanians and Latvians prevailed while toward the north the Finnic language of future Estonians and Finns did. However, the Lithuanians and Latvians carry even slightly more of the "Finno-Ugric" haplotype N3-N1c1 than the Estonians do (40% vs. 36%). And 30% of the Estonians carry the "Balto-Slavic" R1a (vs. 40% of the Lithuanians and Lat-*

vians). Puzzlingly, the Finns almost lack R1a (4%) while loading heavy on N3-N1c1 (63%). Thus, while sensing linguistic kinship with Finns, the Estonians seem closer to Lithuanians and Latvians biologically. (Auth.)

"A severe trial is going on all across our homeland…": By the 16th anniversary of the Republic of Estonia in 1934

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1934 to celebrate the 16th anniversary of the Republic. Instead of the usual elation, the prevailing mood of the articles be summarised by what was said in one of them: "This year has been very turbulent in our political life. We have experienced a lot during this time: two referendums, several government crises, martial law, censorship and an attempt of party-political dictatorship — we have had to endure all that." The problem was that the home political tension that was partly caused by the global economic crisis brought about a decline in the reputation of big political parties, and the prestige of the Parliament dropped extremely low. Big parties disintegrated, thus aggravating the political crisis even more. Simultaneously, the lifespan of governments shortened (in 1932–1933, four governments were in office). At popular meetings, the contradictions between different political groupings even developed into physical conflicts.

During the crisis that lasted for several years, the Union of Participants in the Estonian War of Independence (EVS) became increasingly predominant — they demanded innovations in governance and accused the old politicians and parties of corruption, thereby finding great support among the people. EVS, like several other parties, demanded changing of the constitution. In 1932–1933, referendums on several constitution drafts were held in Estonia; only the third, by EVS, found support. The new constitution created opportunities for transition from a democratic to an authoritarian system of governance. Because of such an atmosphere, the writings express anxiety, for example: "This time's birthday of the state falls into the age of judges. Evil talks and speeches fall

silent for a moment only. There is a small truce on the birthday; then all the winds and storms break out again." These were not empty words because when the head of the government, Jaan Tõnisson, made a speech in Tartu about changing the constitution, he was interrupted by the noise created by EVS members, and blank cartridges were thrown. The police dispersed the rioters, and Jaan Tõnisson left. On the following day, his government declared martial law in Tartu town and county.

After the referendum on the constitution, Jaan Tõnisson's government resigned in October 1933. In his anniversary article, however, he admonishes, "If our generation keeps moving in such a direction along the road of decline, the outside world will soon ask whether this small nation is worth of the high position of independent national statehood at all so that it should be defended and supported at the moment of danger as a factor of international balance. If, however, things develop so far, this would be outright fatal for our independent national statehood and the nation's future." (Edit.)

TOOMAS KIHO. **Erkel-Merkel Tricke drei**

KALEVI KULL, EKATERINA VELMEZOVA. **On semiotics and proverb studies: A conversation with Arvo Krikmann**

Arvo Krikmann (1939–2017) was the leading Estonian folklorist specialising in the study of proverbs and other short folklore forms. He has listed four major fields of influence that shaped his interests and research priorities. They were: (a) the so-called Finnish method as a theoretical substrate, together with Matti Kuusi's paremiology, (b) Russian semiotics centred around Juri Lotman, (c) structural linguistics and linguistic statistics, and (d) Grigori Permyakov's earlier works. Our interview with Krikmann on 22 October 2016 focussed on his relationships to semiotics.

Krikmann's main personal contacts with Tartu semioticians took place mainly through his long-term relations with

Igor Černov. For his doctoral thesis, Krikmann used a general semiotic framework obtained from Juri Lotman's work with an addition of concepts introduced by Charles Morris. Krikmann was an eager reader of early publications of the Tartu-Moscow semiotic school, although he confessed that the later writings of Juri Lotman remained unpenetrable for him.

Krikmann's interest in structural linguistics was raised by the lectures of Huno Rätsep and participation in the work of the Generative Grammar Group in Tartu. Krikmann highly appreciated quantitative methods, including the possibility to apply Zipf's law and other tools of statistical analysis to his studies. A colleague with close interests was the German semiotician Peter Grzibek.

Grigory Permyakov, a Russian paremiologist and one of the leading researchers studying proverbs, called his classification method "semiotical", which meant another important link to the field for Krikmann. It was due to Krikmann that Permyakov's library was later moved to Tartu.

Theories of metaphor and analysis of figurative speech in general provided an additional link to semiotics in Krikmann's proverb studies.

In the interview, Krikmann mentions contacts with several other scholars, including Uku Masing. (Auth.)

UNO VEISMANN. **Reforms of the Russian Academy of Sciences**

Since the disintegration of the Soviet Union, debates have been going on in Russia about reforming of the Academy of Sciences. It should be said, however, that the debates have not been centred on the development problems of research but have dealt with the staff of the academy/academies, the structure of research institutions and their subordination (management). More narrowly, the government wished to restructure the system — to detach the institutes from the academy.

In the first years of the new century, there were still four academies subordinated to government agencies in Russia

besides the Russian Academy of Sciences (RAS): the Russian Academy of Missile and Artillery Sciences, the Russian Academy of Architecture and Construction Sciences, the Russian Academy of Education, and the Russian Academy of Arts. On 7 June 2013, Prime Minister Dmitri Medvedev submitted to the government a programme of reforming the state academies of sciences. In sum, the proposals were the following: liquidation of the earlier structures, transfer of the members of the Academy of Medical Sciences and the Academy of Agricultural Sciences to the Russian Academy of Sciences; further confirmation of programmes of fundamental research by the government, division of academic institutes into three categories.

By President's decree of 27 September 2013, the management of the property of all research institutions, regardless of the earlier structures, was transferred to the Federal Agency for Scientific Organisations (FASO, Russian Федеральное агенство научных организации*). Later, higher educational institutions were still allowed to keep their research equipment. On 28 June 2014, the draft of the relevant law was submitted to the State Duma. This was followed by vehement protest. Short summaries of resolutions of meetings of more than 70 institutes and other organisations were quickly published in the 256-page book* Российская Академия наук: Хроника протеста *(Russian Academy of Sciences: Chronicle of Protest). Dozens of academicians and corresponding members formed the 1 July Club, protesting resolutely against the reorganisation of academies and refusing to participate in the new academy.*

But many academicians and leaders of institutes sided with the government. The uniting of academies and, naturally, giving corresponding members titles of academicians found support. On the other hand, the candidacy of several officials dismissed from government structures for posts in the Russian Academy of Sciences could be prevented. The title of Professor of Academy of Sciences was introduced; it was awarded to 615 research and teaching staff members outside the Academy; their mean age was 43 years. The government

managed to win over Andre Geim, who had won the Nobel Prize, but Nobel Prize laureate Zhores Alferov expressed his fierce opposition to the end. Based on FASO, the Ministry of Research and Higher Education was formed in 2018. (Auth.)

PIRET PÕLDVER. **Poetry**

"It's very pleasant to write animal stories. It's liberating": Kerti Tergem's interview with Toon Tellegen

The Dutch writer visited Estonia for the first time in October 2018, and the interviewer asked him a few questions about his background and work.

Toon Tellegen's father came from a family of doctors and lawyers. His mother, however, was from a family that had developed business relations in St Petersburg since times long past. His maternal grandfather and his father and grandfather had been merchants. In 1918, grandfather escaped from Russia to Holland, which was the original homeland of the family — they were still protestants, registered in St Petersburg Dutch parish.

Tellegen is most famous for his animal stories. They can be considered aphoristic or philosophical, or containing absurdity and entertainment — the text addresses each reader according to their ability of reception. He has practised as a doctor throughout his life but keeps the medical profession and being a writer strictly apart and does not analyse too much what he has written. Tellegen, who has mainly become known as an author of children's books, entered literature relatively late, starting as a poet. He keeps writing poems until now, and they are much more serious reading. It could be said that he fits a whole novel into a poem, which includes absurdity, grotesque, playfulness and serious reflection on our internal and external world.

Until now, three of his books have been published in Estonian: Elevandipoeg Tõnis *(Little Elephant Tõnis),* Minu isa *(My Father) and* Kõik on olemas: Lugusid oravast, sipel-

gast ja teistest loomadest *(Everything is There: Stories about the Squirrel, the Ant and Other Animals).* (Edit.)

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

INGA HEAMÄGI (1961), Estonian artist, director of Kohila Education Centre

TOOMAS KIHO PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

KALEVI KULL PhD (1952), professor of biosemiotics at the University of Tartu

JÜRI LIPPING PhD (1970), political theorist

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

PIRET PÕLDVER (1985), language editor and editor of materials for primary classes at Maurus publishers, student of Estonian literature at the University of Tartu

REIN TAAGEPERA PhD (1933), professor emeritus of political science at the University of Tartu and the University of California, Irvine

TOON (Antonius Otto Hermannus) TELLEGEN (1941), Dutch poet, prose writer and playwright

KERTI TERGEM MA (1968), director of foreign affairs of the Estonian Literature Centre, publisher and translator

UNO VEISMANN PhD (1934), emeritus professor of the University of Tartu, astrophysicist

EKATERINA VELMEZOVA PhD (1973), professor of Slavistics and of history and epistemology of language sciences in Eastern Europe at the University of Lausanne

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XII

Algus 2018. aasta 6. numbris.

1946

1. jaan. (teisipäev). Pehme talvine ilm, tuleb värsket pidevat lund, kattes kaugused helbelise uduse eesriidega, nagu uus aasta meile määratud saatuse.

Aasta esimesed tunnid saabusid koduses vaikses õhkkonnas Hiiede juures maitsva kohvi ja likööriga. Siis järgnesid telefonilised tervitused Vadile, Ilusale, Alma Tomingasele, Ed. Aunapile. Teised ei olnud kättesaadavad.

Tuju oli hea, välisministrite konverents Moskvas oli jälle lõppenud meie suure kodumaa võiduga ("Postimees" 1945, nr. 305).[534] Byrnes olla küll Ameerikasse tagasijõudmisel rahva jutu järgi öelnud, et kuigi on tehtud järelandmisi, siis need on vaid näilised, kuid need on üksnes sõnad. Meie kodumaa on siiski juhtiv.

Tomingasele ja Aunapile soovitas H.[535] öösi helistada dekaanile[536] ja soovida temale head uut aastat, sest see istuvat telefoni juures paber ja pliiats käes, et ülesmärkida õnnesoovijaid. Hiljem selgus, nad ollagi seda teinud, naljast aru saamata. Dekaan tahab oma kohast lahti saada, kavatseb ette panna Valdest. Ise tahab hakata akadeemikuna tööd tegema. Arvesse võiks tulla ka Karu.

---

[534] Vt V. Molotov, Ernst Bevin, James F. Byrnes, "Teadaanne Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide ja Ühendatud Kuningriigi välisministrite Moskva nõupidamise kohta". — *Postimees*, nr 305, 31. XII 1945, lk 1.

[535] S.t Valter Hiie.

[536] S.t Voldemar Vadile.

Kaardel[537] pole Viini doktor[538] kinnitatud, on arvatud kandidaadiks ja dotsendiks.

6. jaanuar (pühapäev). Ilus talvine ilm, taevas on hetkeks end pilvedest vabastanud, sinikas-kollaseks löönud, ja päike särab.

Valteri juures väike napsuvõtmine, millest võtavad osa Volli, Ruudi, Eedi, Artur, Juhan ja Ants.[539] Valter tuletab meelde, et on Kolmekuningapäev ja päev juba kukesammu võrra pikem. Räägitakse muusikast, kirjandusest (Raudsepa[540] "Salongis ja kon-

[537]Johannes Kaarde (Karlson; 1896 – 3. VII 1976 Tartu), õppis Tartu Veterinaariainstituudis 1916–1918 ja TÜ loomaarstiteaduskonnas 1919–1921, lõpetades selle, *dr. med. vet.* 1926 (Viin), ÜS Raimla liige. Vabadussõjas veterinaariavelsker 1918–1920), TÜ loomaarstiteaduskonna sisehaiguste kliiniku assistent 1921–1924, dotsent 1927–1938, professor 1938–1944, loomaarstiteaduskonna dekaan 1940–1941, loomaarstiteaduskonna sekretär 1928–1930, 1932–1933 ja 1934–1938, ülikooli nõukogu liige 1929–1930, 1932–1933 ja 1934–1935; TRÜ veterinaarteraapia professor 1944–1951, veistehaiguste ja hobusekasvatuse kateedri juhataja 1944–1951, Eesti NSV TA Loomakasvatuse ja Veterninaaria Instituudi sektorijuhataja 1947–1949; Eesti Põllumajanduse Akadeemia sise- ja nakkushaiguste kateedri professor 1951–1966, konsultantprofessor 1966–1976, veterinaariateaduskonna dekaan 1952–1956.

[538]Johannes Kaarde Viini Ülikoolis kaitstud doktoritöö kandis pealkirja "Das Blutbild im Kollaps bei Pferden und Hunden" (Hobuste ja koerte verepilt kollapsi puhul).

[539]Valter Hiie juures olid ilmselt Voldemar Vadi või Voldemar Üprus; Rudolf Bernakoff, Eduard Aunap, Artur Linkberg, Juhan Ennulo ja Ants Rulli.

[540]Hugo Raudsepp (Viktor Paul H., ps Milli Mallikas; 1883 – 15. IX 1952 Irkutski oblast), ajalehe *Sõna* toimetaja Valgas 1907–1908, *Postimehe* toimetuse liige Pärnus 1908–1911, *Päevalehe* kriitik ja följetonist 1911–1914, *Sakala* toimetaja Viljandis 1914–1917; sotsialistide-revolutsionääride (esseeride) partei aktiivne liige 1917–1920, Viljandi linnanõunik ja aselinnapea 1917, Ajutise Maanõukogu abisekretär 1917, Asutava Kogu abisekretär 1919–1920; *Vaba Maa* toimetuse liige 1920–1924, vabakutseline kirjanik Elvas 1925–1936, Tartus 1936–1941, Elvas väljasaadetuna 1941–1944 ja Tallinnas 1944–1951; vangistati 11. V 1951 Nõmmel, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1951. a septembris

gis"[541]). Volli promoveerib kõikide juuresolekul Antsu kui kõige noorema, kes viina eest hoolitseb, *dr. med. bibendi et vivendi honoris causa*,[542] millega kõik naerdes nõustuvad. Uuendame Volliga sinasõprust. Ta oli selle vahepeal unustanud. Ütles, et on mind alati pidanud akadeemiliseks, otseseks ja sirgjooneliseks inimeseks ja kui minu vastu olnud, siis seepärast, et hinnanud akadeemilist vabadust ja mitte määramist. Juhan laulis palju, saates laulu bajaani klaviatuuril, kuna Valter kiskus lõõtsa. Istusid teineteise vastu, sai palju naerda. Juhanit esitati kui Metropolitani solisti, baritoni. Tal on ilus hääl. Juhani ära saatmisel ärritas teda Valter kasukaga nagu härjavõitlejad areenis. Kõlas vägev "Torreador" "Carmenist".[543]

Oli lõbus õhtu. Promotsiooni järel lauldi värskele doktorile Säbelmanni[544] kompositsioon "Kaunimad laulud Sulle pühendan".[545] Valter sai hüüdnimeks "Sir Walther".

8. jaanuar (teisipäev). Lõpetasin Vana Testamendi lugemise.

9. jaanuar (kolmapäev). Esimesed eksamid Tartu I Polikliiniku ruumes, kabinet 7. Oli 3 üliõpilast: 2 tegid ajalugu, 1 propedeutikat. Üks üliõpilasist olevat hiljem vanemale õele seletanud, et minu juures olla hea eksame teha: ma olla äärmiselt rahulik ja tarbekorral aitavat kaasa.

---

10 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Ozjorlagis, suri Ozerstroi Novotšunka laagris.

[541]Hugo Raudsepa näidend *Salongis ja kongis: Komöödia kolmes vaatuses* (Tartu: Eesti Kirjanikkude Liit, 1933).

[542]Lad k meditsiini audoktor joomise ja elamise alal.

[543]Georges Bizet' ooper *Carmen* (1875).

[544]Friedrich August Saebelmann (Säbelmann; 1851 – 7. III 1911 Paistu), õppis Cimze õpetajate seminaris Valgas 1868–1871 ja Peterburi konservatooriumis klaverimängu 1874–1875. Muusikaõpetaja Peterburis 1874–1879, Paistu köster-organist ja kihelkonnakooli õpetaja 1879–1911.

[545]Friedrich August Saebelmanni "Kaunimad laulud" (Kaunimad laulud pühitsen sull', / vanematest armastatud kallis kodumaa!), sõnad Peeter Ruubel (1859–1929).

Ülikooli ringkondades lekkis teade, et "Nõukogude Eesti Arsti" toimetuse kolleegiumi olla määratud A. Reiman, Alma Tomingas, R. Roots.

Rootsile tehtud sms. Reimani paberi põhjal ülesandeks asjaajamine A. Valdeselt üle võtta. Vastutav toimetaja sm. A. Reiman, tegevtoimetaja R. Roots, kolleegiumi kuuluvad liikmetena veel A. Koppel,[546] V. Üprus, J. Pats,[547] P. Kalju ja K. Kaur.

Hakkasin lugema apokriiva raamatuid.

11. jaanuar (reede). ATEKis[548] oli täna väga tuttava näoga ohvitser, blond, kä[ha]rate juustega. Küsisin, kas teda pole varem käinud. Ütles, et oli Tartu komandant ja täna demobiliseeritud. Parem jalg oli poolest säärest amputeeritud. See oli sama ohvitser, kes aitas mul korterit otsida, andis kaasa Ilja automaadiga. Lõbus, sõbralik ohvitser. Paberitest selgus tema nimi: ltn. Vladimir Abramov.[549]

16. jaanuar (kolmapäev). Kahjutuli meil keldris kella 5 paiku.

17. jaanuar (neljapäev). Seminar. Päevakorras ettekanded: Mäll,[550] "Imperialism kui proletaarse revolutsiooni eelõhtu",

---

[546] Alfred Koppel, ENSV tervishoiu rahvakomissari asetäitja.

[547] Johel Pats (1901 – 27. II 1966 Haapsalu), õppis TÜs rohuteadust 1925–1930, *mag. pharm.* 1931, korp! Limuvia liige. TÜ apteekri abiline 1921, Kanepi apteegi juhataja 1931–1937, Tartu Keskapteegi retseptaar-kontrolör 1937–1940, Tartu Emajõe apteegi juhataja 1940–1941; NSVLi tagalas 1941–1944, apteeker Kirovis; ENSV Apteekide Peavalitsuse apteekide osakonna juhataja 1945–1951 ja kontrollanalüüsi kesklaboratooriumi analüütik 1951–1966, ühtlasi Tallinna meditsiinikooli õpetaja.

[548] S.t arstliku tööekspertiisi komisjonis.

[549] Isikuandmed teadmata.

[550] Johannes Mäll (1911 – 5. IV 1981 Tartu), lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1937, *mag. jur.* 1939 (õigusteaduse kandidaat 1946), EÜSi liige. Tartu maksuameti ametnik 1935–1937; TÜ finantsõiguse assistent 1937–1939, finantsõiguse õppejõud 1940–1941; Saksa vang 1941. a juulist kuni detsembrini Tartus; TRÜ õppejõud 1945–1946, dotsent 1946–1967, haldusõiguse kateedri juhataja 1945, riigi- ja haldusõiguse kateedri juhataja 1950–1967.

Randalu, "Marksismi-leninismi õpetus kodanlik-demokraatilise revolutsiooni ülekasvamisest sotsialistlikuks revolutsiooniks". Mõlemad ettekanded olid hästi läbi töötatud, teine oli lühike. Harald[551] siiski suikus, ärkas kord, vaatas täitesulepead vastu valgust ja sulges taas silmad.

Peale ettekannete valgustas pikemalt finantskapitali küsimust sms. Antons.[552]

Kojuteel oli H.[553] öelnud Mällile, et ettekandeid ei tohiks pidada juristid, vaid teiste teaduskondade esindajad, kel aine võõras. Juristidel see kerge.

22. jaanuar (teisipäev). Valimispropaganda on täies hoos. Üle 21. juuni tänava on riputatud maitsekas punane loosung valgete tähtedega "Elagu Tartu R. Ülikooli rektor prof. dr. Koort — tööliste, teenistujate ja intelligentsi saadiku kandidaat Rahvuste Nõukogu valimisringkonnas nr. 392" (ühesuurused tähed).

23. jaanuar (kolmapäev). Täna toodi vangla G. Adolfi mäest alla *ca* 60-inimeseline jõuk fašiste tugeva valve all. Jõugu seas oli 8 naist, kõik kottidega. Fašistide arv kahaneb järjest.

Jõebasseini haigla on polikliinikust lahkunud juba umbes nädal tagasi. Murašev pakkus minule polikliiniku konsultandi kohta. Sm. Räni olla nõus.

24. jaanuar (neljapäev). Pidulik aktus ülikooli aulas ENSV Teaduste Akadeemia organiseerimise puhul Tallinnas. Presiidiumis — punase kaleviga ja ühepikkuste roheliste taimedega laual ja laua ees — A. Koort, H. Haberman, H. Riikoja kasukas ja baski mütsis,[554] A. Uibo, V. Vadi, Kadari,[555]

---

[551] Ilmselt Harald Perli.

[552] Autori allmärkus: "Poliitilise ökonoomia kateedri juhataja."

[553] Ilmselt Valter Hiie või siis Harald Perli.

[554] S.t baretis.

[555] Helmut Kadari (Kristal; 1903 – 29. XI 1976 Tartu), lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1926, *mag. jur.* 1929 (õigusteaduse kandidaat 1945). TÜ õppeülesandetäitja 1931–1933 ja 1935–1936, erakorraline professor 1936–1940; TRÜ professor 1940–1941 ja 1944–1965, konsultantprofessor 1965–1966, kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri ju-

K. Taev,[556] A. Pint, dr. A. Reiman, F. Laja, R. Kleis, A. Vaga,[557] G. Rägo, Alice Haberman, Salme Rikas (ER Muuseum),[558]

---

hataja 1940–1941 ja 1944–1965, õigusteaduskonna dekaan 1938–1941 ja 1944–1947.

[556]Karl Taev (1903 – 25. IX 1992 Tartu), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna eesti ja üldise kirjanduse alal 1925, filoloogiakandidaat 1963. Eesti keele ja kirjanduse õpetaja Kuressaares 1927–1930 ja Tallinnas 1935–1940, *Rahva Hääle* toimetuse nõukogude osakonna juhataja 1940, Pedagoogilise Kirjastuse peatoimetaja 1940, Tallinna 1. keskkooli direktor 1940–1941; TRÜ eesti kirjanduse kateedri dotsendi kt ja juhataja kt 1941; NSVLi tagalas 1941–1944, *Rahva Hääle* toimetuse liige ja vastutav sekretär Leningradis ja Moskvas 1941–1944; TRÜ õppejõud 1944–1964, dotsent 1964–1973, teadusprorektor 1945–1950, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri juhataja 1944–1966.

[557]August Vaga (1893 – 11. XII 1960 Tartu), õppis TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna loodusteaduste osakonnas 1913–1918 ja loodusteaduskonnas 1920–1923, lõpetades selle, *mag. zool.* 1923, *dr. phil. nat.* 1940, ENSV TA korrespondentliige 1946, akadeemik 1954, ÜS Raimla ja seejärel ÜS Ühendus liige. Tallinna linnavalitsuse hoolekandeosakonna ametnik 1915–1916, raudteede varustusosakonna kontoriametnik Tallinnas 1917–1919, Tallinna poeglaste reaalgümnaasiumi õpetaja 1919–1920, Hugo Treffneri Gümnaasiumi loodusloõpetaja Tartus 1920–1922, Tartu poeglaste reaalgümnaasiumi õpetaja 1923–1931; TÜ botaanika instituudi vanemassisstent 1931–1944; TRÜ dotsent 1944–1956, professor 1956–1960, taimesüstemaatika ja geobotaanika kateedri juhataja 1944–1956, matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1946–1950, ENSV TA Bioloogia Instituudi direktori asetäitja 1947–1952 ja botaanika sektori juhataja 1950–1952.

[558]Salme Rikas (Turp; 1902 – X 1952), õppis Tallinna Konservatooriumis orelimängu- ja kompositsiooni klassis 1923–1929, täiendas end põhiliselt pedagoogilistes ainetes Viini Pedagoogilise Instituudi suvekursustel 1931–1933. Tallinnas Balti Puuvillavabriku algkooli õpetaja 1924–1927, Tallinna linna haridusosakonna ametnik 1927–1929, Tallinna 5. algkooli õpetaja 1929–1940; ENSV Ametühingute Kesknõukogu instruktor kultuuriküsimuste alal 1940, seejärel Haridus- ja Kunstitööliste Ametühingu Keskkomitee esimees; Tallinna 10. algkooli direktori kohusetäitja 1940–1941; NSVLi tagalas 1941–1944, Omski oblastis Tauria külas arveametnik 1941, ENSV Ametühingute Kesknõukogu stipendiaat Sverdlovskis 1942–1943, ENSV Kunstiansamblite juures ametiühingutööl Jaroslavlis 1943; Tartu linna TSN Täitevkomitee sek-

A. Starkopf,[559] A. Kipper, Hallik,[560] Prink[561].

---

retär 1944, Eesti Rahva Muuseumi direktor 1945–1947, Tallinna linna TSN Täitevkomitee haridusosakonna juhataja 1947, ajalehe *Nõukogude Õpetaja* toimetaja 1949–1952.

[559]Anton Starkopf (1936–1940 kunstnikunimi Starkopf-Rea; 1889 – 30. XII 1966 Tartu), õppis Peterburi kõrgematel kaubandustööstuskursustel 1909–1911, Anton Ažbé kunstikoolis Münchenis 1911–1912, Prantsusmaal 1912–1914, interneeritud Saksamaal 1914–1916, sõjavangina kiviraiumistöökodades Rathenis ja Dresdenis 1916–1918; Haridusministeeriumi kunstiosakonna asjaajaja 1919, kõrgema kunstikooli Pallas asutaja ja skulptuuriklassi õpetaja 1919–1934, professor 1934–1940, direktori kt 1921–1923, direktor 1929–1940; J. Koorti nimelise Riigi Rakenduskunsti Kooli direktor 1940–1941, Pallase õppejõud 1942–1944; Tartu Riikliku Kunstiinstituudi õppejõud 1944–1947, professor 1947–1950, skulptuurikateedri juhataja 1944–1950, direktor 1945–1948; paos Moskvas Sergei Merkulovi ateljees 1950–1954; vabakutseline kunstnik Tartus a-st 1954.

[560]Osvald Hallik (1906 – 3. XII 1964 Tartu), õppis TÜs matemaatika-loodusteaduskonnas keemiat 1925–1930 ja 1930–1931, agronoomiat 1933–1939, *mag. chem.* 1932 (keemiakandidaat 1945), *mag. agr.* 1941 (põllumajanduskandidaat 1946), põllumajandusdoktor 1947 (kinnitati 1950), NSVL Põllumajandusteaduste Akadeemia korrespondentliige 1956, EÜSi liige. TÜ mullateaduste ja agrikultuurkeemia kabineti assistent 1930–1936 ja 1939–1943, Sillamäe põlevkivitööstuse keemialabori juhataja 1936–1938; Põllumajanduse Keskvalitsuse nõuandeosakonna inspektor 1942–1944; TRÜ mullateaduse ja agrokeemia kateedri juhataja 1944–1951, põllumajandusteaduskonna dekaan 1944–1949; EPA mullateaduse, agrokeemia ja maaviljeluse kateedri juhataja 1951–1964, teadusprorektor 1955–1958, dotsent 1944–1952, professor 1952–1964; ENSV TA Põllumajandusinstituudi (a-st 1949 Taimekasvatuse Instituudi) teadusdirektor ja Tartu filiaali juhataja 1947–1952.

[561]August Prink (1899 – 25. III 1977 Tallinn). Tööline ja Eesti Karskusliidu asjaajaja Tartus, kommunistlik aktivist; Vanemuise teatri asedirektor majandusalal 1940, natsionaliseerimise peakomitee vastutav sekretär Tartus 1940, ENSV kohaliku tööstuse rahvakomissari teine asetäitja 1940–1941; NSVLi tagalas 1941–1944, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esindaja Volgamaadel ja Kesk-Aasias, Tartu linna TSN Täitevkomitee esimees 1944–1945; TRÜ varustusprorektor 1945–1946, haldusprorektor 1946–1948.

Haberman tähendas veel, et Eesti liitumisega Liiduga algab teaduse arengus uus aeg, mis ületab kõik endise.

H. ja A. Haberman ja Orviku[562] kutsusid oma sõnavõtus üles osa võtma NSVL Ülemnõukogu valimistest. Moora tähendas veel, et kodanlisel ajal on tehtud tööd omaette, nüüd on leninismi suurmehed eesotsas sm. J. Staliniga näidanud meile õiget plaani ja sihikindla tee. Laja: säragu akadeemia nagu tähed taevas. Vadi luges üles endisi Tartu silmapaistvaid teadlasi: Schmidt,[563]

---

[562] Karl Orviku (Janson; Jaansoon; Jaansohn; 1903 – 7. III 1981 Tallinn), lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna geoloogina 1930, *mag. geol.* 1930, *dr. phil. nat.* 1940 (geoloogia-mineraloogiadoktor 1946), ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliige 1946, akadeemik 1954, ÜS Raimla liige. TÜ geoloogiakabineti abijõud 1926–1930, vanemassistent 1931–1939, instruktor-assistent ja õppeülesandetäitja 1939–1944; TRÜ geoloogia kateedri juhataja ja professori kt 1944–1945, üldise geoloogia ja geomorfoloogia kateedri juhataja 1945–1950, professor 1946, geoloogia kateedri juhataja ja professor 1950–1956, professor 1956–1958; ENSV TA Geoloogia Instituudi asedirektor 1947–1952, direktor 1954–1969, vanemteadur-konsultant 1969–1980.

[563] Võimalikud kandidaadid: keemik Carl Schmidt (1822 – 11. III 1894 Tartu), *dr. phil.* 1844 (Giessen), *dr. med.* 1845 (Göttingen) ja 1846 (Tartu), Peterburi TA korrespondentliige 1873, TÜ keemia eradotsent 1847–1850, farmaatsia erakorraline professor 1850–1852, keemia korraline professor 1852–1892, farmaatsiainstituudi direktor 1850–1852 ja keemiainstituudi direktor 1852–1892; geoloog ja botaanik Friedrich Schmidt (1832 – 20. XI 1908 Peterburi), lõpetas TÜ 1853, *mag. rer. nat.* 1855, Peterburi TA erakorraline akadeemik 1874, akadeemik 1885; õppis TÜs 1849–1853, TÜ botaanikaaia abidirektor ja dotsent 1856–1859; füsioloog Alexander Schmidt (1831 – 22. IV 1894 Tartu), *dr. med.* 1858, lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1858, *dr. med.* 1858, TÜ koosseisuväline eradotsent 1862–1864, eradotsent 1864–1865, dotsent 1865–1869, füsioloogiakateedri juhataja ja professor 1869–1894, arstiteaduskonna dekaan 1877–1880, rektor 1885–1890, ühtlasi Tartu Veterinaariakooli õppejõud 1865–1869, vere hüübimise fermentatiivse teooria looja.

Burdach,[564] Hoffmann,[565] Naunyn,[566] Buchheim,[567] Schmiedeberg,[568] Bergmann,[569] Burdenko,[570] Pirogoff,[571] Kraepelin[572] jt.

---

[564]Karl Friedrich Burdach (1776 – 16. VII 1847 Königsberg), õppis Leipzigi Ülikooli filosoofiateaduskonnas ja arstiteaduskonnas 1793–1797, *dr. phil*. 1798, Peterburi TA välisliige 1818. Leipzigi Ülikooli dotsent 1800–1806 ja erakorraline professor 1806–1811,TÜ anatoomia, füsioloogia ja kohtuarstiteaduse professor 1811–1814, Königsbergi Ülikooli professor 1814–1845; nüüdisaegse ajuanatoomia rajajaid.

[565]Ernst Hofmann (Hoffmann; 1801 – 4. VI 1871 Tartu), õppis TÜs arstiteadust, seejärel mineraloogiat ja geoloogiat, lõpetas 1823, *dr. phil.* 1832 (Jena), *mag. phil*. 1837 (Tartu), korp! Livonia liige. Võttis osa Otto von Kotzebue kolmandast ümbermaailmareisist 1823–1826; luges TÜs mineraloogiat, geognoosiat jm 1833–1837, ühtlasi mineraloogiakabineti juhataja ja eradotsent 1835–1837; Kiievi Ülikooli erakorraline ja korraline mineraloogiaprofessor a-st 1837, Peterburi Ülikooli mineraloogiaprofessor 1845–1863.

[566]Bernhard Naunyn (1839 – 26. VII 1925 Baden-Baden), õppis Bonni ja Berliini Ülikooli arstiteaduskonnas, *dr. med*. 1862 (Berliin). Berliini Charité kliinilise haigla assistent 1863–1866, a-st 1867 eradotsent ja osakonnajuhataja; TÜ eripatoloogia erakorraline professor 1869, korraline professor 1870–1871; Berni Ülikooli professor 1871–1872, Königsbergi Ülikooli sisehaiguste professor 1872–1888, Strassburgi Ülikooli professor 1888–1904.

[567]Rudolf Buchheim (1820 – 25. XII 1879 Giessen), õppis Dresdeni Meditsiiniakadeemias 1838–1841, lõpetas Leipzigi Ülikooli arstiteaduskonna 1845, *dr. med.* 1845. TÜ farmakoloogia ja meditsiiniajaloo erakorraline ja korraline professor 1847–1867, arstiteaduskonna dekaan 1859–1866, farmakoloogia instituudi juhataja 1860–1867; Giesseni Ülikooli professor a-st 1867; eksperimentaalse farmakoloogia rajajaid.

[568]Oswald Schmiedeberg (1838 – 12. VII 1921 Baden-Baden), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1866, *dr. med*. 1866. Tartu kubermangugümnaasiumi arst 1866–1868; TÜ farmakoloogia, dieetika ja meditsiiniajaloo kateedri assistent 1866, eradotsent 1867–1868, dotsent 1868–1869, erakorraline ja korraline professor 1869–1872, ühtlasi kateedri juhataja 1867–1872 ja farmakoloogia instituudi direktor 1871–1872; Strassburgi Ülikooli farmakoloogiaprofessor ja farmakoloogia instituudi direktor 1872–1919; eksperimentaalse farmakoloogia rajajaid.

[569]Ernst von Bergmann (1836 – 25. III 1907 Wiesbaden), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1860, *dr. med.* 1864, korp! Livonia liige. TÜ kirur-

giakliiniku assistent, eradotsent ja dotsent 1860–1871, professor, kirurgiakateedri juhataja ja I kirurgiakliiniku direktor 1871–1878; Würzburgi Ülikooli kirurgiaprofessor 1878–1882, Berliini Ülikooli professor 1882–1907; aseptika kasutusele võtjaid haavaravis ja esimesi ajukirurge, sõjakirurg.

[570]Nikolai Burdenko (1876 – 11. XI 1946 Moskva), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1906, *dr. med.* 1909, NSVL Teaduste Akadeemia liige 1939. TÜ kirurgiakliiniku assistent, eradotsent 1910, operatiivkirurgia ja topograafilise anatoomia kateedri erakorraline professor 1910–1914; Esimeses maailmasõjas mitmel pool juhtivatel arsti ametikohtadel 1914–1917; TÜ teaduskonnakirurgia kateedri korraline professor 1917–1918, evakueerus ülikooliga Voroneži, kus oli professoriks 1918–1923, seejärel Moskva Riikliku Ülikooli operatiivkirurgia professor; Punaarmee Sanitaarvalitsuse peakirurg-konsultant 1937–1946 (juhtis Katõni massimõrva uurimise komisjoni 1944, tehes selles massimõrvas süüdlaseks sakslased), meditsiiniteenistuse kindralpolkovnik 1944, NSVL Meditsiiniakadeemia akadeemik ja president 1944–1946; neurokirurgia rajaja Venemaal.

[571]Nikolai Pirogov (1810 – 5. XII 1881 Vinnõtsja lähedal Višnja mõisas), lõpetas Moskva Ülikooli arstiteaduskonna 1828, õppis TÜ professorite instituudis kirurgiat ning topograafilist ja kirurgilist anatoomiat 1828–1832, *dr. med.* 1833, Peterburi TA korrespondentliige 1846. TÜ arstiteaduskonna teoreetilise ja praktilise kirurgia erakorraline professor 1836–1837, korraline professor 1837–1841, ühtlasi kirurgiakateedri ja -kliiniku juhataja 1836–1841; Peterburi Kirurgiaakadeemia (Sõjameditsiini Akadeemia) hospitaalkirurgia professor, kirurgiakliiniku rajaja ja juhataja 1841–1856, praktilise anatoomia instituudi direktor a-st 1846, ühtlasi 2. jalaväehospidali kirurg ja Peterburi meditsiiniinstrumenditehase tehnikadirektor; Odessa ja Kiievi õpperingkonna kuraator vastavalt 1856–1858 ja 1858–1861, Saksamaale komandeeritud professorikutseks valmistuvate Vene teadlaste mentor 1862–1866; seejärel elas oma mõisas Višnjas; kirurgilise ehk topograafilise anatoomia, eksperimentaalkirurgia ja sõjavälikirurgia rajajaid.

[572]Emil Kraepelin (1856 – 7. X 1926 München), lõpetas Würzburgi Ülikooli arstiteaduskonna 1878, *dr. med.* 1878. Müncheni ja Leipzigi Ülikooli psühhiaatriakliiniku assistent ja õppejõud 1878–1884, Leubuse psühhiaatriahaigla arst 1884–1885, Dresdeni linnahaigla psühhiaatriaosakonna juhataja 1885–1886; TÜ korraline psühhiaatriaprofessor 1886–1891; Heidelbergi Ülikooli professor, psühhiaatriakateedri ja -kliiniku juhataja a-st 1891, Müncheni Ülikooli professor 1903–1922, psühhiaatriainstituudi rajaja ja juhataja 1917–1926.

Kahjuks võtsid mõned tervitajad sõna palitus (Vaga, Rägo jm. teised). Arstiteaduskonnast olid kohal: Karu, Kingisepp (mõlemad),[573] Vadi, Savi, Haldre, Veiderpass, Üprus, Parmakson, Hiie ja mina.

Aula jättis hea ja piduliku mulje.[574]

25. jaanuar (reede). Ühte naabermajja läks räbalais kerjusnaine. Enne uksele koputamist lõi risti ette.

26. jaanuar (laupäev). Nägin und, et olin Valteri abikaasaga nagu Elva metsas või Toomimäel. Minu jalgade ümber roomasid ja sisisesid ussid, tehes kõikuvaid liigutusi, nagu tahaks nad mulle kallale tulla, kuid ükski neist mind ei puudutanud. Valteri abikaasa aga sõtkus ja hävitas neid, astudes neile otse pähe.

27. jaanuar (pühapäev). Nääri(jõulukuusk)puu ülikoolipere lastele Üliõpilasmajas. Sündmusekohase kõne pidas ametiühingu kultuurosakonna juhataja J. Feldbach, kes muuseas palus kokkutulnud mudilasi oma vanematele meelde tuletada, et 10. veebr. on ülemnõukogu valimised, millest osa võtta on igaühe aukohustus. Näärivana ise, kes pidi lastele kingitusi jagama, hilines 1½ tunni võrra, nii et mõned lapsed lahkusid juba varem.

28. jaanuar (esmaspäev). Ülikoolile on saabunud Moskvas SSSR Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kõrgemate Koolide Komitee (Всесоюзный Комитет по делам Высшей Школы при СНК СССР) eesistuja asetäitja A. Groskini[575] allkirjaga (Зам. Председ. Комитета по делам Высшей Школы при СНК СССР) paber 30. dets. 1945, millega on kinnitatud Tartu R. Ülikooli nõukogu (Совет) koosseis. Sellesse kuulub 66 õppejõudu, nende seas ka rektor. Mina figureerin samuti nimesti-

[573] S.t nii Georg Kingisepp kui ka Elise Käer-Kingisepp.

[574] Päevikusse lisatud ajalehelõiked: "TR Ülikoolis tähistati ENSV Teaduste Akadeemia organiseerimist". — *Postimees*, nr 20, 25. I 1946, lk 1; kiri "Seltsimees Stalinile". — Samas, H. N. lisandusega: "Kandis ette Rägo (palitus!)"; "NSVL Rahvakomissaride Nõukogu määrus nr. 111 ENSV Teaduste Akadeemia organiseerimise kohta". — *Postimees*, nr 19, 24. I 1946, lk 1.

[575] Isikuandmed teadmata.

kus kui patoloogilise füsioloogia kateedri juhataja kt. Nõukogu eesistujaks on kinnitatud sama paberiga rektor Koort.

Selle nimestiku oli esitamisel koostanud K. Taev, kusjuures püüti sisse võtta koosseisu peamiselt kateedri juhatajaid ja õppejõude, kel teaduslik kraad.

Arstiteaduskonnast kuuluvad selle kinnituse järgi nõukokku: Aunap, Kingisepp, Käer-Kingisepp, Valdes, Lepp, Hion, Raatma, Normann, Linkberg, Bernakoff, Karu, Haldre, Hiie, Parts, Tomingas, Veiderpass.

Ülikooli õppejõududest 75% olla passiivsed, kuid tegevat kõik mis nõutakse, 25% ei võtvat üldse osa (Haberman). Kurb näht, mis peab muutuma!

10. veebruar (pühapäev). Pidupäev. NSVL Ülemnõukogu valimised. Linn lipuehtes ja elevil. Valimine toimub kella 6 hommikul – 12 öösi. Raekoda dekoreeritud suurte Arnold Meri[576] ja Alfred Koorti piltidega. Keskel loosung: "Valime NSVL Ülemnõukogusse oma paremaid poegi ja tütreid." Keskel üleval ENSV vapp ja kitsas risti loosung: "10. veebr. 1946." Raekoja ees sirges reas ligi 30 veoautot ja all turul rohkesti regesid, et tuua valimistele neid, kes ise tulla ei saa. Haigeilt korjatakse hääled haiglais ja kodus.

Agitpunktis Hermanni tän. sõjaväeõpetuse kateedri ruumes[577] elav liiklemine. Pika punase laua taga, mida ilustavad

[576] Arnold Meri (1919 – 27. III 2009 Tallinn), lõpetas NLKP Keskkomitee kõrgema parteikooli 1959. ELKNÜ Tallinna linnakomitee liige 1940; 22. Eesti Territoriaalse Laskurkorpuse 415. sidepataljoni õpperoodu politruki asetäitja, Nõukogude Liidu kangelane 1941, 8. Eesti Korpuse poliitosakonna ülema asetäitja komsomolitöö alal 1942–1945; ELKNÜ KK I sekretär 1945–1949, EK(b)P Keskkomitee liige 1948–1950, EK(b)P KK küüditamisvolinik Hiiumaal 1949. a märtsis, 1951. a lahkus Eestist Gorno-Altaiskisse, kus töötas 1956. aastani, ENSV haridusministri asetäitja a-st 1961, genotsiidikuriteo eest algatati 1995. a tema vastu kriminaalasi, mis jõudis 2007. a kohtusse, protsess algas 2008. aastal, kuid katkes kohtualuse surma tõttu.

[577] Valimisjaoskond nr 116 asus TRÜ sõjalise õpetuse kateedri ruumes Hermanni 8. Vt "Tartu Linna Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee otsus nr. 58-7 4. detsembrist 1945. a. Valimisjaoskondade

rohked valged lopsakad alpikannikesed, asuvad komitee liikmed, kontrollides valijate dokumente ja andes valimissedeleid. Valgele sedelile trükitud Meri, sinisele Koort. Lehed murtakse kokku ja lastakse sealsamas kasti. Kuulda peaaegu vaid vene keelt. Kasti läheduses istub mundris naine ja sööb isuga rasvast pannkooki.

Emale tuldi meelde tuletama, et ta pole käinud valimistel, teatasin sõnumitoojaile, kahele lõbusale naisüliõpilasele, et ema haige ja see punkti teatatud. Hiljem tuli 2 umbkeelset naist ja võtsid ema hääle, mis sealsamas lasti kasti.

14. veebruar (neljapäev). Seminar. Noh, hakkame siis vast peale, avas sm. V. Reiman koosoleku. Päevakorras oli prof. J. Kadari ettekanne: "Leninismi õpetus imperialistlike riikide aheliku nõrgast lülist, kapitalismi ebatasase arengu seadusest ja sotsialismi võidu küsimusest". Ettekanne oli pikk, pealegi kandis Kadari aine ette igavalt ja venivalt. Läbitöötatud oli teema hästi. Hiljem võttis pikemalt sõna poliitilise ökonoomia dots. R. Antons.

22. veebruar (reede). Ülikooli nõukogu koosolek nõukogu saalis, mida ilustavad ühes seinas, kahel pool vana püstkella, Lenini ja Stalini büstid kõrgel alusel, teisel seinal nende pildid.

Rektor avades koosoleku teatas, et sama päeva hommikul on surma läbi lahkunud arstiteaduskonna vanim õppejõud, farmatseutilise keemia prof. *dr. pharm*. Henn Parts. Tema mälestust austati vaikse püstitõusmisega.

Päevakorda, milles olid kokkuvõte sügissemestri tööst, ülikooli 1946. a. eelarve ja kapitaalehituste plaan ning 1946/47. a. küttematerjali hankimise plaan, täiendati dots. Aug. Vaga valimisega professoriks.

Vaga tõstis üles küsimuse, kas ta peab lahkuma koosolekult. Rektor arvas, et säärane on küll traditsioon olnud. Uibo tähendas seepeale, et sotsialistlikus ühiskonnas säärane traditsioon ei tähenda midagi. Peab just olema kohal, et kuulda oma kriitikat ja ennast kaitsta. Loeti ette matemaatika-loodusteaduskonna dekaani Riikoja vastav esitis, ja elulugu. Kõike ei mäleta. Igatahes

---

moodustamise kohta NSVL Ülemnõukogu valimisteks Tartu linnas". — *Postimees*, nr 290, 14. XII 1945, lk 4.

oli ema pesenud pesu, üks vend kaua põdenud liigeste reumatismi ja vist sellesse surnud,[578] aspirant elab koos oma venna V. Vagaga,[579] kunstiajaloolasega. 22 a. töötanud oma erialal, palju raskusi olnud teel. Elulugu loeti Taevi poolt ette vene keeles, kuna eestikeelne elulugu oli läinud kaduma.

Valimised teostas valimiskomisjon, kuhu valiti prof. Kadari, dots. V. Reiman ja õigusteaduse doktor Leesment.[580] Komisjon pitseeris valimiskasti, andis igale nõukogu liikmele välja allkirja vastu valimissedeli, millel oli märgitud Vaga nimi, valimiste otstarve ja sõnad "nõus", "ei ole nõus", millest üks tuli läbi kriipsutada.

---

[578] August Vaga vennad olid kunstiajaloolased Alfred Vaga (1895–1980 Buenos Aires) ja Voldemar Vaga.

[579] Voldemar Vaga (1899 – 22. II 1999 Tartu), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna kunstiajaloolasena 1925, *mag. phil.* 1926 (kunstiteaduse kandidaat 1946), kunstiteaduse doktor 1964 (Leningrad), ÜS Veljesto liige. Tallinna Nikolai gümnaasiumi ametnik 1917–1920; TÜ kunstiajaloo kabineti abijõud 1923–1940; ühtlasi kõrgema kunstikooli Pallas kunstiajaloo lektor Tartus 1925–1940; TÜ kunstiajaloo õppejõud 1940–1941, abiõppejõud 1943–1944; TRÜ kunstiajaloo dotsent 1944–1946, professor 1946–1951, kunstiajaloo kateedri juhataja 1944–1950, NSVL ajaloo kateedri professor 1951–1969, õppeülesandetäitja 1977–1986; ühtlasi Tartu Riikliku Kunstiinstituudi kateedrijuhataja 1944–1947, ENSV TA Ajaloo Instituudi kunstiajaloo sektori juhataja 1947–1950, NSVL Kunstide Akadeemia kunstiajaloo instituudi teadur 1957–1960.

[580] Leo Leesment (Leo Juhan (Johann) L.; 1902 – 16. I 1986 Tartu), lõpetas Sõjakooli suurtükiväeklassi 1920 ja TÜ õigusteaduskonna 1925, õppis Pariisi Idakeelte Instituudis 1931–1934, *mag. jur.* 1926, *dr. jur.* 1932, Pärnumaa Üliõpilaskogu ja seejärel korp! Fraternitas Estica liige. Vabadussõjas 1918–1920, Tallinna merekindluste suurtükiväeohvitser Aegnal 1920–1921, nooremleitnant 1934; TÜ õigusajaloo õppeülesandetäitja 1928–1934, Eestimaa õiguse ajaloo eradotsent 1934–1935, tsiviilõiguse dotsent 1935–1937, erakorraline professor 1938–1944, oli 1941. a küüditamisnimekirjas; TRÜ professor 1944–1945, dotsent 1945–1950; vangistati 21. IV 1951 Tartus, mõisteti tribunali otsusega 1951. augustis 25 aastaks vangilaagrisse ja 5 aastaks asumisele, kandis karistust Irkutski oblastis Angarlagis, vabanes 1956. a juunis; TRÜ teadusliku raamatukogu osakonnajuhataja 1957–1965, TÜ õppeülesannete täitja 1965–1983.

Anti poolt 50 häält, vastuhääli ei olnud. Sossi[581] oleks juhuslikult lasknud kasti oma märkmed, õigeaegselt avastati, et tema käes olid hoopis teised paberid. Lõbus naer.

Valimiskomisjon tõmbus tagasi teise tuppa, luges seal hääled, koostas protokolli, pani kasutatud ja mitte kasutatud valimissedelid eri ümbrikku, pitseeris kinni ja luges protokolli ette. Siis selgus, et ei protokollis ega dekaani esitises pole nimetatud, millise ala professoriks Vaga on valitud. Tehti parandus.

Sm. Haberman pooldas kirjalikult Vaga valimist, iseloomustades teda kui progressiivset nõukogude inimest.

Kapitaalehituste hulgas olid ette nähtud instituutide hoone lõpule viimine (sinna asuvad keemia laboratooriumid), kehakasvatuse instituut, kaks suurt kivihoonet internaadiks üliõpilastele, kuhu saaks paigutada 1000 üliõpilast, kaks maja professoritele ja üks teenistujatele.

Küttematerjali lubati (Prink) õppejõududele ja teenistujaile teatud koguses muretseda.

(*Järgneb*)

[581] Hans Sossi (1892 – 22. XI 1975 Tartu), õppis TÜs keemiat 1912–1917 ja 1922–1923, *mag. chem.* 1927 (keemiakandidaat 1950), EÜSi liige. Esimeses maailmasõjas 1916–1818; TÜ keemia instituudi tehnoloogilise keemia laboratooriumi assistent 1919–1930, ühtlasi orgaanilise keemia vanemassistent 1927–1930; Tallinna Unioni nahavabriku keemik 1930–1937; Tallinna Tehnikaülikooli õppeülesandetäitja ja vanemassistendi kt 1937–1942, ühtlasi Majandusministeeriumi tööstusinspektor 1938–1940 ja Majandus-Rahandusdirektooriumi tööstusinspektor 1941–1943; Riikliku Plaanikomisjoni ametnik 1940–1941; TÜ orgaanilise keemia nooremassistent 1943–1944; TRÜ orgaanilise keemia kateedri juhataja 1944–1960, dotsent 1946–1960.

INGA HEAMÄGI. “Olgu mu palve kui viirukisuits
Su palge ees . . . ” V (Psalm 141:2) (2018)

CONTENTS

Bicycle horn and dead rat's ass, or: Guess what your desiring machines are ..... *Jüri Lipping* 771
Languages and genes around Estonia ..... *Rein Taagepera* 809
"A severe trial is going on all across our homeland...": By the 16th anniversary of the Republic of Estonia in 1934 ..... *Erkel-Merkel Tricke drei* .....*Toomas Kiho* 833 854
On semiotics and proverb studies: A conversation with Arvo Krikmann ..... *Kalevi Kull, Ekaterina Velmezova* 857
Reforms of the Russian Academy of Sciences .... *Uno Veismann* 888
Poetry ..... *Piret Põldver* 926
"It's very pleasant to write animal stories. It's liberating": Kerti Tergem's interview with Toon Tellegen 929
Abstracts 934
Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XII 943
..... *Herbert Normann*

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 3.90 eurot